

ВІСНИК

Академії праці і соціальних відносин

Федерації профспілок України

Засновано у 2011 р.

Науковий збірник

Серія: Право та державне управління

**2-3(10)
2013**

ВІСНИК

Академії праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України

Засновано у 2011 р.

Науковий збірник

Серія: Право та державне управління

Засновник та видавець Академія праці, соціальних відносин і туризму

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17838-6688Р від 18 березня 2011 р.

Збірник затверджений ВАК України як фаховий із спеціальностей: **юридичні науки** (Постанова Президії ВАК України від 01.07.2010 р. № 1-05/5); **державне управління** (Постанова Президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1).

Збірник зареєстровано в базі даних **РИНЦ (Российский индекс научного цитирования)** – з квітня 2013 р.

Виходить періодичністю чотири рази на рік

Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється лише за згодою авторів та видавця. У випадку передрукування цих матеріалів посилання на науковий збірник «Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління» обов'язкові.

Рекомендовано до друку Вченою радою АПСВТ. Протокол № 2 від 3 жовтня 2013 р.

Підписано до друку 3.10.2013 р.
Формат – 70x108/16. Друк офсетний.
Папір офсетний №1. Ум.-друк. арк.– 12,6

Тираж – 100 прим.
Ціна договірна.

Видавництво «Академія праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України»
Свідоцтво ДК № 3169 від 16.04.2008 р.
Велика Окружна дорога, 3, Київ-187,
МСП, 03680, Україна,
тел./факс (044) 526-15-45;
e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

Надруковано: ТОВ «Видавництво «Сталь»»
Свідоцтво ДК № 1212 від 28.01.2003 р.
вул. Віталія Шимановського 2/1
м. Київ, 02660, Україна,
тел./факс 516-45-02
Замовлення № 0591

«Ius est ars boni et aequi»
(Право – искусство добрых и
справедливых поступков).

Цельс Публий Ювентий, «Дигесты»

Редакційна колегія:

- Шамрай В.О.**, доктор наук з державного управління,
кандидат юридичних наук, професор,
голова редколегії
- Майданник О.О.**, доктор юридичних наук, професор,
заступник голови
- Демський Е.Ф.**, кандидат юридичних наук, професор,
відповідальний секретар
- Мельник О.М.**, кандидат наук з державного управління,
доцент, відповідальний секретар
- Бортник Н.П.**, доктор юридичних наук, професор
- Бесчасний В.М.**, доктор наук з державного управління,
професор
- Беляков К.І.**, доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник
- Голянич М.К.**, доктор юридичних наук, професор
- Глушков В.О.**, доктор юридичних наук, професор
- Долгий О.А.**, доктор наук з державного управління, професор
- Дугенець О.С.**, доктор юридичних наук, професор (Росія)
- Драган І.О.**, доктор наук з державного управління, доцент
- Кузниченко С.О.**, доктор юридичних наук, професор
- Копиленко О.Л.**, доктор юридичних наук, професор
- Лазько Г.З.**, кандидат юридичних наук, доцент
- Монаєнко А.О.**, доктор юридичних наук, доцент
- Медушевський В.І.**, доктор юридичних наук, професор (Росія)
- Мунтян В.Л.**, доктор юридичних наук, професор
- Олуйко В.М.**, доктор наук з державного управління, професор
- Остапенко О.І.**, доктор юридичних наук, професор
- Петков С.В.**, доктор юридичних наук, професор
- Пашко Л.А.**, доктор наук з державного управління, професор
- Плеханов Д.О.**, доктор наук з державного управління, доцент
- Радиш Я.Ф.**, доктор наук з державного управління, професор
- Сіцінський А.С.**, доктор наук з державного управління, професор
- Тонков Є.Є.**, доктор юридичних наук, професор (Росія)
- Стеценко С.Г.**, доктор юридичних наук, професор
- Хуторян Н.М.**, доктор юридичних наук, професор
- Шевченко О.О.**, доктор юридичних наук, професор
- Щотова Ю.М.**, кандидат юридичних наук, доцент
- Редакція може не поділяти позиції й точки зору авторів, а також публікувати окремі матеріали у порядку обговорення.
- Начальник редакційно-видавничого відділу Іоніна О.В.
Наукове редагування Трубенко В.С.
Переклад Бондар С.І., Тетерук С.П.
Макетування та верстка Іоніна О.В.
Комп'ютерний набір Карпенко В.В.

© Академія праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України

У номері

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Древаль Ю.Д.
До питання про зміст понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці6

Верцімага І.В.
Ефективність депутатського запиту як форма парламентського контролю10

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Гурняк О.Г.
Репресії як засіб політичної боротьби на прикладі репресій проти військовослужбовців РСЧА в УРСР у другій половині 30-х років ХХ ст. 15

Завидняк І.О., Завидняк В.І.
Історія виникнення благодійних організацій на теренах України22

Настюк А.А.
Вплив християнства на розвиток Київської Русі 27

Конституційне право; муніципальне право

Дроздовська В.В.
Конституційне право на відпустку в Україні33

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Лазько Г.З.
Особливості правового регулювання права на звернення до суду за захистом: цивільні процесуальні аспекти39

Господарське право; господарсько-процесуальне право

Бакалінська О.О.
Теоретичні підходи до визначення поняття «конкурентне право»43

Ефендієва Л.А.
Підстави виникнення та становлення законодавства про захист прав споживачів: історико-правовий аспект48

Трудове право; право соціального забезпечення

Циганчук Н.А.
Історія розвитку правового регулювання повноважень профспілок у сфері праці52

Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право

Артеменко О.В., Князька Л.А.
Державний контроль за дотриманням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища58

Мураховська О.О., Шамрай В.О.
Співвідношення поняття «цінність» та поняття «особливо цінні землі»: аналітико-теоретичний погляд63

Пружанська Т.П.
Українська модель розмежування земель державної власності68

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Беззубов Д.О.
Поняття поліцейського права як елементу забезпечення суспільної безпеки в Україні 72

Власов І.М.
Контент у хмарі і авторське право 76

Кузьмич І.І.
Поняття і властивості систем документації Збройних сил України 82

Макафенко В.В.
Проблема відшкодування майнової шкоди потерпілому в провадженні у справах про адміністративні правопорушення: сучасні аспекти дослідження86

Опанасенко О.О.
Співвідношення принципу змагальності з іншими принципами адміністративного судочинства України93

Сорокіна І.С.
Організаційне забезпечення надання адміністративних послуг районною державною адміністрацією 101

Стівак М.В.
Адміністративна відповідальність за насильство в сім'ї у контексті охорони здоров'я: аналітичний аспект 106

Удьяк В.І.
Дослідження впливу податкової політики на формування податкової системи у незалежній Україні 111

Хам'яков Д.О., Коропатник І.М.
Правові аспекти діяльності суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання 117

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Аніщук В.В.
Співвідношення уявної оборони з суміжними кримінально-правовими категоріями 124

Вітко О.Ю.
Родовий об'єкт злочинів у сфері емісії, розміщення (або видачі) цінних паперів та їх обігу 130

Філософія права

Грачова К.Ю.
Подолання деформації правової свідомості як запорука законності і правопорядку в суспільстві 136

АВТОРИ НОМЕРА 142

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ 143

В номере

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

- Древаль Ю.Д.*
К вопросу о содержании понятийно-категориального аппарата в сфере охраны труда 6
- Верцимага И.В.*
Эффективность депутатского запроса как инструмента парламентского контроля 10

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Теория и история государства и права; история политических и правовых учений

- Гурняк А.Г.*
Репрессии как средство политической борьбы на примере репрессий против военнослужащих РККА в УССР во второй половине 30-х годов XX ст. 15
- Завидняк И.А., Завидняк В.И.*
История возникновения благотворительных организаций на территории Украины 22
- Настюк А.А.*
Влияние христианства на развитие Киевской Руси 27

Конституционное право; муниципальное право

- Дроздовская В.В.*
Конституционное право на отпуск в Украине 33

Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право

- Лазько Г.З.*
Особенности правового регулирования права на обращение в суд за защитой: гражданские процессуальные аспекты 39

Хозяйственное право, хозяйственно-процессуальное право

- Бакалинская О.О.*
Теоретические подходы к определению понятия «конкурентное право» 43

- Эфендиева Л.А.*
Основания возникновения и становления законодательства о защите прав потребителей: историко-правовой аспект 48

Трудовое право; право социального обеспечения

- Цыганчук Н.А.*
История развития правового регулирования полномочий профсоюзов в сфере труда 52

Земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право

- Артеменко Е.В., Князька Л.А.*
Государственный контроль за соблюдением законодательства в области охраны окружающей среды 58

- Мураховская А.А., Шамрай В.А.*
Соотношение понятия «ценность» и понятия «особо ценные земли»: аналитико-теоретический взгляд 63

- Пружанская Т.П.*
Украинская модель разграничения земель государственной собственности 68

Административное право и процесс; финансовое право; информационное право

- Беззубов Д.А.*
Понятие полицейского права как элемента обеспечения общественной безопасности в Украине 72

- Власов И.М.*
Контент в облаке и авторское право 76

- Кузьмич И.И.*
Понятие и свойства систем документации Вооруженных сил Украины 82

- Макаренко В.В.*
Проблема возмещения имущественного вреда пострадавшему о внедрении в делах об административных правонарушениях: современные аспекты исследования 86

- Опанасенко Е.А.*
Соотношение принципа состязательности с другими принципами административного судопроизводства Украины 93

- Сорокина И.С.*
Организационное обеспечение предоставления административных услуг районной государственной администрацией 101

- Спивак М.В.*
Административная ответственность за насилие в семье в контексте защиты здоровья: аналитический аспект 106

- Удяк В.И.*
Исследование влияния налоговой политики на формирование налоговой системы в независимой Украине 111

- Хомяков Д.О., Коропатник И.М.*
Правовые аспекты деятельности субъектов осуществления международных передач товаров военного назначения и двойного использования 117

Криминальное право и криминология; уголовно-исполнительное право

- Анищук В.В.*
Соотношение мнимой обороны со смежными криминально-правовыми категориями 124

- Витко А.Ю.*
Родовой объект преступлений в сфере эмиссии, размещения (или выдачи) ценных бумаг и их обращения 130

Философия права

- Грачева Е.Ю.*
Преодоление деформации правового сознания как гарантия законности и правопорядка в обществе 136

Contents

STATE GOVERNING (ADMINISTRATION)	
<i>Dreval' Y.D.</i> The content of concepts and categories in the sphere of labour protection.....	6
<i>Vertsimaga IV.</i> Efficiency of deputy query as the instrument of parliamentary control.....	10
LEGAL SCIENCES	
Theory and practice of the state and law; history of political and legal studying	
<i>Gurmyak O.G.</i> Repressions as a way of political opposition on the example of repressions of the military personnel in the second half of the 30s of the XX century in the USSR.....	15
<i>Zavydnyak IA, Zavydnyak VI.</i> History of charity development on the territory of Ukraine.....	22
<i>Nastyuk AA.</i> Influence of Christianity on the development of Kievan Rus.....	27
Constitutional law; municipal law	
<i>Drosdovskaya V.V.</i> Constitutional right to vacation privilege in Ukraine.....	33
Civil law and civil process; family law; international private law	
<i>Laz'ko G.Z.</i> Peculiarities of the legal regulation of the right to appeal to court for protection: civil and procedural aspects.....	39
Commercial law, commercial-procedural law	
<i>Bakalinska O.O.</i> Theoretical approaches to the definition of «competition law».....	43
<i>Efendieva LA.</i> Grounds for and establishment of legislation on the protection of consumers: historically-legal aspects.....	48
Labour law; law of social providing (insurance)	
<i>Tsyganchuk NA.</i> The History of the development of legal regulation of the trade unions powers in the sphere of work.....	52
Land law; agrarian law; environmental law; law of the nature and resources	
<i>Artemenko O.V., Knyaz'ka LA.</i> State control over compliance with legislation in the field of environmental protection.....	58
<i>Murabov's'ka AA, Shamrai VA.</i> Correlation of the terms «value» and «valuable lands»: analytical and theoretical approach.....	63
<i>Pruzbanska T.P.</i> Ukrainian model of differentiation of state-owned lands.....	68
Administrative law and process; financial law; information law	
<i>Bezzubov D.O.</i> The concept of police law as an element of ensuring public safety in Ukraine.....	72
<i>Vlasov I.M.</i> Cloud content and copyright.....	76
<i>Kuz'mich II.</i> The concept and properties of documents of Armed Forces of Ukraine.....	82
<i>Makarenko V.V.</i> Problem of compensation for property damage in cases of administrative offenses: modern aspects of the study.....	86
<i>Opanasenko O.O.</i> The interrelation between the principle of competition with other principles of administrative proceedings of Ukraine.....	93
<i>Sorokina I.S.</i> Organizational support of administrative services provision by district state administration.....	101
<i>Spiyak M.V.</i> Administrative responsibility for violence in family in the context of protection of health: analytical aspect.....	106
<i>Udyak VI.</i> Research of the influence of tax policy on the formation of tax system in independent Ukraine.....	111
<i>Khomyjakov D.O., Koropatnik I.M.</i> Legal aspects of activity of entities carrying out international transfers of military goods and goods of dual use.....	117
Criminal law and criminology; criminal and administrative law	
<i>Anischuk V.V.</i> Correlation of imaginary defense with neighboring criminal and law categories.....	124
<i>Vitko O.Y.</i> Generic object of crimes in the sphere of emission, placement (or distribution) of securities and their circulation.....	130
Philosophy of the law	
<i>Grachova KY.</i> Overcoming deformation of legal consciousness as a guarantee of law and order in society.....	136

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 349.2:331.45(045)

Древаль Ю. Д.,

*доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки
Національного університету цивільного захисту України*

До питання про зміст понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці

У статті узагальнено основні підходи щодо місця понять і категорій у сфері охорони праці. Відзначено, що формування понятійно-категоріального апарату генетично пов'язане як із розвитком цієї сфери суспільних відносин, так і з її науковим осмисленням. Систематизовано та розтлумачено принципи, на основі яких відбувається формування та вдосконалення понять і категорій. Обґрунтовано положення щодо необхідності творчого осмислення та вдосконалення понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці. Першочергово це стосується поняття «охорона праці».

Ключові слова: *поняття, категорії, охорона праці, інформаційний ресурс інноваційний ресурс.*

Сьогодні притаманне посилення уваги до працезахоронної політики, адже йдеться про належні та безпечні умови праці переважної більшості населення будь-якої країни. У цьому сенсі важливе значення має відводитися і поняттям та категоріям, в яких у концентрованому вигляді відображаються певні закономірності та зв'язки заздалегідь визначеної частки суспільних відносин. Власне й наявність та належна структурованість понятійно-категоріального апарату має вважатися одним з основних показників розвинутої певної наукової галузі. Це повною мірою стосується і різнобічних сфер працезахоронної політики та охорони праці в цілому.

Сучасні вчені базують власні напрацювання із зазначеної проблематики на Державному стандарті України ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» (далі – Державний стандарт. – *Авт.*), яким регламентуються основоположні терміни та визначення з питань охорони праці. Причому, як правило, аналітична робота обмежується дублюванням відповідних положень та понять Державного стандарту.

Проте, за такого підходу залишається невизначеним питання творчого осмислення та розвитку понятійно-категоріального апарату працезахоронної політики. Це стосується, окрім іншого, деяких суперечностей у тлумаченні співвідношення законодавчих засад та комплексу правових норм, спрямованих на врегулювання відносин у сфері охорони праці (що саме і має становити методологічну основу для тлумачення та розвитку понятійно-категоріального апарату наукової галузі). Так, доволі часто застосування словосполучення «законодавча та нормативна база України з охорони праці» без належної аргументації суперечить аксіоматичному положенню щодо закону як нормативно-правового акта найвищої юридичної сили. До того ж, з часу прийняття Державного стандарту відбулися якісні

зміни в суспільних відносинах, що має бути відображено і враховано в понятійно-категоріальному апараті працезохоронної політики.

Завданням статті, з урахуванням наведених аргументів, є уточнення системних ознак працезохоронної політики та формулювання пропозицій щодо удосконалення змісту понять і категорій у відповідній сфері суспільних відносин.

Поняттям називається цілісна сукупність суджень і форма мислення, що відтворює предмети і явища в їх істотних ознаках. Призначення понять – фіксувати різні істотні властивості досліджуваної дійсності, а також зв'язки й відносини між властивостями, процеси, які відбуваються, зміну властивостей і відносин. Категорії у філософському контексті позначають найбільш загальні й фундаментальні поняття, що відображають істотні, загальні властивості і відносини явищ дійсності і пізнання [1, с. 240, 456; 2, с. 250, 513].

Відтак наукові поняття та категорії, позначаючи якісні властивості об'єкта, не можуть вважатися закінченими та остаточними судженнями про даний об'єкт. Навпаки, саме вони і мають містити потенціал для власного розвитку. Власне і Державний стандарт, який встановлює доволі жорсткі вимоги до визначення та використання термінів у галузі охорони праці, окреслює умови для творчого осмислення та вдосконалення понятійно-категоріального апарату у відповідній сфері суспільних відносин. Так, у підпункті 3.2 зазначеного правового акта наголошено: «Подані визначення можна в разі необхідності змінювати, вводячи до них похідні ознаки, розкриваючи значення використаних термінів, зазначаючи на об'єкти, які входять до обсягу і змісту понять, визначених у цьому стандарті. Зміни не повинні порушувати обсягу і змісту понять, поданих у цьому стандарті» [3].

Формування та вдосконалення понять у сфері охорони праці має здійснюватися відповідно до загальної та універсальної процедури, притаманної й іншим галузям наукового знання. До основних принципів такої діяльності необхідно віднести:

- абстрагування від несуттєвих й нетипових факторів;
- виявлення закономірностей у здійсненні працезохоронної політики, віднаходження її алгоритму та механізмів реалізації;
- з'ясування суттєвих і загальних (типових) ознак.

Робота над понятійним апаратом вимагає застосування різних прийомів: пошуку інформації, висування й опрацювання наукових ідей, озвучування наукових гіпотез, зіставлення їх з уже усталеними поняттями, оприлюднення авторських формулювань, нарешті, застосування понять у ході аналізу суспільно-політичних явищ. Дослідників на цьому шляху чекає немало «підводних рифів». Слід, зокрема, зазначити, що визнання непорушності певних «мінімальних» стандартів жодним чином не може вказувати на закріплення певної наукової галузі чи зашореності в наукових пошуках (це, звичайно ж, стосується і охорони праці). Скоріше – навпаки. Р. Гудін і Х.-Д. Клінгеман, зокрема, підкреслюють, що «дисциплінарний еталон» надає для пошуків значні творчі можливості, адже створювані науковим співтовариством стандарти діяльності допомагають дослідникам концентрувати увагу на дослідницьких завданнях й полегшують співробітництво...» [4, р. 31–32].

Проте, на що слід звернути особливу увагу, будь-яке уточнення понятійно-категоріального апарату має ґрунтуватися на якісному розвитку певної наукової галузі в цілому. Дійсно, об'єктивна конкретна істина досягається тоді, коли поняття та категорії науки представлені у системі, тобто є взаємозалежними і становлять формальну основу системи знань (теорії, концепції). В іншому ж разі виникає спокуса концентрувати зусилля виключно на формулюваннях, за рахунок сутності предмета, «живої субстанції». Недоліки «термінологічного ухилу» стають особливо відчутними при аналізі складних міждисциплінарних явищ та процесів, до яких з повним на це правом можна віднести і охорону праці.

Але ж далеко не завжди деякі різночитання термінів можуть вказувати на плутанину чи недосконалість понятійного апарату. Як позитивний приклад, де враховуються системні ознаки охорони праці та промислової безпеки, можна навести деякі розбіжності у тлумаченні поняття «об'єкт підвищеної небезпеки». Так, у ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. під таким об'єктом розуміється «...об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються

одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру» [5]. Водночас у п. 29 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України зазначається: «Об'єкт підвищеної небезпеки – об'єкт, який згідно із законом вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру» [6]. Зазначене різночитання першочергово має пояснюватися особливостями правового регулювання наперед визначеної частки суспільних відносин та відповідними суб'єкт-об'єктними відносинами.

Базовим для розуміння суті працезохоронної політики є поняття «охорона праці». Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону праці». «Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності» [7]. Відтак будь-яке обмеження системи охорони праці лише одним або одним-двома заходами та способами має вважатися не лише ненауковим, а й неправовим. Це стосується як теоретичних, так і прикладних аспектів працезохоронної політики. Проте, на що слід звернути особливу увагу, проблема повноцінного розуміння та сприйняття зазначеної сентенції ще не може вважатися остаточно вирішеною. І. Смолкін, наприклад, підкреслює, що «... продовжують залишатися непорушними односторонній «вузький» підхід до охорони праці лише як до технічних засобів забезпечення безпеки праці, а також усталена точка зору щодо того, що боротьба з виробничим травматизмом і професійними захворюваннями є завданням лише фахівців у галузі технічних і медичних наук» [8, с. 12].

Водночас сьогодні вже є очевидним і те, що сукупність зазначених «заходів» та «способів» не охоплює усього спектру важливих аспектів соціального захисту людини у процесі трудової діяльності. Дійсно, на межі ХХ-ХХІ ст. у житті соціуму відбулися якісні зміни, що значною мірою впливають на характер виробництва та особливості соціально-трудова відносин. Стрімко зростає, зокрема, необхідність використання у працезохоронній політиці інформаційних та інноваційних ресурсів.

Сучасне інформаційне суспільство створює принципово нові умови для життєдіяльності цивілізації, соціуму та окремих індивідів. Інформаційну основу працезохоронної політики можна визначити, дещо перефразувавши термін «інформаційні основи діяльності» [9, с. 34] як сукупність інформації, що характеризує предметні і суб'єктивні умови охорони праці й дозволяє організувати діяльність в окресленій сфері суспільних відносин відповідно до вектора «ціль – результат». Реалізація ж пріоритетних завдань інформаційного суспільства, відповідно до сучасних вимог, є можливою «... лише за умови максимального використання й оновлення науково-технічного й освітнього потенціалу» [10, с. 168–169]. Відтак саме за допомогою інноваційного ресурсу мають творчо опрацьовуватися пропозиції щодо відповідних змін у системі координат «суспільні відносини», «право» та «закон».

Повноцінне осмислення понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці вимагає належного застосування міждисциплінарного підходу. Слід звернути увагу, зокрема, на особливості аналізу зазначеної проблематики вченими у галузі трудового права, які традиційно розглядають поняття «охорона праці» в широкому та вузькому значеннях.

У тлумаченні С. М. Прилипка та О. М. Ярошенка, наприклад, широким значенням охоплюється визначення, наведене у ст. 1 Закону України «Про охорону праці». Дослідники, зокрема, стверджують: «Якщо будь-який з її складників (правовий, соціальний, медичний, організаційний тощо) не виконується (або неналежним чином виконується), то в цілому не забезпечується і охорона праці, що в кінцевому підсумку порушує конституційні права людини». У вузькому ж чи юридичному тлумаченні зазначений термін означає конкретний правовий інститут трудового права, який об'єднує норми, безпосередньо спрямовані на певне забезпечення умов праці, які є безпечними для життя і здоров'я працівників [11, с. 655].

Отже, формування понятійно-категоріального апарату працезохоронної політики генетично пов'язане як із розвитком цієї сфери суспільних відносин, так і з її науковим осмис-

ленням. Зрозуміло, що не може бути другорядних чи «менш важливих» аспектів і напрямів вдосконалення працезахоронної політики. Відтак і поняття «охорона праці» має відповідати науковим підходам до опрацювання категоріального апарату, відтворюючи предмети і явища в їх істотних ознаках.

Література

1. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. 2-е испр. и доп. изд. / Н. И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
2. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
3. ДСТУ 2293-99. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять [Електронний ресурс] // Режим доступу: dnaop.com/html/1698.html
4. Goodin R. New Handbook of Political Science / R. Goodin, H.-D. Klingemann. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1996. – 768 p.
5. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
6. Кодекс цивільного захисту України 2 жовтня 2012 року № 5403-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 89. – Ст. 3589.
7. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII (редакція станом на 18.11.2012) [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
8. Смолкін І. Н. Актуальні проблеми стану охорони праці в Україні / І.Н. Смолкін // Інформаційний бюлетень з охорони праці. – 2012. – № 4 (66). – С. 11–14.
9. Ложкін Г. В. Психологія праці: навч. посіб. / Г.В. Ложкін, Н.Ю. Воланюк, О.О. Солтик. – Хмельницький: ХНУ, 2013. – 191 с.
10. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – 576 с.
11. Прилипко С. М. Трудове право України: підруч. – 5-те вид., перероб. і доп. / С.М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х.: ФІНН, 2012. – 800 с.

Древалъ Ю.Д., доктор наук по государственному управлению, доцент, профессор кафедры охраны труда и техногенно-экологической безопасности Национального университета гражданской защиты Украины.

К вопросу о содержании понятийно-категориального аппарата в сфере охраны труда. В статье обобщены основные подходы относительно места понятий и категорий в сфере охраны труда. Отмечено, что формирование понятийно-категориального аппарата генетически связано как с развитием этой сферы общественных отношений, так и с ее научным осмыслением. Систематизированы и разъяснены принципы, на основе которых происходит формирование и совершенствование понятий и категорий. Обосновано положение о необходимости творческого осмысления и совершенствования понятийно-категориального аппарата в сфере охраны труда. В первую очередь это касается понятия «охрана труда».

Ключевые слова: понятия, категории, охрана труда, информационный ресурс, инновационный ресурс.

Dreval' Y. D., Doctor of Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Job Safety and Technogenic and Environmental Safety, National University of Civil Protection of Ukraine.

The content of concepts and categories in the sphere of labour protection. The basic approaches to the role of concepts and categories in the sphere of health and safety at work are generalized. It was noted that the formation of concepts and categories is genetically connected with both development of the sphere of social relations and its scientific understanding. The principles which influence the formation and improvement of concepts and categories are systematized and explained. The thesis on creative understanding and improvement of the system of concepts and categories in the sphere of labour protection is substantiated. First of all it concerns the concept of «health and work safety».

Key words: concepts, categories, labour protection, information resource, innovative resource.

Верцімага І.В.,аспірант кафедри політичної аналітики та прогнозування
Національної академії управління при Президентові України***Ефективність депутатського запиту
як форма парламентського контролю***

У статті аналізується застосованість використання Верховною Радою України депутатського запиту як форми парламентського контролю. Охарактеризовано організаційні і правові питання статусу депутатського запиту. Апаратом Верховної Ради України здійснюється робота по їх обліку та аналіз, але його результати не повною мірою використовуються в законотворчому процесі. Наголошено на необхідності внесення змін у роботу, пов'язану із аналізом наданих відповідей на запити народних депутатів України.

Ключові слова: Верховна Рада України, парламентський контроль, депутатський запит, контрольна функція, аналіз, індивідуальна активність, Кабінет Міністрів України.

До основних функцій парламенту, окрім законодавчої, представницької та установчої, традиційно відносять контрольну функцію. Парламент як владна структура від імені народу може врівноважувати інші органи влади у здійсненні їх функцій шляхом контролю за їх діяльністю. Існування поділу повноважень між гілками влади повинно забезпечити баланс у їх роботі, що відповідає способу здійснення влади у демократичній державі.

Одним з інструментів механізму контролю є депутатський запит. Варто відзначити, що останній є найпоширенішим інструментом парламентського контролю, що використовується у багатьох парламентах світу.

Науковому дослідженню питань діяльності ВР України, її місця в державному механізмі України, реалізації окремих парламентських функцій та повноважень, деяких інших проблем присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: Ю. Бисага, А. Георгіца, І. Залюбовська, А. Мішин, О. Майданник, В. Погорілко, В. Сіренко, Є. Тихонова, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. Однак, на нашу думку, глибшого дослідження вимагають питання забезпечення ефективної реалізації контрольної функції ВР України, у частині виконання обов'язків підконтрольних їй органів виконавчої влади. Така позиція обумовлюється тим, що саме на органи виконавчої влади безпосередньо покладається конституційний обов'язок щодо забезпечення реалізації законів та інших правових актів, прийнятих ВР України. З огляду на це, метою цієї статті є дослідження практичної реалізації питань здійснення парламентського контролю Верховною Радою України.

Питаннями статусу депутатського запиту, організаційної, правової частини внесення та його значущості регулюється Конституцією України, Регламентом Верховної Ради України, Законом «Про статус народного депутата».

Так, статтею 113 Конституції України визначено, що Кабінет Міністрів України є підконтрольним і підзвітним Верховній Раді України у межах, передбачених у статтях 85, 87 Конституції України. Метою здійснення парламентом України контролю за функціями виконавчої влади, насамперед, найвищого органу в її системі – уряду України, є відповідність їх діяльності законам, приписам, прийнятим єдиним органом законодавчої влади. Функція парламентського контролю реалізується Верховною Радою України у межах, визначених Конституцією України та законом (п. 33 ст. 85) [1]. Питання здійснення парламентського контролю регулюються нормами поточного законодавства, зокрема, Законом України «Про комітети Верховної Ради України» [3], Законом України «Про статус народного депутата України» [2], Регламентом Верховної Ради України – розд. VI [4]. З огляду на те,

що функцію парламентського контролю здійснює одна із гілок влади (грунтуючись на принципі демократичності влади), можна погодитись з думкою О.О.Майданник, яка вважає парламентський контроль вищою формою контролю у державі, оскільки його здійснення відбувається відповідно до демократичних принципів (народовладдя, законності, доцільності, гласності контролю) [6]. Адже однією із основ складання депутатського запиту є звернення громадян до народного депутата як представника виборчого округу, з одного боку, та члена Комітету, до відання якого відноситься зазначене питання, – з іншого. Як зазначає, І.К.Залюбовська: «Парламент не може виконувати роль суто спостерігача відносно до виконавчої влади» [5, с. 56].

Критерієм ефективності роботи парламенту в цілому та кожного депутата зокрема, постають дані депутатських запитів. Загалом цей кропіткий процес здійснює відділ контролю Апарату Верховної Ради України, але й на веб-сторінках народних депутатів міститься інформація щодо кількості складених ними депутатських запитів та інституцій, до яких їх було направлено.

Так, протягом роботи Верховної Ради України VI скликання загальна кількість поданих народними депутатами запитів становила 8054. За сесіями протягом скликання кількість запитів розподілилась так:

Сесії	I (11.2007-01.2008)	II (02.2008-07.2008)	III (09.2008-01.2009)	IV (02.2009-07.2009)	V (09.2009-01.2010)	VI (02.2010-07.2010)	VII (09.2010-01.2011)	VIII (02.2011-07.2011)	IX (09.2011-01.2012)	X (02.2012-07.2012)	XI (09.2012-12.2012)
Кількість запитів	16	337	440	1102	740	804	582	1232	1064	1462	275
%	0,2	4,2	5,5	13,7	9,9	10,0	7,2	15,3	13,2	18,2	3,4

Таким чином, найбільшу кількість запитів було подано впродовж 10-ї, 8-ї, 9-ї, 6-ї сесій. Водночас варто зазначити, що, на нашу думку, зріст подання депутатських запитів протягом скликання пов'язані із політичними процесами, що відбуваються в державі. Найбільша кількість запитів (18,2 %) подана напередодні виборів народних депутатів до Верховної Ради України у 2012 р., а також напередодні президентських виборів.

Поділ за інституціями, до яких направляються запити народних депутатів, здійснюється згідно із визначенням депутатського запиту у п.2 ст.15 Закону «Про статус народного депутата України», в якому зазначається: «Депутатський запит – це вимога народного депутата, народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, яка заявляється на сесії Верховної Ради України до Президента України, до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції» [2].

Відділом контролю Апарату Верховної Ради України проведено аналіз депутатських запитів за інститутами, до яких їх було направлено і результати яких наведемо нижче:

<i>Інститути, до яких направлявся запит</i>	<i>Кількість запитів</i>	<i>Кількість запитів, у %</i>
Надійшло протягом скликання	8054	100 %
Президенту України	83	1,0 %
Голові Верховної Ради України, керівникам комітетів Верховної Ради України	165	2,1 %
Кабінету Міністрів України	2062	25,6 %
Керівникам міністерств і відомств України	2740	34,0 %
Генеральному прокурору України	2095	26,0 %
Місцевим органам влади і управління	909	11,3 %

На веб-сторінках народних депутатів, поряд із кількістю поданих запитів, наведено й інституції, до яких їх направлено.

Враховуючи, що реалізація політики за сферами економіки знаходиться в компетенції Міністерства, не викликає подиву і найбільша кількість запитів до керівників міністерств і відомств України. Майже однакову кількість становлять запити до Генерального прокурора України та Кабінету Міністрів України. Щоправда, цей відсоток не набагато нижчий від запитів до міністерств і відомств, що може бути свідченням недотримання законодавства виконавчою гілкою влади. Водночас, це є і підтвердженням популярності використання депутатського запиту як найбільш зручного інструменту здійснення контролю. Загалом депутатський запит вважають виявом індивідуальної форми контролю. Важливість депутатського запиту полягає і в тому, що він лежить в основі змін до поточного законодавства, а також може стати приводом до висловлення довіри чи недовіри Уряду країни за певних політичних обставин.

При цьому кількість групових запитів, поданих до владних інститутів, становила 1017 від загальної кількості, що дорівнює 12,6 %. На нашу думку, це може вказувати на недосконалість механізмів реалізації закону чи порушень, пов'язаних із недосконалістю, наявністю суперечностей у законодавстві, складності із дією великої кількості законодавчих актів одночасно. Зі сторони парламенту, як колегіального органу, це може засвідчити, що погляди і реакція на дотримання законів України є тією об'єднуючою позицією, що дозволяє реалізовувати процес вдосконалення законодавства.

Кількість депутатських запитів від різних політичних сил, що входили до складу парламенту шостого скликання, має такий вигляд:

Реформи заради майбутнього	127 1,6%
Блок «Юлії Тимошенко»	842 10,5 %
Комуністична партія України	1399 17,4 %
Блок Литвина «Народна партія»	802 9,9 %
Партія Регіонів	1838 22,8 %
Блок «НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМООБОРОНА»	1776 22,1 %
Позафракційні депутати та ті, хто втратив повноваження з різних причин	1270 15,8 %

Зрозуміло, що найбільшу кількість запитів складено народними депутатами від Партії Регіонів, оскільки їх кількість у парламенті шостого скликання становить 224 особи. Друге місце за кількістю поданих запитів у Блока «НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМООБОРОНА», кількість членів якої значно менше у парламенті – 83 особи. Загалом, якщо взяти співвідношення запитів, складених владою і опозицією, то це – 4166 і 2618 (без урахування запитів позафракційних депутатів та тих, хто втратив повноваження із різних причин).

Водночас, варто зазначити, що за час роботи парламенту шостого скликання деякі депутати не склали жодного запиту. Проведений аналіз даних із веб-сторінок народних депутатів, дозволив з'ясувати, що найменшу активність проявили 50 депутатів ПР, 35 депутатів БЮТ, 17 депутатів НУНС, 1 депутат КПУ, два депутати від Блоку Литвина.

Вагома роль у здійсненні контрольної функції Верховної Ради України належить комітетам, що входять до її складу і діяльність яких регулюється Конституцією України (ст. 85, 89), Законом «Про комітети Верховної Ради України», Регламентом Верховної Ради України, іншими нормативно-правовими актами.

Так, відповідно до Закону «Про комітети Верховної Ради України» функціями комітетів у сфері здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади є такі:

- участь за дорученням парламенту в проведенні «Дня Уряду України»;
- контроль за виконанням Державного бюджету України в частині, що віднесена до предметів їх відання, для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів у порядку, встановленому законом;
- організація та підготовка парламентських слухань, за дорученням ВР України;
- взаємодія з Рахунковою палатою [3].

Комітетам надано право ухвалювати висновки і рекомендації з таких питань:

- програми діяльності КМ України, звітів про виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- відповідальності КМ України та прийняття резолюції недовіри КМ України;
- затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням [3].

Також, Законом «Про Комітети Верховної Ради України», ст. 26,27,31 та іншими, регламентуються повноваження Комітетів при здійсненні ними функції контролю. Це дає підстави стверджувати, що реалізація комітетами контрольних повноважень щодо діяльності органів виконавчої влади вважається важливим інструментом забезпечення постійного, систематичного контролю парламенту у забезпеченні додержання законності у їх функціонуванні.

Аналізуючи подані депутатські запити, можемо констатувати, що їх кількість за тематикою розподілилась наступним чином:

- з питань дотримання законності – 3191 (39,6%)
- з економічних питань – 1117 (14,2 %)
- з соціальних питань – 813 (10,1%)
- щодо скарг і заяв виборців – 847 (10,5%)
- екології і надзвичайних ситуацій – 366 (4,6%)
- з гуманітарних питань – 237 (2,9%)
- з політичних питань – 215 (2,7%)
- з питань законотворення – 61 (0,8%)
- з проблем оборони і національної безпеки – 58 (0,7%)
- з інших питань – 1117 (13,9%).

Наведена статистика не відображає кількості запитів, зроблених народними депутатами за сферами відання комітетів, до складу яких вони входять. Ми зробили такий аналіз на прикладі Комітету з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Так, Комітетом, до складу якого входили 18 народних депутатів (аналіз проводився за шосте скликання), загалом було складено 544 запити, з яких лише 51 запит стосується сфери відання комітету. Найбільшу кількість запитів у цьому комітеті було складено депутатами із Блоку Литвина – 139; та депутатами Комуністичної партії України – 143.

Облік та реєстрацію запитів проводить відділ контролю Апарату Верховної Ради України. Водночас він проводить аналіз складених депутатських запитів. Але жодна фракція у Верховній Раді України не здійснює подібного аналізу. З іншого боку, можна піддати сумніву необхідність здійснення фракцією подібного аналізу, якщо ми говоримо про запит як вияв індивідуальної активності депутата.

Цікавим видається аналіз поданих запитів депутатами різних фракцій на їх дублювання за тематикою у фракції, а також у дихотомії «провладні – опозиційні». На нашу думку, сам аналіз запитів, здійснюваний відділом контролю Апарату Верховної Ради України, відображає лише статистику, що використовується як інформація про результати роботи народних депутатів протягом сесії чи каденції у цілому. Результати роботи відділу контролю, поряд з результатами роботи інших відділів, висвітлюється в інформаційному довіднику Верховної Ради України. Але статистичний аналіз не дає повної картини відповідей на ці запити. Оскільки аналіз на її вичерпність (а не формальна відписка) – не проводиться. Важко говорити про ефективність самого запиту, якщо кількісна складова, в даному випадку, відображає лише зовнішню активність депутата. Нагадаємо, що депутатський запит, насамперед, є формою індивідуальної діяльності депутата.

Отже, сьогодні ми можемо стверджувати, що здійснення контрольної функції парламентом у такій формі як депутатський запит є досить розповсюдженою формою роботи

народного депутата. Реєстрацію і облік запитів народних депутатів проводить відділ контролю Апарату Верховної Ради України. Аналіз депутатських запитів відображає статистичні результати роботи народних депутатів за різними критеріями. Кількість складених депутатських запитів та номери відповідей на них у стислій формі містяться на веб-сторінках депутатів, що не тільки відображає зовнішню активність роботи депутата протягом скликання, а й забезпечує реалізацію принципу відкритості роботи парламенту в цілому. Однак, залишається відкритим питання критеріїв ефективності депутатського запиту у частині дієвості, оскільки депутатський запит постає лише виявом реакції на недодержання закону.

Видання інформаційного довідника дозволяє народним депутатам та працівникам ознайомитись з даною інформацією, але потребує, на нашу думку, зміни подачі інформації в частині проведення більш ґрунтовного аналізу, який базувався б не тільки на кількісних показниках, а й на якісних.

Література:

1. Конституція України. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Закон «Про статус народного депутата України». Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2790-12>
3. Закон «Про Комітети Верховної Ради України». Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/116/95-%D0%B2%D1%80>
4. Регламент Верховної Ради України. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/1861-17>
5. Залюбовська І.К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.07 / Ірина Костянтинівна Залюбовська. – О., 2002. – 181 с.
6. Майданник О. Повноваження та форми діяльності народного депутата України у сфері парламентського контролю (теоретичний аспект) // Право України. – 2007. – № 8. – С. 9-12.

Верцимага И.В., аспирант кафедры политической аналитики и прогнозирования НАГУ

Эффективность депутатского запроса как инструмента парламентского контроля.

В статье анализируется частота использования Верховным Советом Украины депутатского запроса как формы осуществления парламентского контроля. Охарактеризованы организационные и правовые вопросы, которые определяют статус депутатского запроса. Учет и анализ депутатских запросов проводится Аппаратом Верховного Совета Украины, их результаты, к сожалению, мало используются в законотворчестве. Обращается внимание на необходимость внесения изменений в работу связанную с анализом полученных ответов на депутатские запросы.

Ключевые слова: Верховный Совет Украины, парламентский контроль, депутатский запрос, контрольная функция, анализ, индивидуальная активность, Кабинет Министров Украины.

Vertsimaga I.V., Graduate student of the Department of Policy Analysis and Forecasting, National Academy of Public Administration

Efficiency of deputy query as the instrument of parliamentary control. *Prevalence of the deputy query use by Verkhovna Rada as a form of parliamentary control realization is analysed. The organizational and legal questions of the status of deputy query are revealed. Verkhovna Rada of Ukraine carries out work on their account and analysis, but received results are not applied in legislative process. The necessity of amendments to work related to the analysis of the given answers for the queries of people's deputies of Ukraine is pointed out.*

Key words: Verkhovna Rada of Ukraine, parliamentary control, deputy query, control function, analysis, individual activity, Cabinet of Ministers of Ukraine.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

УДК 323.281:355.08РСЧА](477)«193» (045)

Гурняк О.Г.,

ад'юнкту Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, полковник юстиції

Репресії як засіб політичної боротьби на прикладі репресій проти військовослужбовців РСЧА в УРСР у другій половині 30-х років ХХ ст.

У статті проаналізовано сутність репресій як інструменту політичної боротьби. Визначено юридичні передумови формування тоталітарної системи на підставі кримінального законодавства та актів НКВС як інструменту здійснення репресій проти громадян і військовослужбовців в УРСР. Обґрунтовуються передумови репресій проти військовослужбовців Робітничо-селянської Червоної армії на території УРСР у другій половині 30-х років ХХ ст. Здійснено аналіз особливостей застосування актів НКВС та кримінального законодавства для проведення репресій щодо військовослужбовців робітничо-селянської Червоної армії в УРСР у досліджуваній період.

Ключові слова: репресії, військовослужбовці РСЧА, політична боротьба, органи НКВС, «ворог народу».

Боротьба за владу завжди викликала потребу політичного обґрунтування й правового забезпечення дій правлячої еліти. Незважаючи на те, що з точки зору історичної ретроспективи діяльність багатьох режимів сьогодні сприймається як такою, що має антидемократичний, антисоціальний характер, у період свого панування вони знаходили можливість обґрунтування доцільності й необхідності власних дій та засоби їх легітимізації. Право, як універсальний інструмент влади, з поміж іншого, використовувалося і як засіб збереження влади, а отже, навіть найжорстокіші, антисоціальні заходи, що застосовувалися в різні часи різними тоталітарними, авторитарними режимами відбувалися, так би мовити, у «межах» правового поля, які визначало для себе політичне керівництво країни. Розширення цих «меж» відбувалося кожного разу, коли виникала потреба застосування ще більш радикальних та жорстких заходів. Однак, історія демонструє, що репресії як інструмент політичної боротьби не завжди передбачали ті масштаби, до яких вони призводили. Досить часто акти політичного насилля стосовно конкретних осіб перетворювалися на масові каральні заходи, які вже за своєю сутністю були нічим іншим як уособленням процесу боротьби за владу регіональних еліт, що, прикриваючись загальнодержавними лозунгами, досягали власних кон'юнктурних політичних та економічних цілей. Тому сьогодні постає актуальне

питання стосовно того, яким чином зароджувалися репресії і які механізми застосовувала влада для їх поширення, відповідь на яке дасть змогу запобігти подібним неправомірним політичним проявам у будь-яких формах.

Велику увагу дослідженням причин, форм та наслідків політичних репресій, що мали місце на території України у другій половині 30-х років ХХ ст., приділяли у своїх працях такі вчені як Д.В. Табачник, С.І. Білокінь, Д.В. Веденеев, С. Кокін, Т.В. Вронська, О.В. Дмитрієв, М.С. Дорошенко, О.М. Пшенніков, М.Г. Степанов, Н.С. Черушев, Ю.М. Шаповал, М. Юнге та ін.

Проаналізувати особливості та механізм реалізації проти військовослужбовців РСЧА цього періоду на Україні як засобу політичної боротьби.

Під репресіями у широкому сенсі мається на увазі покарання, каральні заходи, що застосовувалися державними органами. На відміну від державного тероризму репресії носять більшою мірою інструментальний, ніж демонстративний характер. З точки зору спрямованості репресії завжди консервативні, тобто спрямовані на захист і збереження існуючого ладу [15, с. 131-137]. Разом з тим, найчастіше репресії перетворюються на форму політичного терору. Будь-які репресії одночасно є проявом політичного насильства.

Юхан В. Гальтунг у своїх дослідженнях з приводу теоретичного обґрунтування революцій зазначав, що репресії завжди мають суто політичний характер, оскільки їх масштаби настільки великі, що забезпечити їх реалізацію може лише держава, а оскільки під час репресій державний апарат має працювати як єдиний механізм, то цілком логічно, що добитися цього можна лише за рахунок панування однієї політичної сили. Дослідник вказує, що політична партія, виступаючи у ролі ініціатора репресій, швидше за все намагається очистити власні лави від тих соціальних елементів, які не повною мірою вписуються в номенклатурний шаблон, розроблений партійною верхівкою [22; 23]. Погоджуючись із дослідником, слід зауважити, що репресії завжди характерні для політичних партій, кількість членів яких збільшується занадто стрімко, особливо за умов революційної боротьби.

У типології політичного насильства насильство поділяється на два типи: пряме і структурне. Пряме насильство має не лише точного адресата, а й чітко визначене джерело. Структурне ж насильство ніби вбудоване у соціальну систему. Як вказує А.В. Дмитрієв: «людей не просто вбивають за допомогою прямого насильства, а й вбивають за допомогою соціального ладу» [6, с. 31].

Сучасні вітчизняні дослідники як історики, так і правники, зокрема, Д. Веденеев [4], Д.В. Табачник [16], Т.В. Вронська [5] та інші пов'язують репресії переважно із протизаконними проявами політичної боротьби комуністичної партії з національною інтелігенцією та так званими антирадянськими елементами й ворогами народу.

Д. Веденеев зазначає, що термін «ворог народу» зустрічається ще у промовах Цицерона, а за доби Французької буржуазної революції він набуває «легітимності» й нечуваного поширення стосовно політичних противників. Саме тоді, наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. революційний терор та наполеонівські війни забрали життя кожного шостого француза [4, с. 27-29]

Поняття «ворог народу» тісно пов'язується з періодом «червоного терору», який характеризує початковий етап становлення комуністичного ладу на теренах СРСР. Однак, сам термін «червоний терор» застосовують також щодо діяльності комуністів Угорщини (1919), республіканців Іспанії (1936—1939) та комуністичної військової хунти Ефіопії (1977—1979). Тобто «червоний терор» це не виключно радянське явище, а притаманна тоталітарним режимам політика зміцнювання власної політичної влади на території всієї країни. Подібний етап становлення пережила і комуністична влада СРСР, яка за допомогою каральних заходів позбулася націоналістичних проявів та спротивів у всіх радянських республіках та на всій території радянської імперії.

Багато хто пов'язує репресії 20–30-х років та більш пізніх періодів виключно з ім'ям Й.Сталіна, як диктатора, який фактично одноосібно керував країною майже 30 років. Однак слід відзначити, що репресії почалися одразу з перемогою жовтневої революції у 1917 р., що надає їм безперечного політичного забарвлення. Справа в тому, що перемога революції змусила велику кількість осіб, які виступали проти встановлення диктатури пролетаріату та проти комуністичних ідей, вступити до лав партії у власних інтересах, керуючись насамперед

потребою вижити за досить нестабільних періодів початку ХХ ст. Така ситуація є характерною для будь-якої революції і може вважатися одним із її наслідків, оскільки революційні сили після приходу до влади намагаються захистити здобутки революції та розрізняють лише дві категорії осіб: прибічники політичної ідеї (революціонери) та контрреволюціонери. Останніх необхідно було знищити фізично, а тому більшість із них намагалася вступати до лав партії, щоб уникнути трагічної участі. Така ситуація притаманна всім без винятку комуністичним та іншим націоналістичним революціям, зокрема, у Китаї, на Кубі, в країнах Латинської Америки, хоча наслідки, що мала така політика в СРСР, не були присутні в жодній країні. Однак, слід зауважити, що фізичне знищення засуджувалося як менш політизованими, ніж партійна верхівка, верствами партійних членів, так і міжнародною спільнотою, оскільки у ХХ ст. країни вже не могли розвиватися ізольовано від зовнішнього світу. Тому партійна влада намагалася надати репресіям більш-менш легітимний характер. Зокрема, в СРСР більшість репресій проводилася за так звані контрреволюційні злочини та відносно ворогів народу, чия політична позиція йшла врозріз із загальнопартійною, що породжувало ризики порушення політичної стабільності, а оскільки партія не відділяла себе від держави, то загроза політичній стабільності розцінювалася як загроза національній безпеці.

Слід зазначити, що велика кількість дослідників періоду репресій, вчинених комуністичною партією СРСР у другій половині 30-х років минулого століття, зокрема С. Кокін, М. Юнге [3], Г. Бордюгов, Р. Біннер [21], Т.В. Вронська [5], С.І. Білокінь [2], Ю. Шаповал [18] доходять висновку, що початкові цілі репресій суттєво відрізнялися від тих, які виникали вже в процесі їх реалізації, і причому переважно на місцях, тобто в регіональних партійних осередках.

Так, секретна постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи» містила наказ керівникам територіальних партійних комітетів і органів НКВС в найкоротші строки «узяти на облік всіх куркулів, що повернулися на батьківщину, і карних злочинців з тим, щоб найбільш ворожі з них були негайно заарештовані і розстріляні у порядку адміністративного проведення їх справ через трійки, а останні, менш активні, але все-таки ворожі елементи були переписані і вислані в райони за вказівкою НКВС». Тобто політичний центр визначив лише контури і загальний механізм репресивної акції 1937–1938 рр.

У відповідь на керівну вказівку 30 липня 1937 р. з'явився оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00447 «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів», який визначив контингент осіб, що підлягали репресіям та деталізував механізми їх реалізації. Загалом було визначено вісім категорій осіб, які підлягали негайним репресіям: колишні куркулі, які повернулися після відбуття покарання і продовжували вести антирадянську підривну діяльність; колишні куркулі, які втекли з таборів або куркулі, які втекли від правосуддя та продовжують вести антирадянську підривну діяльність; колишні куркулі та соціально небезпечні елементи, які були членами повстанських, фашистських, терористичних та бандитських угруповань, що поновили свою антирадянську діяльність, незалежно від того, чи відбули вони покарання чи уникли покарання; члени антирадянських партій, колишні білогвардійці, жандарми царського режиму, інші злочинні елементи, що уникли репресій або втекли з таборів; викриті слідчими та агентурними матеріалами найбільш ворожі та активні учасники казацько-білогвардійських повстанських угруповань, фашистських терористичних та шпигунсько-диверсійних контрреволюційних угруповань; найбільш активні антирадянські елементи із числа куркулів, есерів та інших контрреволюціонерів, що досі утримуються в тюрмах і таборах, проживають у трудових поселеннях; кримінальні елементи, що ведуть злочинну діяльність, як ті, що відбувають покарання, так і ті, що ще не отримали покарання; кримінальні елементи, що знаходяться в трудових таборах та трудових поселеннях і продовжують вести злочинну діяльність.

Таким чином, можна констатувати, що за своєю сутністю репресії, які задумувалися політичним керівництвом, і перш за все Й. Сталіним, не мали яскраво вираженого характеру боротьби із антирадянськими проявами саме у лавах армії. Більше того, означений наказ взагалі не передбачав проведення репресій у лавах збройних сил, а лише стосовно конкретних осіб: колишніх антирадянських елементів. Також слід зазначити, що більшість дос-

лідників визнає, що найактивнішу позицію у процесі репресії займав саме М. Єжов. Хоча репресії були ініційовані Політбюро ЦК ВКП(б) та Й. Сталіним, однак Нарком внутрішніх справ СРСР вочевидь вбачав у них засіб зміцнення власної позиції. Історичні документи та дослідження сучасних і радянських істориків вказують на те, що Й. Сталін довіряв М. Єжову. Останній же у свою чергу не проявляв належної довіри до свого оточення, а навпаки, як засвідчують історичні матеріали [1; 19; 7; 17 та ін.] намагався вислужитися перед керівництвом. Саме тому друга хвиля репресій у 1937–1938 рр. торкнулася переважно представників військової інтелігенції, військовослужбовців та членів НКВС. Крім того, М.Єжов мав виправдати звільнення свого попередника Г.Ягоди, офіційна причина якої була в тому, що колишній Нарком внутрішніх справ СРСР неналежним чином провадив партійні чистки щодо антирадянсько налаштованих елементів, що призвело до створення розгалуженої шпигунської мережі у лавах збройних сил.

Розглядаючи репресії другої половини 30-х років ХХ ст. проти військовослужбовців РСЧА на території України як прояв політичної боротьби, слід перш за все звернутися до праць Ю. Шаповала. На думку дослідника, особливістю України на момент приходу М. Єжова на пост Наркома внутрішніх справ СРСР у вересні 1936 р., було те, що вона вже пережила і широко-масштабні терористичні операції, і тотальну чистку еліт. Тут досить згадати хоча б депортації, проведені в ході «розкуркулення» (це, як мінімум, 1 млн. 200 тис. осіб), втрати у ході штучно створеного голоду 1932–1933 рр. (це лише за підтвердженими даними мінімум 4–4,5 млн. осіб), переслідування української інтелігенції, що розпочалися до і посилювалися після показового політичного процесу «Спілки визволення України» (СВУ) навесні 1930 р., репресивні акції, що перекинулися на інші соціальні верстви. Тут можна згадати операцію «Весна», яка, розпочавшись у центрі, серйозно торкнулася командування військових частин, дислокованих в Україні, з яких вибивали свідчення про нібито такий, що готувався в 14 регіонах України виступ «зрадників» проти режиму в альянсі з повсталими селянами [19, с. 128-164].

Що стосується військовослужбовців, то до липня–серпня 1936 р. арешти цієї категорії осіб були ще вельми поодинокими. У липні–серпні ситуація почала змінюватися. Значною мірою це було пов'язане з ходом слідства у справах «Антирадянського об'єднаного троцькістсько-зинов'євського центру» та «Паралельного антирадянського троцькістського центру». О.Ю. Дрейцер, С.В. Мрачковський та інші заарештовані почали давати потрібні слідчим свідчення про існування в країні розгалуженої нелегальної троцькістської (або троцькістсько-зинов'євської) терористичної організації і, зокрема, військово-троцькістської організації в армії. Відразу ж почалися арешти людей, яких вони називали членами цієї організації [8].

Звертаючись до публікацій Д.В. Табачника, можна побачити, що репресії проти військової інтелігенції України почалися влітку 1936 р. – майже на рік раніше, ніж у цілому по країні – з арештів п'яти вищих військових керівників Київського і Харківського військових округів. Серед репресованих: комкор С.А. Туровський, комдив Д.А. Шмідт, М.І. Зюка, Ю.В. Саблін і комбриг Б.І. Кузьмичов. Однак, після втручання в фабрикацію органами НКВС СРСР цієї справи командувача військами Київського військового округу, члена ЦВК СРСР і УРСР, командарма 1-го рангу І.Е. Якіра, репресії проти військової інтелігенції України були практично звернуті до весни 1937 р. Створення «справ» проти військових на Україні мало істотні відмінності від репресивних заходів проти інших категорій інтелігенції – всі висунуті звинувачення базувалися на нібито таких, що мали місце «шпигунських» і зрідка троцькістських, діях, штампи-звинувачення в націоналістичній діяльності були відсутні за рідкісним винятком протягом 1936–1937 рр. Звинувачення у створенні підпільних організацій націоналістичного спрямування стали вперше висуватися проти представників військової інтелігенції з середини – другої половини 1938 р., коли органи НКВС УРСР зробили певні спроби об'єднати «справу Якіра» з «викритими націоналістичними організаціями», щоб збільшити масштаби і розмах репресій у військових частинах і з'єднаннях. До початку масових репресій військова інтелігенція України, Київський (до 1935 р. – Український) військовий округ займали особливе місце в Червоній Армії, будучи найбільш підготовленими по якості командного складу; а КВО – і найбільшим за кількістю військ, механізованих, бронетанкових і авіаційних з'єднань округом у країні [9, с. 8-15].

Таким чином, можна дійти висновку, що репресії другої половини 30-х років ХХ ст. проти військовослужбовців РСЧА на території України, з точки зору партійного керівництва, були необхідними заходами у процесі зміцнення централізації влади. Справа в тому, що, як зауважує М. С. Дорошенко, такі військові діячі як І.Е. Якір, С.А. Туровський, Ю.В. Саблін могли стати реальною опозицією не лише партійній номенклатурі радянської України, а й опозицією самому Й.Сталіну. Вони користувалися неабияким авторитетом у воєнних колах і інколи висловлювали свою незгоду із тим, як інтерпретували проголошені партією в особі Й.Сталіна напрями державних реформ очільники КП УРСР [7].

Військові кадри, проти яких була спрямована друга хвиля репресій у цей період, мали особливі риси, які власне і обумовили не тільки необхідність репресій, а й необхідність їх правового закріплення.

По-перше, військова еліта, що сформувалася на початку 30-х років, користувалася великим авторитетом як у лавах збройних сил, так і у лавах партійного керівництва (саме цей факт обумовлював необхідність проведення спочатку партійних чисток задля того, щоб позбавити військові кадри номенклатурного покровительства).

По-друге, вищий ешелон керівних кадрів лав РСЧА, які розміщувалися на території України, формувався надзвичайно тривалий час, що дало змогу досягти міцності та цілісності як у професійній площині, так і в особистих відносинах. Це перетворювало дану спільноту на надзвичайно потужний потенціал для можливих у майбутньому акцій протесту керівній верхівці радянської влади (цей факт обумовив важливість швидких та одночасних дій відносно вищого керівництва РСЧА в Україні).

По-третє, керівництво РСЧА Київського та Харківського військових округів обіймали свої посади значний час, що обумовлювало їх тісний зв'язок із українською інтелігенцією. Як засвідчує Н. С. Черушев, випадки зрощення національної інтелігенції з військовою були притаманні у цей, саме тому виникла потреба їх роз'єднання та ротації кадрів з метою унеможливлення реакціоністських проявів у союзних республіках [17, с. 272-274]. Інтерпретуючи цю тезу за умов боротьби із українською інтелігенцією, можна побачити, що ані І.Е. Якір, ані С.А. Туровський, ані Ю.В. Саблін, ані жоден інший високопосадовець РСЧА зазначених військових округів не виказував повну підтримку репресивної політики, вони скоріше залишалися нейтральними, а у виняткових випадках не погоджувалися із діяльністю КП УРСР. Цей факт можливо і не був відомий Й. Сталіну, але однозначно насторожував безпосередньо українську партійну еліту, що і пояснювало потребу постійного збільшення лімітів репресованих осіб.

Таким чином, репресії, як механізм політичної боротьби, вимагав відповідного забезпечення. Окрім політичної волі партійної верхівки виникала потреба у створенні належного ідеологічного підґрунтя та правового забезпечення означених процесів. У цьому аспекті слід перш за все згадати Постанову Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи», а також секретний наказ НКВС № 00439 «Про операцію щодо репресування німецьких підданих, які підозрювалися в шпигунстві проти СРСР». Власне цей наказ є нічим іншим як першою спробою розгортання репресивної машини для того, щоб визначити реакцію партійної номенклатури на місцях, тобто у радянських республіках. Вже після цього з'являється Наказ НКВС № 00447 «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів», а також Наказ НКВС № 00486, яким фактично ознаменувався початок практичної реалізації репресій проти «зрадників батьківщини» та визначив процедурні моменти арештів членів сімей репресованих. Потребували значної реформи Конституції як СРСР, так і союзних республік, а також виникла гостра необхідність у тотальній реформі кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Вже згодом виникає потреба у реформуванні судової системи.

Як наголошується Д. Веденеев, форми квазіправосуддя у формі так званих трійок НКВС використовувалися виключно як інструмент репресій, незважаючи на те, що офіційна правова доктрина вже давно запровадила, а партійне керівництво ухвалило судову реформу. За своєю сутністю «трійки» відображали не стільки правову складову репресій, скільки їх політичний зміст. Після ліквідації ОДПУ і ДПУ УСРР згідно з наказом НКВС СРСР від

27 травня 1935 р. «трійки» з правами Особливої наради при НКВС СРСР організували при Управліннях НКВС суб'єктів федерації та областей. Згідно з наказом НКВС СРСР від 30 липня 1937 р. «трійки» утворювалися під головуванням наркомів внутрішніх справ республік, начальників крайових та обласних УНКВС за участю відповідно перших секретарів ЦК компартій союзних республік, крайових і обласних комітетів ВКП(б) та прокурорів відповідних рівнів. Права цих позасудових органів щодо розгляду справ і застосування позасудових репресій були значно розширені. Вони могли виносити вироки про застосування вищої міри покарання або ув'язнення до виправно-трудова таборів на строк від 8 до 10 років. З мотивів усунення порушень процесуального законодавства та належної організації слідчої роботи органів НКВС відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства» від 17 листопада 1938 р. та наказу НКВС СРСР від 26 листопада цього самого року «трійки» ліквідовано. «Теоретик» права А. Вишинський, як Прокурор СРСР, видав 23 січня 1935 р. директиву, де пропонувалося «...справи, в яких відсутні достатні документальні дані для розгляду в судах, направляти для розгляду Особливої наради НКВС СРСР». Це була свідома вказівка до засудження безневинних. Такі ж вимоги містилися і у його директивах 1937 р. [4].

Проаналізувавши передумови та особливості проведення репресій проти військово-службовців РСЧА у 30-х роках ХХ ст. доходимо висновку, що подібного роду заходи політичної боротьби виникли в контексті тих історичних подій, які мали місце в процесі становлення комуністичного режиму та боротьби за політичну владу в регіонах цього періоду. Репресії загалом є досить поширеним інструментом політичного тиску та прямого політичного насилля, що застосовувалися не лише в Радянському Союзі, а й в інших країнах під час встановлення в них тоталітарних або авторитарних режимів. Разом з тим, саме в СРСР і саме репресії проти військовослужбовців, окрім яскраво вираженої волі партійного центру, характеризувалися й намаганнями використати їх у своїх інтересах регіональними партійними елітами. Власне сама специфіка механізму та процедури проведення репресій проти вищого офіцерського ешелону РСЧА в Україні обумовлювалася і специфічним становищем представників цієї політичної верстви комуністичної партії. Так постала необхідність політичного й ідеологічного обґрунтування цих дій, а також розробка змістовного правового забезпечення процедури проведення репресій. Тому, окрім наказів Наркомату НКВС, виникла потреба в докорінних реформах як конституційної, так і реформах кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Це демонструє реальну політичну вагу тих осіб керівного складу РСЧА, проти яких були спрямовані антисоціальні та антидемократичні заходи репресій, що дає всі підстави стверджувати про продовження цілеспрямованого знищення української інтелігенції, оскільки влада боялася націоналістичних проявів її представників.

Література:

1. 1937-1938 гг. Операция НКВД: Из хроники «Большого террора» на Томской земле. – Томск: Водолей Publishers, 2006. – 464 с.
2. Білокінь С.І. Механізм більшовицького насилля / С.І. Білокінь. – К: Полімед, 2000. – 128 с.
3. Великий терор в Україні. «Куркульська операція 1937-1938 рр.»: у 2-х ч.; [упоряд. С.Кокін, М.Юнге]. – К: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2010. – 614 с.
4. Веденеев Д. В. Органи позасудового переслідування як інструмент незаконних політичних репресій в Україні // Державна безпека України. – 2007. – № 9-10
5. Вронська Т.В. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953). – К: Ін-т історії України НАН України, 2009. – 486 с.
6. Дмитриев А.В. Насилие: социополитический анализ / А.В. Дмитриев, И.Ю. Залысин. – М., 2000. – С. 31.
7. Дорошенко М. С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917 – 1938 рр.): монографія / М. С. Дорошенко. – К: Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
8. Кокін С. Без строку давності. До 60-річчя «викриття» органами НКВС так званої «військово-фашистської змови в Червоній Армії» // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1997. – № 1/2; 1998. – № 1/2; 1999. – № 1/2 (10 – 11); 2000. – № 2/4 (13 – 15)]
9. Масові репресії у Україні у другій половині 30-х – на початку 40-х рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д.В. Табачник; Інститут історії України НАН України. – К., 1992. – 25 с.

10. Нікольський В. Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2-4. – С. 105.
11. Політичні репресії в Україні. (1917–1980-ті рр.): бібліограф. покаж. / авт. вступ. ст. С. Білокінь, Р. Подкур, О. Рубльов; упор.: С. Калитко, О. Рубльов, Р. Подкур, Л. Шевченко. – К., 2007. – 456 с.
12. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941). – К., 2001.
13. Проблема політичного терору в Україні у 30–50-ті рр.: здобутки і перспективи дослідження // Україна— Росія: діалог історіографій: Матер. міжнар. наук. конф. – К.; Чернігів: Деснянська правда, 2007. – С. 197–229.
14. Репресії в Україні (1917–1990 рр.): наук.-допом. бібліограф. покаж. / авт.-упор. Є. Бабич, В. Патока. – К.: Смолоскип, 2007.
15. Степанов М.Г. Сталинская репрессивная политика в СССР (1928-1953 гг.): взгляд советской историографии / М.Г. Степанов // Известия Алтайского государственного университета. – Барнаул, 2008. – №4/1. – С. 131-137
16. Табачник Д.В. Репресії проти військових кадрів наприкінці 30-х років (на матеріалах Київського та Харківського військових округів) // Сталінізм: деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики. – Київ: Інститут історії АН УРСР, 1988. – №2. – С.25.
17. Черушев Н. С., Черушев Ю.Н. Расстрелянная элита РККА (командармы 1-го и 2-го рангов, комкоры, комдивы и им равные): 1937–1941. Биографический словарь. – М.: Кучково поле; Мегapolis, 2012. – С. 272–274. – 496 с.
18. Шаповал Ю. Сучасна історіографія тоталітаризму в Україні: здобутки і проблеми // Генеза. – 2004. – № 1. – С. 112–122.
19. Шаповал Ю. Україна в добу «Великого терору»: етапи, особливості, наслідки / Ю. Шаповал // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. / упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 128-164.
20. Шумило М.Є. Про механізм свавілля і беззаконня в роки сталінських репресій // Науковий вісник НА СБ України. – 1996. – № 2. – С.104–106.
21. Юнге М. Вертикаль большого террора. История операции по приказу НКВД № 00447 / М. Юнге, Г. Бордюгов, Р. Биннер. – М.: Новый хронограф, 2008. – 782 с.
22. Galtung V. Johan. Peace and Social Structure/ Johan V. Galtung. – L.: Oxford, 1977.
23. Galtung V. Johan. Structural Theory of Revolution / Johan V. Galtung. – N.Y.: Sunday Times, 1975.

Гурняк А.Г., ад'юнкт Военного института Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, полковник юстиции

Репрессии как средство политической борьбы на примере репрессий против военнослужащих РККА в УССР во второй половине 30-х годов XX ст. В статье проанализирована сущность репрессий как инструмента политической борьбы. Определены юридические предпосылки формирования тоталитарной системы на основании криминального законодательства и актов НКВС как инструмента осуществления репрессий против граждан и военнослужащих в УССР. Обосновываются предпосылки репрессий против военнослужащих Рабоче-крестьянской Красной армии на территории УССР во второй половине 30-х годов XX ст. Осуществлен анализ особенностей применения актов НКВС и криминального законодательства для проведения репрессий относительно военнослужащих рабоче-крестьянской Красной армии в УССР в исследуемый период.

Ключевые слова: репрессии, военнослужащие РСЧА, политическая борьба, органы НКВС, «враг народа».

Gurnyak O.G., Adjunct of the Military Institute of Kiev National University named after Shevchenko, Colonel of Justice

Repressions as a way of political opposition on the example of repressions of the military personnel in the second half of the 30s of the XX century in the USSR. The essence of repressions as a way of political opposition is analyzed. Legal prerequisites for the formation of the totalitarian system under the criminal law and the acts of the NKVD as a tool for the implementation of repression against citizens and soldiers in the USSR are defined. Preconditions of military repression against military personnel of Workers 'and Peasants' Red Army in the USSR in the second half of the 30s of the XX century are substantiated. The analysis of the features of the NKVD acts and criminal legislature for the repression against military Workers 'and Peasants' Red Army in the USSR in the mentioned period is carried out.

Key words: repressions, military personnel of Workers 'and Peasants' Red Army, political struggle, NKVD bodies, "enemy of the people".

УДК 061.23(477)(091) (045)

Завидняк І. О.,

аспірант кафедри управління, адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності
Національного університету ДПС України,

Завидняк В.І.,

канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики АПСВТ

Історія виникнення благодійних організацій на теренах України

У статті розглядаються питання генези та еволюції благодійності в Україні. Доводиться, що специфічні риси цього процесу пов'язуються не тільки і не стільки з особливостями слов'янського менталітету, а насамперед з тим, що Україна практично всю історію свого існування боролася за незалежність, знаходячись під владою інших народів, національні риси яких не могли не вплинути на процеси виникнення і становлення в ній благодійництва. Досліджуються різноманітні аспекти феномену благодійності, таких як історія благодійництва та її періодизація, законодавча база з цього приводу. Виявлені особливості зародження, розвитку та основні напрями діяльності благодійних установ на теренах України.

Ключові слова: філантропія, Київська Русь, благодійність, благодійна організація.

Сьогодні у суспільстві особливо актуально постало питання благодійності. Це пов'язано як з активізацією наукових досліджень з цієї тематики, так і з вимогами сучасного життя, життєвою необхідністю. Серед значних соціокультурних явищ минулого філантропія на теренах України займає особливе місце. Її розвиток безпосередньо пов'язаний із структурними реформами і трансформаційними процесами, що відбувалися на українських землях. Наявні наукові праці досить фрагментарно розкривають генезу благодійницьких ідей в Україні, обумовлених зовнішніми та внутрішніми соціально-економічними чинниками. Специфічні риси цього процесу пов'язуються не тільки і не стільки з особливостями слов'янського менталітету, а насамперед з тим, що Україна практично всю історію свого існування боролася за незалежність, знаходячись під владою інших народів, національні риси яких не могли не вплинути на процеси виникнення і становлення в ній благодійництва. Дуже важливим є дослідження різноманітних аспектів феномену благодійності, таких як історія благодійництва та її періодизація, законодавча база з цього приводу.

Значний внесок у висвітлення питання історії виникнення благодійності на теренах України зробили такі дослідники як: Н.Ю. Беляєва, А.А. Гусейнов, І. Гузенко, Н.І. Загребельна, К. Ільїнський, І.А. Коляда, В.М. Ричка, А.Й. Рогожина, О. Субтельний.

Метою цієї статті є дослідження етапів еволюції благодійництва на українських землях із давніх часів до сьогодення. Історія виникнення та розвитку ідей благодійництва та їх поступове втілення в елементах соціального життя в Україні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- виявлення етапів еволюції благодійництва на теренах України;
- дослідження підстав виникнення та розвитку благодійності в Україні;
- дослідження законодавчої бази щодо благодійності минулих років.

Впродовж тисячоліть Україна була в центрі таких історичних формувань як скіфська, сарматська та Київська держави, а її народ – не завжди господар власної долі – досить часто був головним домінантом впливу на життя сусідів. Цивілізації, котрі розвивались на землях древньої України, перебували на авансцені культурних, соціальних та суспільно-економічних подій усієї Східної Європи [7, ст. 925].

Але, незважаючи на значну кількість перешкод, що траплялись на шляху українських благодійників минулого, їм вдавалось створювати благодійні організації та установи, які охоплювали всю країну. Зокрема, саме завдяки діяльності цих об'єднань була сформована система громадського піклування на теренах тогочасної України. Незважаючи на те, що історію благодійництва почали вивчати ще за часів перебудови, вітчизняні дослідники звернули увагу на цю важливу тему вже після здобуття Україною незалежності. Однією з головних причин цього явища був комплекс ідеологічних табу, які стосувалися громадського життя [5, ст. 160].

Як відомо, благодійність – це діяльність, завдяки якій громадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їх власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя. Така підтримка надається не тільки біднякам, які живуть у злиднях, а й тим людям та некомерційним і неполітичним організаціям, котрі відчувають нестачу в коштах для вирішення індивідуальних, професійних, культурних та суспільних завдань [8, ст. 321].

Традиція благодійності, яка протягом століть була важливою складовою суспільного життя на українських землях, сьогодні є актуальною як у науковому плані, так і у практичному застосуванні, що спонукає постійно звертатися до її історичного досвіду.

На нашу думку, доцільно розглядати питання виникнення та розвитку благодійництва на теренах України ще з часів Київської Русі – єдиної давньоруської держави, що виникла наприкінці IX ст. Київська Русь є історичним і територіальним предком України.

Введення християнства в 989 р. суттєво вплинуло не тільки на всю подальшу історію Київської Русі, а й на історію благодійництва. Церква стає великим феодалом, з'являється практика дарування землі монастирям і церквам, у результаті чого виникає церковне землеволодіння [13, ст.7]. Подібні дарування можна розглядати як своєрідний акт благодійництва, з чого випливає, що благодійництво у Київській Русі зародилося ще в IX ст. у формі державного благодійництва, де в ролі благодійника виступала держава, а у ролі набувача благодійної допомоги – церква.

Київська Русь була зруйнована монголами у 1236 р., після чого починається новий період в історії давньоруської держави – період феодалної роздробленості, коли Русь за формою державного устрою розглядається як комплекс напівсамостійних державних утворень. Проте церква й за умов монгольського ярма продовжує збільшувати свої землеволодіння за рахунок князівських пожалувань, росте й кількість монастирів [10, ст.97]. Отже, у цей період благодійництво продовжує розвиватись у вже відомому напрямі. При цьому в історичних і правових джерелах відсутнє згадування про організоване благодійництво у вигляді спеціальних благодійних організацій [10, ст.162].

Прагнення українського міщанства об'єднати зусилля для захисту своїх національних, політичних і соціально-економічних інтересів у боротьбі проти окатоличення й ополячення поступово призвели до появи і поширення наприкінці XV ст. громадських організації православного міщанства – братств. Одним із завдань цих організацій було надання благодійної допомоги.

Після об'єднання Великого князівства Литовського і Польського королівства у 1569 р. та заснування уніатської церкви у 1596 р. відбулася остаточна колонізація українських земель і ополячення українського народу. У цей період продовжувало існувати державне і приватне благодійництво, але, на жаль, за умов гоніння на православну церкву одержувачем благодійних пожертвувань стають, як правило, не православні храми, а католицькі монастирі, чому активно сприяє законодавство Литви [10, ст.126].

Починаючи з другої половини XVII ст., історія України та Росії тісно переплітаються. В Україні, як і в Росії, на той період «повноцінних» благодійних закладів не було, але законодавче оформлення соціальної роботи в Україні починається саме в цей період.

З кінця XVIII й до початку XX ст. Україна перебуває під владою двох імперій (80% – під владою Російської імперії, 20% – під владою імперії Габсбургів) [14, ст.184]. Основна частина України опиняється у складі Російської імперії та на її території діє російське законодавство,

тому подальше дослідження питання про виникнення благодійних організацій в Україні розглядається в контексті розвитку благодійництва в Росії.

Найактивнішого розвитку ідея громадського благодійництва здобула за часів правління Петра I. У січні 1721 р. були видані регламенти головному магістрату та духовній колегії, в яких закріплювались заходи щодо громадського опікування з боку органів світської влади та створення закладів для опікування різних категорій нужденних – гамівних будинків і госпіталів. Після смерті Петра I спостерігався застій у розвитку благодійницьких ідей у державі, оскільки його спадкоємці обмежувалися лише переслідуванням жебраків, нічого не роблячи для запобігання цьому соціальному явищу.

Значний внесок у створення благодійницьких закладів і зокрема організованої системи благодійництва в цілому зробила Катерина II. Під час її царювання були створені «накази громадського опікування» – спеціальні організації широкого профілю, діяльність яких була пов'язана з наданням благодійної допомоги нужденним. До благодійних організацій, створених Катериною II, належали народні школи, сирітські будинки, шпиталі, будинки для невидужне хворих. Зазначені організації утримувалися за рахунок коштів, які виділялися губернією, при цьому дозволялося віддавати ці кошти під відсотки, застава маєтків, розташованих на території губернії, де знаходилася сама організація. Накази громадського опікування існували у всіх губерніях до введення Положення про земські установи [11, дис. л.].

Царський указ про утворення приватних і громадських благодійних організацій, прийнятий у 1775 р., сприяв тому, що поряд із системою благодійних організацій, створюваних державою, також могли виникати благодійні організації з ініціативи приватних осіб чи організованих груп громадськості. Разом із тим для заснування таких організацій був потрібен імператорський дозвіл, що вкрай ускладнювало процес їх створення, але в 1862 р. з метою спрощення цієї процедури надання дозволу на заснування товариств було передано до компетенції Міністра внутрішніх справ [12, ст.61].

Благодійні організації того часу, як правило, здійснювали одразу кілька видів благодійної допомоги: надання безкоштовних медичних послуг у межах лікувальних установ, умов для проживання, допомоги у працевлаштуванні й організації безкоштовного навчання. Організаційно-правовими формами, у яких створювалися благодійні організації, стали благодійні заклади і благодійні товариства [6, ст.373]. Вищим органом товариства були загальні збори, до компетенції яких входило вирішення найважливіших організаційних питань. До членів благодійного товариства висувалися вимоги про сплату членських внесків і особистої участі в його діяльності. Дійсними членами товариства вважалися особи, які сплачували одноразовий або щорічний грошовий внесок, визначений статутом.

Незважаючи на масу позитивних змін у системі благодійництва, порядок заснування благодійних організацій був доволі складний і бюрократизований і не сприяв збільшенню їх чисельності. У зв'язку з цим у 1897 р. були розроблені Нормальний і Зразковий статуту, які містили типові правила для створення благодійної організації того чи іншого виду, детально визначали мету створення організації та порядок припинення її діяльності. У 1900 р. в Росії вже нараховувалося кілька тисяч діючих благодійних організацій, які за своїм характером були як універсальні, так і спеціальні. 4 березня 1906 р. було прийнято «Тимчасові правила про товариства та союзи», які визначали порядок створення й діяльності благодійних організацій та основні форми благодійних організацій у Росії – товариства та союзи. Це був основний законодавчий акт у галузі благодійництва до 1917 р.

У статті 29 Правил зазначалось, що при створенні товариства його засновники повинні надати інформацію до губернської або міської присутності у вигляді заяви, а якщо протягом двох тижнів після подачі заяви не було письмової відмови в реєстрації, товариство могло розпочинати свою діяльність: збирати пожертвування, набувати і відчужувати майно, відкривати при товаристві й установи, укладати договори. Дані про створене товариство подавалися до реєстру, після чого публікувалася інформація про його реєстрацію в місцевій пресі. Припинення діяльності товариства вирішувалося губернською або міською присутністю з ініціативи губернатора.

Перша світова війна 1914 р. прискорила розвиток благодійництва, що призвело до створення благодійних організацій у масовому порядку. Створювані організації носили патріотичний характер, а їх діяльність була спрямована на надання допомоги постраждалим у цій війні. Центральне місце серед таких організацій займав Всеросійський союз допомоги хворим і пораненим воїнам.

У 1918 р. був заснований «Наркомат государственного призрения», до відання якого були передані практично всі питання, пов'язані з благодійною допомогою малозабезпеченим. Впроваджена на практиці ідея «государственного призрения» широко пропала в радянському суспільстві. Характеризуючи розвиток благодійництва в перші роки радянської влади, І. Ксенофонов підкреслює, що «робітничо-селянський уряд, відмовившись від принципу благодійництва здійснював ... соціальне забезпечення, при якому кожний, хто потрапив в нужденність, міг сподіватися, що держава прийде йому на допомогу» [4, ст. 188].

У період становлення радянської влади виконання благодійних функцій було сконцентровано в руках державних органів – комісаріатів, міністерств та різноманітних комітетів. Тільки невелика частина благодійних організацій продовжувала існувати на громадських засадах, діяльність яких регламентувалась до 1970 р. Положенням «Про порядок заснування та ліквідації всерадянських товариств і союзів, які не переслідують отримання прибутку» та Положенням «Про виробничу та комерційну діяльність і лотерейну роботу добровільних товариств». Протягом 60-х років це були єдині нормативні акти всерадянського значення, які визначали організаційну структуру, цілі, функції та повноваження добровільних товариств.

Законодавство того часу було досить жорстким і добровільні товариства могли виникати та існувати тільки під тотальним контролем з боку держави. Для реєстрації товариству необхідно було пройти ідеологічний тест, довести, що воно діє згідно з цілями комуністичного будівництва.

У середині 80-х років значно зріс інтерес до благодійництва в СРСР. Це було обумовлено передусім тим, що в державі гостро не вистачало державних ресурсів для вирішення соціальних проблем. У зв'язку з цим товариства, що переслідували благодійні цілі і виникали у 80-х роках на території СРСР, зустрілися з проблемою браку спеціального законодавства про благодійництво. Конституцією УРСР 1978 р. гарантувалось право громадян на об'єднання, але визначались лише основні засади діяльності громадських організацій. Недоліком цього Закону також була відсутність поняття «благодійна організація», оскільки лише наводився перелік окремих видів благодійних організацій, таких як товариства інвалідів та ветеранські організації. За таких умов благодійні організації, що виникали, будували власну діяльність виключно на підставі власних статутів. Крім того, переважна більшість благодійних структур у 80-ті роки діяли, не маючи статусу юридичної особи.

Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. питання правового регулювання благодійної діяльності деякий час залишалось поза увагою законодавців. Але вже у жовтні 1992р. Президія Верховної Ради України прийняла постанову «Про благодійні фонди», в якій доручила ВРУ підготувати проект Закону «Про благодійні фонди», а Кабінету Міністрів України – розробити і прийняти Тимчасові правила реєстрації благодійних фондів [2].

16 вересня 1997 р. був прийнятий Закон України «Про благодійництво та благодійні організації», в якому вперше визначалось легальне поняття благодійної діяльності та благодійної організації зокрема. Благодійна організація — недержавна організація, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства окремих категорій осіб згідно [1].

Для виконання аналізованого Закону Кабінет Міністрів України затвердив Положення про порядок державної реєстрації благодійних організацій, яким визначався порядок державної реєстрації благодійних організацій з різним правовим статусом, наводився перелік необхідних для реєстрації організації документів, визначались органи і строки державної реєстрації, розмір плати за неї, а також умови й порядок припинення діяльності благодійної організації (у випадках її ліквідації, реорганізації) [3].

На етапі свого зародження благодійництво було далеке від уявлень про нього сучасної людини, оскільки його поява була викликана не стільки гуманними мотивами, скільки традиціями, прийнятими у стародавньому суспільстві. У первинному смислі під благодійництвом малася на увазі роздача милостині жебракам і пожертвування на релігійні нестатки. Пізніше поняття благодійництва визначалось як безкорислива допомога нужденним.

Первісною формою благодійництва в Київській Русі було благодійництво державне, яке до кінця XV ст. було основною формою, не враховуючи окремих випадків приватного благодійництва. З кінця XV ст. в Україні з появою перших братств починає утворюватись нова форма благодійництва у вигляді спеціальних організацій.

На рубежі XIX–XX ст. у Росії, до складу якої входила більша частина українських земель, була сформована система громадського благодійництва, що включала в себе благодійні організації, створювані у двох формах: благодійних товариств і благодійних закладів. Крім того, існувало і приватне благодійництво у вигляді окремих пожертвувань, а також благодійництво з боку держави, у тому числі на користь благодійних закладів. Цей період характеризувався постійним вдосконаленням законодавчої бази у сфері благодійності. Уже на той період широко обговорювалося питання про координацію діяльності всіх благодійних організацій.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що як у загальносоюзному законодавстві, так і у законодавстві окремих республік, включаючи й УРСР, термін «благодійництво» не вживався, а лише мався на увазі.

Новий виток розвитку благодійної діяльності розпочався лише з проголошенням незалежності України і прийняттям спеціального законодавства в сфері благодійності.

Література:

1. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України: від 16 вересня 1997 року № 531/97 – ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46.
2. Про благодійні фонди: Пост. Верховної Ради України від 26.10.92р., №2731-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №52. – Ст. 687 із змінами від 11.11.93р.
3. Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації благодійних організацій: Пост. Кабінету Міністрів України від 30.03.98р., №382 // Офіційний вісник України. – 1998. – №13. – Ст. 490; Урядовий кур'єр. – 1998. – №89-90.
4. Фирсов М.В. Антология социальной работы. История социальной помощи в России: учеб. – М., 2011. – Т.1. – С. 214.
5. Боханов А.Н. Коллекционеры и меценаты в России / А.Н. Боханов / АН СССР. – М.: Наука, 1989. – 187 с.
6. Благотворительность в России. – XXVI. – СПб, 1907. – Т.1. – С. 339-376.
7. Дейвис Н. Европа. История / Н. Дейвис. – К.: Основи, 2010. – 1463 с.
8. Гусейнов А.А. Этика / А.А. Гусейнов, Р.Г. Апресян. – М., 2000. – С. 411
9. Заметки объ общественномъ призрѣнии из № 164, 166, 174, 186, 228, 236, 242 Рус. ведомостей за 1893 г. – М.: Тип. Русских ведомостей, 1893. – 87с.
10. Рогожина А.Й. История государства і права України: підруч. для юрид. вищих навч. закл. і фак: В 2-х ч. – А.Й. Рогожина. – Харків: Основа, 1993. – Ч. 1. – 432с.
11. Общественное и частное призрение в России. – СПб., 1907. – 119 с.
12. Ричка В. М. Еволюція державної влади і шляхи розвитку церковної організації у Київській Русі // Іст. дослідження. Вітчизн. історія. – 1989. – Вип. 15. – С.7.
13. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний: пер. з англ. Ю.І. Шевчука. – К.: Либідь, 1991. – 512с.

Завидняк І.А., аспірант кафедри управління, административного права і процесу і административної діяльності Національного університету ГНС України, **Завидняк В.І.**, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри уголовного права, процесу і криміналістики, АТСОТ

История возникновения благотворительных организаций на территории Украины. В статье рассматриваются вопросы генезиса и эволюции благотворительности в Украине. Доказывается, что специфические черты этого процесса связываются не только и не столько с особенностями славянского менталитета, а в первую очередь с тем, что Украина практически всю историю своего существования боролась за независимость, находясь под властью других народов, национальные черты которых не могли не повлиять на процессы возникновения и становления в ней благотворительности. Исследуются различные аспекты феномена благотворительности, таких как история благотворительности и ее периодизация, законодательная база по этому поводу. Выявлены особенности зарождения,

развития и основные направления деятельности благотворительных учреждений на территории Украины.

Ключевые слова: филантропия, Киевская Русь, благотворительность, благотворительная организация.

Zavydnyak I.A., Post-graduate student of the Department of Management, Administrative Law and Process and Administrative Activity of the National STS University of Ukraine, **Zavydnyak V.I.**, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, ALSRT

History of charity development on the territory of Ukraine. The article deals with the genesis and evolution of philanthropy in Ukraine. Specific features of this process are associated not only and not so much with the features of the Slavic mentality, but primarily with the fact that Ukraine has fought for its independence for a long period of time. During all this period Ukraine has been ruled by other nations, which national characteristics affected the processes of charity development. Various important aspects of the phenomenon of charity, such as the history of philanthropy and its periodization, legislation base are revealed. The features of the origin, development and main activities of charitable institutions in Ukraine are found out.

Key words: philanthropy, Kievan Rus, charity, charitable organization.

УДК 27-14:94(477)"08/11"J(045)

Настюк А.А.,

ст. викладач кафедри теорії, історії держави і права та конституційно-правових дисциплін АПСВТ

Вплив християнства на розвиток Київської Русі

У статті висвітлюються важливі проблемні питання розвитку взаємовідносин церкви із князівською владою. Доводиться, що князівська влада боролась з Візантією за незалежність церкви від Константинополя, а це призвело до посилення боротьби князів за владу між собою.

Стверджується, що Візантія використовувала церкву як інструмент впливу на державотворчі процеси в Київській русі і всі спроби князів перехопити управління над церквою у Візантії закінчувались поразкою. Робиться висновок, що візантійці досягали це тим, що надавали допомогу опонентам, тобто використовували протистояння між князями.

Ключові слова: князівська влада, патріарх, митрополит, єпископ, княжа дружина (військо).

На сучасному етапі розвитку суспільства одним із актуальних є дослідження впливу християнства на державотворчі процеси в Київській Русі. Дослідження цього питання дасть нам змогу краще зрозуміти процес еволюції влади в Україні.

Ключовою проблемою висвітлення цього періоду є недостатня кількість джерельної бази. Питання відповідальності князівської влади знайшли відображення у працях таких визначних вчених як П.П. Толочко, Б.Д. Рибаків, М.М. Аракс, Л.В. Войнович, І.Я. Фроянов та ін.

Метою цієї статті є з'ясування впливу християнства на розвиток Київської Русі та яку роль у цьому відіграла Візантія.

У період правління князя Аскольда Візантії вперше вдалося проникнути на Русь легально і діяти за підтримки князівської влади. Для цього візантійці використали християнську церкву [1, с.13] Саме церква могла покращити дипломатичні відносини між Руссю і Візантією та припинити напади Русі на північні провінції та на сам Константинополь. Слід зазначити, що після цих подій Аскольд більше не нападав на Візантію, отже, початок запровадження християнства на Русі забезпечив Візантію від нападів з боку Русі.

Олег прийшов до влади у Києві на антихристиянській хвилі і був змушений проводити агресивну політику щодо Візантії як джерела християнства. Це призвело до війни і продовження протистояння Русі проти Візантії. Похід Олега є яскравим прикладом негативного

результату для візантійської політики, спрямованої на християнізацію Русі [2, с. 18–19]. Договори з Руссю призвели до значних фінансових втрат з боку Візантії. На жаль, на цьому етапі дослідження ми не можемо з'ясувати, які цілі ставила Візантія перед церквою, коли просувала християнство на Русі, оскільки зовнішній чинник не дав можливості провести релігійну реформу Аскольда до кінця.

У період князювання Ольги відносини Київської Русі та Візантії почали покращуватись. Ольга відвідала Константинополь та прийняла там хрещення. Крім того, вона пропонувала своєму синові Святославу також охреститися, але він відмовився. В науці побутує дві точки зору щодо місця хрещення Ольги. В одних джерелах доводиться, що Ольга хрестилась у Києві напередодні своєї другої подорожі до Константинополя. Інші вчені стверджують, що Ольга хрестилась у Константинополі [3, с. 85]. Б.Д. Рибаків вважає, що бажання Ольги хреститись слід розцінювати не як епізод з її особистого життя, а як політичний бій монархів, які очолювали дві великі держави того часу. Ольга, охрестившись сама, боялась запроваджувати християнство з рук Візантії, тому що імператор вважався намісником Бога на Землі і був як главою держави, так і главою церкви.

Із цього Б.Д. Рибаків доходить висновку, що держава, або народ, прийнявши християнство із рук Візантії, ставав васалом грецького імператора [4, с. 111].

Але факт того, що сама Ольга прийняла християнство і намагалась хрестити Святослава, залишається фактом. Тепер слід розглянути таке. Якщо справді для Ольги прийняття християнства була політичним кроком, то яку вигоду від цього княгиня вбачала для держави? Б.Д. Рибаків вказує на те, що християнська віра полегшувала торговельні зв'язки з Візантією. Походи Олега та Ігоря на Константинополь привели до ратифікації вигідних для русів торговельних відносин та закріпили з Візантією дипломатичні відносини, адже майже у всіх конфліктах між русами та Візантією руси нападали першими, а тому Візантія не становила для них військової загрози.

А що ж від прийняття християнства отримувала Візантія? По-перше, руси переставали турбувати її кордони. По-друге, через церкву з Русі можна було викачувати багатства. По-третє, Русь можна було використовувати у своїх військових конфліктах як союзника. По-четверте, можна було знову переглянути торговельні договори. П'яте: візантійські торговці могли напряму вийти на Руський торговельний ринок. Шосте, через церкву можна було б маніпулювати як князем, так і народом, а це б дало змогу впливати на політику Русі в цілому, а за сприятливих умов Русь можна б було приєднати до Візантійської імперії. Тому ми вважаємо, що Ольга при бажанні охреститись керувалось не політичними, а особистими причинами. Скоріш за все, їй подобались ідеали християнства, притому для неї не було принциповим, чи християнство прийде з Константинополя, чи з Риму. Доказом цього є те, що після відвідин Ольги Константинополя та при особистій зустрічі з візантійським імператором її ставлення до Візантії погіршилось. Це призвело до того, що Ольга направила послів до германського імператора для того, щоб він прислав єпископа [5, с. 43].

Син князя Святослава, який унаслідував владу на Русі, теж мав зносини з Римом. Під час його правління відбувався обмін послами. Відомості про ці події повідомляються в одній німецькій хроніці та у Ніконовському літописі під 977 р. У ній повідомляється, що у цьому році до Русі прибули послы із Риму від Папи. П.П. Толочко припускає, що ці перемовини стосувались питань, пов'язаних із християнізацією Русі. Ще раніше, на думку автора, Ярополк провів перемовини з Візантією, але успіхи їх були незначні [5, с. 69].

Після прийняття християнства Володимир припинив зовнішню експансію, що до Візантії, а це може вказувати на те, що нова релігійна доктрина вплинула на зовнішні відносини держави [6, с. 45-65]. На цьому етапі навряд чи християнство змогло змінити буйний характер русів. Пояснення може полягати в тому, що Русь зайнялась своїми внутрішніми проблемами, пов'язаними з поширенням нової релігії, а тому вона не могла витрачати свої сили на зовнішню експансію. Отже, Візантійській імперії вдалось перехопити ініціативу і хоча б на короткий час запобігти небезпеці своїх північно-західних кордонів. Крім того, на Русі почався процес побудови всеродової руської церкви, а цей процес потребував допомоги Візантії, оскільки саме вона могла забезпечити Русь достатньою

кількістю священиків із Візантійської імперії, які б розпочали місіонерство. Звісно, в Літописі є згадка про існування християнських церков у Києві, але навряд чи власних ресурсів вистачило для побудови вседержавної церкви.

Важко сказати, що змусило князя Володимира запровадити на Русі християнство. Можливо, він хотів позбутися волхвів (які мали великий вплив на життя) для того, щоб княжа влада мала пріоритет над релігійною. Він мав розуміти, що молода руська церква не могла обійтись без підтримки князя, а тому мала б бути слухняним інструментом на відміну від гордих волхвів. Але князь не врахував те, що церква рано чи пізно набере сили, і той, хто її контролюватиме, зможе впливати на владу у Русі.

Отже, зараз ми вияснимо, чи змогли руські князі перехопити управління церквою, а чи руська церква стала васалом візантійської. Для того, щоб відповісти на це питання, нам потрібно дізнатись, хто очолював руську церкву.

Першим митрополитом на Русі був Михайло, роду сірин. Він прибув до Києва разом із Володимиром у 988 р. за благословенням Константинопольського патріарха Миколая Хрисовіра. Після його смерті наступним патріархом у 992 р. став Леонтій, грек за походженням. Прибув Леонтій із Константинополя від патріарха Миколая Хрисовіра. Наступним митрополитом став Іоанн I, що прибув від Константинопольського патріарха Сергія, після нього – Феопемпт, за походженням грек, прибув від патріарха Алексія Студіта. Наступним митрополитом був Іларіон, за походженням русич, що був поставлений митрополитом князем Ярославом у 1051 р. У 1068 р. митрополитом у Києві став Георгій, за походженням грек, посвячений у сан митрополита Константинопольським патріархом Іоаном Ксифіліаном. У 1080 р. митрополитом став Іоанн II, невідомий за походженням, посвячений патріархом Евстратієм Гарідом. Після нього митрополитом став Іоанн III, за походженням грек, присланий на Русь патріархом Миколою Грамматиком. У 1091 р. митрополитом київським став Ефрем, посвячений патріархом Миколаєм, за походженням згідно з Ніконовським літописом, грек. Наступним митрополитом київським став Миколай, за походженням грек, посвячений у Константинополі патріархом Миколаєм. Його наступником став Нікіфор, грек за походженням, що прибув від патріарха Миколи Грамматика. У 1122 р. до Києва прибув новий митрополит, на ім'я Микита, за походженням грек, прибув від патріарха Іоанна IV. Тринадцятим митрополитом став Михайло II, за походженням грек, присланий від патріарха Іоанна V. У 1145 р. він відмовився від митрополитства та повернувся до Візантії. У 1147 р. митрополитом став Климент, родом рус, вибраний був великим князем Ізяславом та посвячений руськими єпископами. Цей митрополит не був визнаний Новгородським єпископом Ніфонтом, за що останній отримав похвальну Грамоту від Миколи IV – Константинопольського, з чого можна дійти висновку, що цей митрополит не був визнаний Візантією. У 1156 р. Климент був вигнаний Константинопольським патріархом Лукою Хрисоверхом через присланого до Києва митрополита Костянтина I, який зайняв його місце, за походженням він був грек. До цих подій Костянтин служив єпископом Чернігівським. У 1160 р. до Києва прибув із Константинополя від патріарха Луки митрополит Київський Феодор, який був греком за походженням. У 1164 р. із Константинополя від патріарха Луки присланий митрополит Іоанн VI, за походженням грек. У 1167 р. прибув із Візантії від патріарха Луки новий митрополит по імені Константин II, який теж був греком за походженням. У 1184 р. від патріарха Василя Каматіра був присланий митрополит Нікіфор, грек за походженням. Наступним митрополитом став Матфей та прибув до Києва від, ймовірно, патріарха Іоанна Каматіра. У 1223 р. митрополитом став Кирило I, за походженням грек. Наступником Кирила I став Іосіф, який також був греком за походженням. Його прислав до Києва патріарх Герман Навплій у 1237 р. [7, с. 79–96].

Переглянувши хронологію приходу до влади митрополитів на Русі, ми особливо звернули увагу на національність та ким вони були посвячені. Картина, яку ми побачили, не може не вражати: із 23 митрополитів київських лише двоє було русами, походження двох було невідомим і 19 були греками. Із них 21 кандидатура була затверджена і прислана від константинопольських патріархів, що пояснює, чому на Русі у перерахований нами період

(поодинокими випадками) митрополити були греками. Цікавим є і той факт, що обох митрополитів, які за національністю були руси, висунули руські князі.

З викладеного доходимо висновку, що Руська православна церква контролювалась не з Києва, а із Константинополя імператором через патріарха, хоча і на Русі деякі князі намагались протистояти їй через призначення ними руських митрополитів. Перше, на що ми маємо звернути увагу, при яких князях робились ці спроби.

Перша спроба князівської влади перехопити ініціативу стосовно контролю над Руською церквою була здійснена Ярославом Мудрим. У 1051 р без згоди патріарха собором руських єпископів був поставлений митрополитом пресвітер княжої церкви на Берестові Іларіон. Слід зазначити, що цим подіям передувала війна Ярослава з Візантією, яка тривала до 1046 р. Мир скріпився шлюбом Всеволода Ярославича з Марією, племінницею Костянтина IX. Імператор відпустив полонених. Було відновлено чинність попередніх угод [7, с. 268].

Отже, після війни Ярослав Мудрий вирішив поставити митрополита, не присланого з Візантії грека, а свою людину. Цікаво те, що Ярослав свідомо йшов на конфронтацію з патріархом після того, як тільки вдалось помиритись з Візантією і скріпити свій союз шлюбом. Це, на нашу думку, може означати те, що князь Ярослав вважав, що митрополити греки, які присилялись на Русь, шкодили інтересам Русі, відстоюючи позиції Візантії і що Ярослав не хотів бачити у своєму найближчому оточенні візантійських шпигунів. Тому він і поставив за мету завести традицію: тільки князь ставить Руського митрополита, що давало б змогу змінити ієрархічну субординацію. Тобто, митрополит Русі підпадав під владу руського князя, що мало, в свою чергу, посилити позиції останнього. А за старою схемою, коли Руського митрополита вибирав Константинопольський патріарх, який був підвладний візантійському імператору, виходило, що на Руського митрополита мав більший вплив візантійський імператор, а не Великий князь. Ярослав своїми діями, можливо, хотів перервати тісний зв'язок Руської та Візантійської церкви, щоб остання не втручалась у внутрішні справи Русі.

Ярослав надавав велику важливість цій справі, адже він надав новому митрополиту грамоту, яка підтверджувала гарантії, надані церкві його батьком. Крім того, єпископи та все духовенство звільнялось від сплати торговельних податей та дані, а священикам призначалась плата. Цей крок князя є яскравим свідченням, що він намагався надати церкві нові джерела збагачення, тим самим забезпечивши її фінансовою незалежністю від Візантії. Князь також ставав гарантом фінансового благополуччя церкви, котра впадала в його залежність. Слід звернути увагу на те, що при митрополиті Іларіоні була зібрана команда писарів, що почали перекладати велику кількість привезеної з Візантії літератури на слов'янську мову (ми вважаємо, що переклади робились не на староболгарську (церковну мову), а саме – на слов'янську, ці роботи ймовірно були знищені, оскільки відповідали доктрині візантійської церкви). Цей крок є свідченням того, що до цього Боже слово читалось не слов'янською мовою. А цей крок митрополита зближував Руську церкву із слов'янським народом і у той самий час відсторонювало від Візантійської церкви. Отже, дії Володимира були спрямовані не просто на приведення до влади свого митрополита, а на закладення підвалин майбутньої автокефальної церкви, яка не підпадала під вплив Візантії і відстоювала інтереси Русі. На жаль, спроба Ярослава зазнала невдачі, оскільки його наступники не мали батьківської стратегічної далекоглядності у питанні церкви і ставили перед собою тільки вирішення тактичних питань. Тому Візантія їх легко переграла.

Наступний князь, який зайнявся питанням церкви, був київський князь Ізяслав. Він посадив у 1147 р. митрополитом київським Климента (русич), якого посвятили єпископи руські. Візантія доволі агресивно відреагувала на дії князя. Візантійці підтримували Ніфонта – Новгородського єпископа, який виступав проти Климента. Крім того, Візантія підтримувала галицького князя Володимира Володаревича, Юрія Долгорукого та Ольговичів, які протистояли київському князю Ізяславу [8, с. 461].

Після смерті Ізяслава за підтримки Володимира Долгорукого митрополит київський Климент був звільнений патріархом Константинопольським Лукою Хрисовіром через присланого до Києва митрополита (грек), який був посланий на прохання київського князя

Володимира Долгорукого. Слід відзначити, що дії Ізяслава так допекли Візантію, що його помертньо було відлучено від церкви тодішнім митрополитом Константином. Крім того, були позбавлені духовного сану всі і, кого Климент посвятив, щоправда, потім їм сан повернули [7, с. 90]. Дії візантійського патріарха нагадують репресії щодо тих, хто був причетним до ставлення князем руського митрополита. Мало того, що цей випадок вказує на втручання Візантії у внутрішні справи Русі через надання підтримки сепаратистам, які виступали проти Великого київського князя Ізяслава, так ще обурює й те, що коли в Києві сів один із колишніх опонентів Ізяслава – Володимир Долгорукий, то він, замість того, щоб продовжити процес виходу Руської церкви з-під впливу Візантії, здав всі досягнуті позиції, попросивши візантійців прислати нового митрополита. Це робилось для того, щоб заручитись підтримкою Візантії. Тобто, заради миттєвої вигоди він підірвав процес створення автокефальної Руської церкви.

Наведені приклади вказують на те, що Візантія усіма силами боролась проти права руських князів ставити митрополитів, коли в самій Візантії патріарх підпадав під владу імператора, а це означає, що візантійці не сприймали русів як рівноправних партнерів, і тільки руська зброя змушувала їх рахуватись з ними. І цікаво, за що Ізяслав був відлучений від церкви. Напевно за те, що, на відміну від інших князів, він не хотів, щоб візантійці вважали його – нащадка предків, які громилі Візантію ще з часів Великого князя Київського (в якому, до речі, текла і кров візантійських імператорів) нижчим за становищем за візантійського імператора. Чи, можливо, за те, що він не хотів, щоб руські воїни гинули за інтереси догниваючої імперії, придушуючи в ній бунти та захищаючи її кордони?

У літописах вказується, що Руська церква, якою керували греки, засуджувала боротьбу князів за владу. На перший погляд складається враження про гуманність і любов до руської землі митрополитів – греків. Але, можливо, насправді Візантію турбувало не те, що руси убивають один одного, а те, що хтось у цій боротьбі може перемогти, Русь знову стане єдиною і тоді зверне увагу на Візантійську імперію. Крім того, з такою Руссю Візантії довелось би рахуватись.

У ті періоди, коли князям вдавалось більш-менш сконцентрувати владу над країною у своїх руках, у Візантії починались неприємності, незважаючи на те, що Русь стала християнською. Наприклад, Ярослав розпочав проти неї військові дії після того, як у Константинополі побили руських купців. Наведені вище умови, на які Візантія була змушена піти, щоб уладнати конфлікт. При Володимирі Мономаху Русь навіть спробувала посадити свого ставленика на візантійський престол [8, с. 456].

Наступний вчинок, який засуджувала церква, це вбивство князями один одного. Наприклад, церква засудила вчинок Святополка стосовно вбивства своїх братів. Але, якщо об'єктивно розглядати цю ситуацію, то саме дії Святополка сприяли посиленню державних позицій на Русі. Якби він не знищив своїх братів, то навряд чи Ярославу вдалось би консолідувати усю Русь, адже ще при ньому могли утвердитись три нові княжі гілки, які претендували на управління Руссю, адже саме це призвело до розвалу в майбутньому. Цікаво, що в язичницькій Русі, коли до влади приходив князь, то конкурентів у нього не було. Можливо, саме прихід до влади у язичників включав вирішення проблеми з конкурентами. Ми допускаємо, що у язичників до влади приходив той, хто знищував конкурентів. Це давало йому можливість зосередитись на справах держави. Але зміна менталітету русів за допомогою церкви та впровадження ідей, які призводили до дроблення Русі, що призвело до виключення Русі, як потенційного агресора в Східній Європі, що повністю змінило хід історії цієї держави.

Отже, Візантії вкрай не вигідно було мати справу з об'єднаною та єдиною Руссю, тому вона і сприяла (через церкву) процесу множення княжого роду, що і призвело до дроблення Русі. На жаль, церква на Русі не стала чинником, який сприяв би консолідації країни, а виступала інструментом впливу візантійської імперії, а ті, хто намагався почати процес відходу від впливу Візантії на справи Русі, були зражені своїми наступниками. Ми не намагаємось піддати сумніву православну релігію, ми проти використання релігії церквою для досягнення своїх результатів. Особливо, коли церква починає діяти в інтересах іншої держави, і у таких випадках йдеться не про релігію, а про політику, в якій церква виступає

інструментом впливу. Ми переконані, що Русь рано чи пізно увійшла б до християнської сім'ї, але цей процес мав би бути не насильницьким і йти не з Константинополя, а із Києва за рахунок власних людських ресурсів, можливо, навіть з'явилась нова християнська течія, адже у кожного народу є свій шлях до Бога. Саме такий підхід дав би змогу зберегти єдність Київської Русі і продовжити розширення кордонів.

Література:

1. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. – СПб.: Археографическая комиссия, 1862. – Т. 9.
2. Аракс М.М. История Украины-Руси. 2-е изд. / М.М. Аракс. – Киев, 1991.
3. Татищев В.Н. История Российская / В.Н. Татищев. – Т1: Академия наук СССР. – М-Л., 1963.
4. Рибаків Б.А. Мир истории / Б.А. Рибаків. – М.: Молодая гвардия, 1984.
5. Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории / П.П. Толочко. – Киев: Наукова думка, 1987.
6. Татищев В.Н. История Российская / В.Н. Татищев. – Т. 2: Єрмак. – М., 2005.
7. Митрополит Євгеній Болховітін. Вибрані праці з історії Києва. – К.: Либідь, 1995.
8. Войнович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л.В. Войнович. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006.

Настюк А.А., ст. преподаватель кафедры теории, истории государства и права и конституционно-правовых дисциплин АТСОТ

Влияние христианства на развитие Киевской Руси. В статье освещаются важные проблемные вопросы развития взаимоотношений церкви с княжеской властью. Доказывается, что княжеская власть боролась с Византией за независимость церкви от Константинополя, а это привело к усилению борьбы князей за власть между собой. Утверждается, что Византия использовала церковь как инструмент влияния на государственно-созидательные процессы в Киевской Руси и все попытки князей перехватить управление над церковью в Византии заканчивались поражением. Делается заключение, что византийцы достигали это предоставлением помощи оппонентам, т. е. использовали противостояние между князьями.

Ключевые слова: княжеская власть, патриарх, митрополит, епископ, княжеская дружина.

Nastyuk A.A., Senior Teacher of the Department of Theory, History of the State and Law and Constitutionally Legal Disciplines, ALSRT

Influence of Christianity on the development of Kievan Rus. The important problematical questions of the development of mutual relations of church with prince power are enlightened in the article. It is proved that the prince power struggled with Byzantium for independence of church from Constantinople. This process led to intensification of the struggle for power between the princes themselves.

Byzantium used a church as an instrument of influence on state-creative processes in Kievan Rus. All attempts of princes to take over churches in Byzantium ended with a defeat. The author makes the conclusion that Byzantium used the prince opposition to preserve its influence.

Key words: prince power, patriarch, metropolitan, bishop, prince army.

Конституційне право; муніципальне право

УДК 342:331.322](477)(045)

Дроздовська В.В.,

асистент кафедри цивільно-правових дисциплін АПСВТ

Конституційне право на відпустку в Україні

У статті розглядаються питання реалізації трудових прав у сучасній правовій літературі. Досліджується сутність права на відпустку, проголошеного Конституцією України. Доводиться, що враховуючи тенденції розвитку теорії трудового права та трудового законодавства у сфері забезпечення прав людини, особливого значення набувають питання формування ефективної системи відпусток, мета яких може бути досягнута лише за наявності ефективно функціонуючої системи «працівник-роботодавець».

Ключові слова: відпустка, трудові права, право на відпустку, трудові правовідносини, нормативні акти, додаткові гарантії, соціальні відпустки.

За умов ринкової економіки важливого значення набувають гарантії забезпечення соціальних та економічних прав людини, оскільки зазначені права забезпечують свободу людини в економічній і соціальній сфері та дають їй можливість захистити свої життєві потреби. Як доведено, належного забезпечення соціальних та економічних прав неможливо очікувати від особистості активної участі у суспільному житті.

Конституцією України закріплено широкий перелік соціальних та економічних прав людини і громадянина, який сьогодні є одним із найповніших у порівнянні з конституціями інших країн світу. Для забезпечення реалізації вищезазначених прав за роки незалежності і у процесі переходу України до ринкової економіки було здійснено багато кроків з метою формування власної законодавчої бази, що повинна відповідати соціально-демократичним засадам, у тому числі і у галузі трудового права. За останні роки можна було спостерігати за процесом внесення змін до законодавчих актів, скасування старих та створення нових. Важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття у 1996 р. Закону України «Про відпустки» [1], що дозволило відмовитись від використання чисельних нормативних актів колишнього Радянського Союзу, врахувати деякі прогресивні положення міжнародно-правових актів, зокрема, конвенцій і рекомендацій МОП щодо набуття права на відпустки, їх тривалості та видів.

Але, незважаючи на позитивні зміни, внесені до нормативних актів, у чинному законодавстві про відпустки не вирішуються усі питання, пов'язані із правовим регулюванням відпусток та містяться недоліки. Так, Закон України «Про відпустки» не став єдиним нормативним актом, яким регулюється порядок надання відпусток певним категоріям працівників. Щоб комплексно дослідити порядок надання відпусток в Україні, нині необхідно звернутись до величезної кількості нормативних актів, серед яких, окрім Конституції України, міжнародних документів, Кодексу законів про працю України та Закону України «Про відпустки», є надзвичайно велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, серед яких особливе значення мають укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України. Так, наприклад, щоб надати щорічну основну відпустку педагогічному або науково-педагогічному працівнику, слід звернутись до Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних

закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. N 346[2].

Порядок надання певних видів відпусток у вигляді додаткових гарантій також передбачається спеціальними нормативними актами, якими встановлюється правовий статус певних категорій осіб. Окрім того, порядок надання відпусток може додатково врегулюватись на регіональному та локальному рівнях. Така велика кількість нормативно-правових актів, що регулюють порядок надання відпусток, зумовлює складність їх розуміння та доступу до них звичайними громадянами. Як наслідок вони не усвідомлюють обсягу своїх прав, шляхів їх реалізації та захисту. Цей факт є однією із причин частого порушення прав громадян на відпустку, адже у більшості випадків роботодавці або виступають такими ж необізнаними у цій сфері, або використовують необізнаність працівників на свою користь.

Питанню правового регулювання відпустки, як одній із складових часу відпочинку присвячені наукові праці вчених за різних часів реформування законодавства про працю. Вагомий внесок у дослідження проблем правового регулювання відпусток зробили науковці радянських часів – М.Г. Александров, Л.Я. Гінцбург, Р.З. Лівшиць та ін. Заслужують на увагу наукові доробки російських вчених В.В. Глазиріної, В.І. Нікітінського, Ю.П. Орловського, І.О. Снігірьової, О.С. Хохрякової та ін., а також плідно працювали у зазначених питаннях українські вчені Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, Л.П. Гаращенко, С.Ф. Гуцу, В.В., Жернаков, Л.І. Лазор, А.Р. Мацюк, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, С.М. Прилипко, В.Г. Ротань, В.С. Стичинський, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева та ін.

Враховуючи значний внесок перелічених вище вчених у розвиток трудового права, слід зауважити, що у їх працях не вирішено усіх теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із правовим регулюванням відпусток. Саме тому мета цієї статті полягає у тому, щоб на підставі аналізу нормативно-правових актів України, що діють у досліджуваній сфері, а також на підставі аналізу наукових праць вчених-трудоників визначити зміст конституційного права на відпустку.

Конституцією України визначаються такі важливі трудові права як право на працю, на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату не нижче тієї, що визначена законом, на своєчасне одержання винагороди за працю, право від незаконного звільнення (ст. 43); право на страйк для захисту своїх законних інтересів (ст. 44); право кожного працюючого на відпочинок; на дні щотижневого відпочинку; на оплачувану щорічну відпустку, встановлення скороченого робочого часу дня щодо окремих категорій працюючих; на обмеження максимальної тривалості робочого часу; мінімальної тривалості відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки; на вихідні та святкові дні (ст. 45) [3].

Для правильного розуміння конституційних основ трудових прав в Україні слід підкреслити, що окрім наведених положень, які безпосередньо стосуються прав людини і громадянина у сфері праці, суттєве значення мають окремі загальні конституційні положення, без врахування яких не може належним чином здійснюватися юридичне забезпечення цих прав. До таких положень відносяться: проголошення України соціальною державою (ст.1); визначення людини, її життя і здоров'я, честі і гідності недоторканності і безпеки найвищою цінністю (ч. 1 ст.3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); принцип верховенства права, норми Конституції України є нормами прямої дії, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ст. 8); чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, при прийнятті нових законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22); громадяни мають рівні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24); права і свободи людини і громадянина захищаються судом, кожен має право будь-якими не забороненими засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55); юрисдикція судів поши-

рюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124); Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина (ст. 157) [3].

Перш за все, варто зауважити, що право на відпустку поєднує у собі елементи соціальних та економічних прав, оскільки відповідно до ст. 2 Закону України «Про відпустки» право на відпустку забезпечується громадянам України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи. Право на відпустки забезпечується гарантованим наданням заробітної плати працівникам за час відпустки, що підтверджує його економічний характер, а гарантування збереження місця роботи (посади) та заробітної плати за працівником на час його відпустки – одночасно економічний і соціальний характер. Соціальний характер права на відпустку полягає у тому, що положенням, закріпленим у ст. 2 Закону України «Про відпустки» [1], держава гарантує працівнику на час його відпустки збереження місця роботи (посади), яке має бути виконано будь-яким роботодавцем, незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності підприємства, установи, організації.

Відповідно до ст. 45 Конституції України кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час [3].

Виходячи зі змісту статті 45 Конституції України, можна визначити, у ній проголошується право кожного лише на щорічні відпустки, але у ст. 4 Закону України «Про відпустки» встановлено не тільки щорічні відпустки, а й інші види відпусток, зокрема, додаткові відпустки у зв'язку із навчанням (ст. 13, 14, 15); творча відпустка (ст. 16); відпустка для підготовки та участі у змаганнях (ст. 16-1); соціальні відпустки – відпустка у зв'язку із вагітністю та пологами (ст. 17), відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 18), відпустка у зв'язку з усиновленням дитини (ст. 18-1) та додаткова відпустка працівникам, які мають дітей (ст. 19); відпустки без збереження заробітної плати та інші види відпусток, а також передбачається встановлення законодавством, колективним договором, угодою та трудовим договором інших видів відпусток [1].

Отже, на перший погляд видається, що у ст. 45 Конституції України гарантується право лише на щорічні відпустки. Однак щорічні відпустки є одним із видів відпусток і тому слід звернути увагу, що Конституцією України проголошується лише право на відпочинок та щорічні відпустки, тобто іншими словами можна сказати, що Конституцією України проголошується право кожного працюючого на відпочинок та відновлення працездатності.

Але, якщо детальніше проаналізувати деякі положення Конституції України, можна виділити норми, що тісно пов'язані з правом на відпустку. Зокрема, статтею 46 Конституції передбачається, що «...громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [3]. Одним із засобів реалізації державної гарантії права на соціальний захист, права на забезпечення громадян у разі часткової та тимчасової втрати працездатності, а також у старості є забезпечення:

1) права на відпустки взагалі, як на оплачувані, так і на відпустки без збереження заробітної плати, оскільки право на відпустку забезпечується, як зазначалось вище, гарантованим наданням відпустки визначеної тривалості із збереженням на її період місця роботи (посади), заробітної плати (допомоги) у випадках, передбачених Законом України «Про відпустки», тобто за працівником під час реалізації права на відпустку (ст. 6-8, 13-19, 25 та 26 Закону України «Про відпустки») зберігається місце роботи (посада), в деяких випадках під час реалізації права на відпустку, окрім того, що за працівником зберігається місце роботи (посада), йому надається заробітна плата за час відпустки (ст. 6-8, 13-16 та 19 Закону України «Про відпустки») [1], та у деяких випадках виплачується державна допомога на

умовах, передбачених Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [1] та іншими нормативно-правовими актами України;

2) права на соціальні відпустки, а саме: відпустку у зв'язку із вагітністю та пологами (ст. 18 Закону України «Про відпустки»), що надається жінкам на підставі медичного висновку (листка непрацездатності¹); відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 18 Закону України «Про відпустки») [3], під час якої, за батьками, бабусею, дідусем чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною, або особою, яка усиновила чи взяла під опіку дитину, зберігається місце роботи та надається державна допомога, у порядку, передбаченому розд. 4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [4]; відпустку у зв'язку із усиновленням дитини (ст. 18-1), під час якої за особою, яка усиновила дитину, зберігається місце роботи (посада) та надається державна допомога у порядку, передбаченому розділом 5-а Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (ст. 13) [4].

Слід звернути увагу на ще одне положення Конституції України, що тісно пов'язане з правом на відпустку, зокрема, на соціальну та у певних випадках відпусток без збереження заробітної плати. Так, у ч. 3 ст. 51 Конституції України проголошено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [3]. Захист сім'ї державою — важливий соціально-правовий інститут, що впливає на стабільність і міцність сімейних відносин і включає проведення широкого кола економічних, соціальних і правових заходів. Це не випадково, оскільки сім'я захищається державою як природний і основний осередок суспільства, що має значення як для кожної людини, так і для суспільства у цілому. Держава проявляє піклування про сім'ю шляхом створення і розвитку мережі пологових будинків, дитячих ясел, садків, інших дитячих закладів, встановлення пільг та різних видів допомоги сім'ям з дітьми. Так, одним із видів допомоги сім'ям з дітьми є надання соціальних відпусток (ст. 17, 18, 18-1 та 19), відпусток без збереження заробітної плати, що надається працівникові в обов'язковому порядку (п. 1, 2, 3, 8, 9, 10, 17 ст. 25) та відпустки без збереження заробітної плати за згодою сторін (ст. 26), підставою надання якої можуть бути сімейні обставини [1].

Слід зазначити, що важливим питанням при визначенні права на соціальну відпустку є проголошена ст. 24 Конституцією України рівність конституційних прав і свобод громадян України. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у праці та винагороді за неї, спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [3]. Зокрема, це право забезпечується шляхом реалізації права на відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 18), права на відпустку у зв'язку з усиновленням (ст. 18-1), права на додаткову відпустку працівникам, які мають дітей (ст. 19), а також у певних випадках — права на відпустку без збереження заробітної плати, що надається працівникові в обов'язковому порядку (п.1-3, 17 ст. 25) [1].

Статтею 53 Конституції України передбачено право на освіту, зокрема на доступність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти, та надання державних пільг учням і студентам [3]. Одним із засобів надання державних пільг щодо реалізації конституційного права на освіту є право осіб, які працюють, на додаткові відпустки у зв'язку із навчанням, а саме: право на відпустку у зв'язку з навчанням у середніх навчальних закладах (ст. 13), право на відпустку у зв'язку із навчанням у професійно-технічних навчальних закладах (ст. 14), право на відпустку у зв'язку з навчанням у вищих навчальних закладах, навчальних закладах післядипломної освіти та аспірантурі (ст. 15), право на відпустку у зв'язку із профспілковим навчанням (ст. 15-1) та право на творчу відпустку (ст. 16) [1]. Таким чином, держава забезпечує право осіб, які суміщують роботу з навчанням, на відпустку, необхідну для настановних занять, складання екзаменів, підготовки та захисту дипломних робіт тощо.

¹ Листок непрацездатності — це багатofункціональний документ, який є підставою для звільнення від роботи у зв'язку із непрацездатністю та з матеріальним забезпеченням застрахованої особи у разі тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів [5, п. 1].

У частині третій ст. 54 Конституції України проголошується, що держава сприяє розвиткові науки [3]. На нашу думку, надання творчих відпусток є одним з шляхів реалізації такого сприяння. Так, працівнику, який успішно поєднує основну діяльність із науковою роботою, надається творча відпустка для закінчення дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора наук, написання підручників та в інших випадках, передбачених законодавством (ст. 16 Закону України «Про відпустки») [1].

Важливим питанням при реалізації права на відпустку є оплата відпусток. Як уже зазначалось, окрім передбаченої ст. 45 Конституції України оплачуваної щорічної відпустки [3], Законом України «Про відпустки» (ст. 4) встановлено інші види відпусток, оплата яких, відповідно до ст. 23 Закону України «Про відпустки», здійснюється за рахунок коштів підприємств, призначених на оплату праці, або за рахунок коштів фізичної особи, у якій працюють за трудовим договором працівники [1]. Порядок оплати відпусток працівникам визначено ст. 21 Закону України «Про відпустки», а саме, заробітна плата за час відпустки вилачується не пізніше ніж за три дні до її початку. Таким чином, оплата щорічних відпусток (ст. 6, 7 та 8), додаткових відпусток у зв'язку з навчанням (ст. 13, 14, 15 та 15-1), творчої відпустки (ст. 16), відпустки у зв'язку з усиновленням дитини (ст. 18-1) та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей (ст. 19), законодавцем віднесена до категорії заробітної плати [1]. Частиною четвертою ст. 43 Конституції України передбачено право кожного на заробітну плату, не нижчу за визначену Законом [3]. На нашу думку, таким чином передбачено гарантію оплати не тільки щорічних відпусток, а й інших видів відпусток, передбачених законодавством України.

Отже, право на відпустку відноситься до категорії основних трудових прав громадянина. Право на відпустку, виходячи із його змісту, є одним із засобів реалізації конституційних прав, а саме: право кожного на відпочинок (ст. 45); право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі часткової або тимчасової втрати працездатності, а також у старості тощо (ст. 46); право на охорону та захист державою сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ст. 51); рівність конституційних прав і свобод громадян, та їх рівність перед законом, зокрема, рівність прав жінки і чоловіка перед законом (ст. 24); право кожного на освіту (ст. 53); право громадян на державне сприяння розвитку науки (ст. 54) право кожного на заробітну плату (ст. 43) тощо [3].

Отже, враховуючи зазначене вище можна дійти висновку, що хоча в Конституції України і закріплені основні права кожного громадянина, та все ж прямого закріплення саме права на відпустку Конституція України не містить. Варто відзначити, що право на відпустки закріплено Кодексом законів про працю України та Законом України «Про відпустки». Окрім того, Закон «Про відпустки» є єдиним законодавчим актом, що містить термін «право на відпустки». То ж, на основі аналізу законодавчих актів, що прямо чи опосередковано закріплюють право на відпустки, можна зробити висновок, що право на відпустку – це право кожної особи, що перебуває у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також тих, що працюють за трудовим договором у фізичної особи, на перерву у роботі визначеної тривалості із збереженням на її період місця роботи (посади), із збереженням заробітної плати або без такого, що надається для відновлення сил та відпочинку від роботи, а також у зв'язку з народженням та вихованням дітей, навчанням, написанням наукових робіт чи з інших сімейних підстав, на умовах, передбачених чинним законодавством, що гарантується та захищається державою.

Література:

1. Закон України «Про відпустки» від 15.11.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №2.
2. Порядок надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 346.
3. Конституція України. – К., 1996. – Ст. 141.

4. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №5 – Ст. 21.
5. Інструкція про порядок заповнення листка непрацездатності, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Дроздовская В.В., ассистент кафедры гражданско-правовых дисциплин АТСОТ

Конституционное право на отпуск в Украине. В статье рассматриваются вопросы реализации трудовых прав в современной правовой литературе. Исследуется сущность права на отпуск, провозглашенного Конституцией Украины. Доказывается, что учитывая тенденции развития теории трудового права и трудового законодательства в сфере обеспечения прав человека, особое значение приобретают вопросы формирования эффективной системы отпусков, цель которых может быть достигнута только при наличии эффективно функционирующей системы «работник-работодатель».

Ключевые слова: отпуск, трудовые права, право на отпуск, трудовые правоотношения, нормативные акты, дополнительные гарантии, социальные отпуска.

Drosdovskaya V.V., Assistant of the Department of Civil and Law Disciplines, ALSRT

Constitutional right to vacation privilege in Ukraine. The issues of labour right realization in modern legal literature are revealed in the article. The essence of the right to vacation, proclaimed by the Constitution of Ukraine is investigated. It is proved that the effective vacation system formation is possible only due to efficient functioning system "employee – employer." Tendencies of the development of the labour law theory and labour legislature are taken into account.

Key words: vacation, labour rights, right to vacation, labour relations, normative acts, additional guaranties, social vacations.

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.9(477)(045)

Лазько Г.З.,

канд. юрид. наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін АПСВТ

Особливості правового регулювання права на звернення до суду за захистом: цивільні процесуальні аспекти

У статті актуалізується питання щодо процесуальних аспектів права особи на звернення до суду за захистом. Досліджується механізм реалізації зазначеного права та нормативно-правового регулювання останнього. Аналізуються цивільні процесуальні аспекти реалізації права особи на судовий захист, способи його реалізації, а також поняття «право на судовий захист», «порядок звернення до суду». Доводиться, що поняття права на судовий захист дозволяє більш повно та об'єктивно застосовувати інші інститути цивільного судочинства.

Ключові слова: право на звернення до суду, судовий захист, цивільне судочинство, механізм захисту прав.

Потужний розвиток суспільних відносин зумовлює удосконалення норм законодавства України з метою реального узгодження їх правового регулювання. За умов правової реформи важливе значення має правове закріплення права особи на звернення до суду за захистом. Особливого значення це питання набуває під час здійснення цивільного судочинства, оскільки маємо якісно нову систему судоустрою і здійснення правосуддя. Як відомо, спеціальним нормативно-правовим актом, яким регламентується порядок здійснення цивільного судочинства є Цивільний процесуальний кодекс України. Впровадження нової концепції судової влади шляхом прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» знайшло відображення і у нормах ЦПК України, що вже має позитивні результати [1]. Водночас, питання правового закріплення права на звернення до суду у порядку цивільного судочинства є актуальним сьогодні, оскільки вже має власну судову практику щодо втілення європейських положень у національне законодавство.

Наукові дослідження з окремих питань правового закріплення права на судовий захист уже проводились такими науковцями як А.Р. Белкін, Д.О. Бочаров, А.А. Власов, Д.П. Ватман, В.С. Гопанчук, М.А. Гурвич, А.С. Довгерта, Є.Г. Дріжчана, В.О. Єлизаров, В.І. Кисіль, К.І. Комісаров, І.В. Решетніков, Я.А. Розенберг, Т.В. Степанова, В.І. Тертишников, М.К. Треушніков, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, Д.М. Чечота, М.С. Шакарян, В.М. Шерстюк, М.Й. Штефан, Т.В. Цюра, Ю.К. Юдельсон, В.В. Ярков та ін. Разом з тим, ще досі залишаються неоднозначними та суперечливими моменти правового закріплення права на звернення до суду та його однозначне розуміння.

Основною метою цієї статті є висвітлення цивільних процесуальних аспектів права особи на звернення до суду з метою їх однозначного розуміння та реалізації.

Головні завдання зумовило те, що положення законодавства України щодо регулювання права на звернення до суду є досить розвинутим. Разом з тим, окремі процесуальні аспекти потребують систематизації та уточнення і головним завданням, на нашу думку, є проведення аналізу норм чинного законодавства, а також матеріалів судової практики щодо ци-

вільного процесуального закріплення права особи на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних, оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів.

Загалом, правосуддя є одним із способів здійснення правозахисної функції держави, змістом якої, як правильно зазначив В.Т. Маляренко, є надання кожному правової допомоги [2, с.74]. Ми вважаємо, що правосуддя – це державна діяльність, яка проводиться судом у процесуальній формі, чітко визначеній законом. У свою чергу, правова допомога, відповідно до ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 19.11.2012 р., це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Тому надання правової допомоги входить до змісту правосуддя, однак не визначає його в цілому. Механізм захисту прав людини – це гарантована позитивним правом система загальноновизнаних міжнародних і внутрішньодержавних засобів та інститутів, діяльність і взаємодія яких спрямована на запобігання порушень основних прав людини або їх відновлення на випадок порушення [3].

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом [4]; у свою чергу, частиною першою ст. 3 ЦПК України закріплюється зазначене конституційне право осіб саме на судовий захист [5]. Статтею 124 Конституції України встановлюється юрисдикція судів на всі правовідносини, що виникають у державі [4]. Зазначимо, що Конституцією України визначається правовий статус громадян, зокрема, і у цивільному процесі. Так, основні ідеї та базові положення здійснення цивільного судочинства містяться у Конституції України. Захист прав, свобод та охоронюваних законом інтересів осіб здійснюється, в тому числі, у формі цивільного судочинства, тобто у врегульованому нормами цивільного процесуального законодавства порядку розгляду і вирішенні цивільних спорів. Гарантією захисту права на судовий захист є можливість суду застосувати заходи процесуального примусу, притягти до відповідальності учасників процесу.

Загалом, цивільне судочинство – це врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду, що здійснюється у встановленому законом порядку та визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав, обов'язків і цивільних процесуальних дій суду, органів державного виконання та учасників процесу з їх реалізації [6, с. 56]. У свою чергу, мета цивільного судочинства, що визначена у ст. 1 ЦПК України, зумовлює таке завдання: справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд у вирішенні цивільних справ. Таким чином, законодавець гарантує суб'єктам права на звернення до суду за захистом, дотримання всіх правових норм, недопустимість надання переваг при оцінці доказів, ухвалення судом необґрунтованих рішень, а також із дотриманням процесуальних строків.

Основним Законом України гарантується судовий захист прав і свобод кожної людини і громадянина. Звернемо увагу на словосполучення «кожна людина і громадянин». На нашу думку, це не зовсім так. Наприклад, для звернення до суду у фізичної особи має бути порушене, невизнане або оспорюване право, свобода чи інтерес. Отже, під час звернення до суду не слід нівелювати систему юрисдикційних органів, що існують на території нашої держави. Крім того, слід наголосити, що на практиці звернення до суду не є єдиним способом захисту прав та охоронюваних законом інтересів. Однак, слід погодитись із позицією щодо кола до суб'єктів права звернення до суду у порядку цивільного судочинства, до якого відносять:

1. фізичних осіб (з метою захисту прав, свобод чи інтересів);
2. юридичних осіб (з метою захисту прав та інтересів);
3. державу (з метою захисту інтересів) [7, с. 6].

До складових же права на судовий захист відносяться: можливість звернення повноваженої особи з вимогою про захист порушеного або оскарженого права або інтересу, що охороняється законом до компетентного органу; можливість користуватись усіма передбаченими законом права і гарантіями в процесі розгляду цієї вимоги; можливість оскарження у встановленому законом порядку рішення органу по справі, яке уявляється заявнику неправильним [8].

Слід звернути увагу на те, що умовою реалізації права на звернення до суду є дотримання порядку, встановленого нормами ЦПК України. Тобто йдеться про необхідність дотриман-

ня процедури звернення до суду, що має чітке процесуальне регламентування. Правосуддя у цивільних справах здійснюється у визначеній законом процесуальній формі, що становить собою поступовий, встановлений нормами цивільного процесуального права, порядок розгляду цивільної справи. При цьому процесуальні дії такої вчиняються в порядку і у суворій послідовності, встановленій законом. Дотримання цивільної процесуальної форми – неодмінні умови законності судових рішень [9, с. 39]. Отже, з урахуванням умови реалізації права на звернення до суду за захистом, його слід віднести до процесуальної площини. Таким чином, право на звернення до суду за захистом у порядку цивільного судочинства є процесуальним правом особи, оскільки врегульоване нормами процесуального права та має специфічний порядок його реалізації.

Також звернемо увагу на саму процедуру звернення до суду та питання, на які має дати відповідь особа, яка є ініціатором відкриття провадження у справі. Так, насамперед, слід згадати правила підсудності та визначити, до якого конкретного суду слід звернутись у порядку першої інстанції. По-друге, як відомо, процесуальною формою звернення до суду залежно від виду провадження є подача позовної заяви, заяви про видачу судового наказу, що має відповідати положенням ЦПК України. Саме тому особі слід врахувати всі вимоги, що висуваються до порядку оформлення відповідного процесуального акта. Це лише окремі процесуальні дії, що має вчити особа, яка має намір звернутись до суду. Як бачимо, всі вони чітко визначені положеннями ЦПК України та носять процесуальний характер.

Право на судовий захист є комплексним поняттям, яке може бути визначене з двох аспектів: матеріального і процесуального. Так, конкретизація даного права безумовно знаходиться у площині матеріальних галузей права. Разом з тим, слід погодитись із О.В. Зудіхіним, який зазначав, що процесуальний аспект права на судовий захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів, на ініціацію судового процесу. [10] Таким чином, зазначимо, що правова природа права на судовий захист носить процесуальний характер, оскільки таке суспільне явище існує незалежно від волі особи та має чітку процедуру його реалізації, що передбачена чинним ЦПК України.

Література:

1. Про судоустрій і статус суддів. Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – N 41-42; 43, 44-45. – Ст.529.
2. Маляренко В.Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підруч. / В.Т. Маляренко. – К: ЮрінкомІнтер, 2007. – С. 74.
3. Гураленко Н.А. Судовий прецедент у механізмі захисту прав людини // Юриспруденція: теорія і практика. – 2008. – № 9(47). – 64 с.
4. Конституція України – К., 1996. – Ст. 141.
5. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – N 40-41; 42. – Ст.492.
6. Цивільний процес України: академічний курс / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / С.С.Бичкова, Ю.В.Білоусов, В.І.Бірюков та ін.; за заг.ред. С.С.Бичкової. – К: Атіка, 2012. – 896с.
8. Грибанов В.П. Право на захисту как одно из правомочний субъективного гражданского права // Вестник МГУ. Серия: Право. – 1968. – №3. – С. 19.
9. Ткачук О.С. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: постановка проблеми [Актуальні проблеми теорії і практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесу: їх співвідношення та взаємодія] (Київ, 21-22 лютого 2013 р.) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К: ТОВ «Центр учбової літератури», 2013. – 531 с.
10. [Електронний ресурс]/ www.nbuu.ua/portal/Zudihin.pdf

Лазько Г.З., канд. юрид. наук, доцент, завідувачий кафедрою громадянсько-правових дисциплін АТСОТ

Особенности правового регулирования права на обращение в суд за защитой: гражданские процессуальные аспекты. В статье актуализируются вопросы процессуальных аспектов права личности на судебную защиту. Исследуется механизм реализации этого права и нормативно-правового регулирования последнего. Анализируются гражданские процессуальные

аспекты реализации права личности на судебную защиту, способы его реализации, а также понятие «право на судебную защиту», «порядок обращения в суд». Обосновывается, что понятие права на судебную защиту позволяет более полно и объективно применять другие институты гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: обращение в суд, судебная защита, гражданское судопроизводство, процессуальный аспект, механизм защиты права.

Laz'ko G.Z., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, The Head of the Department of Civil and Legal Disciplines, ALSRT

Peculiarities of the legal regulation of the right to appeal to court for protection: civil and procedural aspects. *This work is dedicated to the issue of the right to judicial protection. The work provides an analysis of the procedural aspects of the right to judicial protection, as well as the ways of its realization and legal consolidation. The author investigates the concept of the right to judicial protection, the procedure of going to court, as well as modern concepts of understanding the legal nature of the right to judicial protection. On the basis of the general theoretical research, as well as materials of judicial practice, the author concludes that the right to judicial protection contains procedural aspect. An analysis of the current legislation of Ukraine, can not only confirm this conclusion, but justify a proposal for a procedural aspect of the right to judicial protection in civil proceedings. In addition, the realization of the right to judicial protection as an element of the right to judicial protection is clearly defined by the civil procedural law, which makes it possible to understand this law as an important tool for the protection of rights in civil society.*

Key words: right to appeal to court, judicial protection, civil proceedings, procedural aspect, the mechanism of right protection.

Господарське право; господарсько-процесуальне право

УДК 346.546(477)(045)

Бакалінська О.О.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри комерційного права
Київського національного торговельно-економічного університету

Теоретичні підходи до визначення поняття «конкурентне право»

У статті досліджуються теоретичні підходи до визначення змісту поняття «конкурентне право» в правовій доктрині України та розвинутих країн світу. На основі аналізу широкого і вузького підходів до розуміння конкурентного права в правових системах сучасності визначаються особливості формування і розвитку конкурентного законодавства і права в Україні. Обґрунтовується необхідність паралельного застосування вузького та широкого розуміння конкурентного права, що дозволить не тільки створити ефективну систему захисту економічної конкуренції в Україні, а й забезпечити реальний баланс публічних та приватних економічних інтересів у процесі конкурентного змагання. На підставі аналізу тенденцій розвитку сучасного конкурентного законодавства визначаються тенденції розвитку конкурентного права України.

Ключові слова: конкуренція, конкурентне законодавство, антимонопольне право, захист від недобросовісної конкуренції, правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій.

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються сьогодні в Україні, суттєво змінили механізм державного регулювання економіки. Головним спрямуванням такого регулювання стає підтримка функціонування внутрішніх ринкових механізмів, зокрема, економічної конкуренції.

Конкуренція в ринковій економіці відіграє роль саморегулюючого механізму ринку, що забезпечує формування та функціонування ефективної економіки. Конкуренцію, як економічну категорію, можна визначити саме через суперництво, змагальність між виробниками (продавцями) товарів, а у загальному випадку – між будь-якими економічними ринковими суб'єктами; боротьба за ринки збуту товарів з метою отримання більш високих доходів, прибутків, іншого зиску. Конкуренція являє собою цивілізовану, легалізовану форму боротьби за існування і один з найдієвіших механізмів відбору і регулювання в ринковій економіці [1, с. 156].

Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає економічну конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття переваг завдяки власним досягненням над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку [2].

Конкуренція, таким чином, виступає як фундаментальний елемент ринку, завдяки якому досягається збалансованість між попитом і пропозицією, а в загальному випадку – між суспільними потребами і виробництвом. Конкуренція, як особливий вид економічних відносин, може існувати лише за умов наявності на ринку множинності товаровиробників і покупців, які є економічно самостійними і мають доступ до виробничих ресурсів та добросовісно змагаються за споживача. За умов конкуренції суб'єкти господарювання змушені дбати про вдосконалення організаційної та виробничо-технічної структури власного підприємства,

шукати засоби найбільш ефективного використання природних, трудових та фінансових ресурсів. Змагальність підприємців обмежує свободу одного суб'єкта господарювання свободою іншого суб'єкта, що обмежує можливості кожного із суб'єктів господарювання значно впливати або контролювати ситуацію на ринку і забезпечує права споживача на вибір товарів і послуг необхідного асортименту та найкращої якості за найнижчими цінами.

У світі прийнято вважати, що правове регулювання всіх видів діяльності, об'єднаних поняттям «конкуренція», визначається як конкурентне право [3, с. 79].

Поняття «конкурентне право» все ще залишається новим у правовій доктрині України та недостатньо дослідженим. Останнім часом з'явилися наукові праці, спрямовані на дослідження суті цього поняття та визначення місця конкурентного права в правовій доктрині України. На особливу увагу заслуговують дослідження Г. Андрощука, О. Безуха, Ю. Журика, Н. Корчак, О. Чернілевської, С. Шкляра, П. Харченка. Серед російських дослідників варто звернути увагу на праці А. Варламової, В. Єременко, О. Зіменкової, С. Кондратовської, С. Парашука, Тотьева та ін. Аналізуючи їх публікації доходимо висновку про істотні розбіжності у розумінні поняття «конкурентне право», а з огляду на це й відмінності у сприйнятті місця конкурентного права в системі права. Саме тому варто, на нашу думку, звернути увагу на головні підходи визначення змісту поняття «конкурентне право» в юридичній науці розвинутих країн, звідки воно було запозичене. Зокрема, можна виділити три основних підходи до визначення змісту поняття «конкурентне право».

В **американській** юридичній літературі термін «конкурентне право» використовується як синонім поняття «підприємницьке право» (business competition law) [4, с. 225]. Застосування терміна «конкурентне» підкреслює необхідність наявності конкуренції для розвитку підприємництва. Що стосується правової регламентації захисту конкуренції від будь-яких обмежень, або недобросовісних дій, то вона здійснюється у рамках антитрестівського права, що є складовою більш загального поняття «підприємницького, конкурентного права». Слід підкреслити, що метою антитрестівського законодавства США є забезпечення ефективного функціонування економіки. Фактично дію антитрестівського законодавства розглядають саме через показник ефективності, який визначається через морально-етичну категорію справедливості. У той самий час, застосовуючи поняття «підприємницьке, конкурентне право», дослідники звертають увагу на те, що термін «конкурентне» вказує на його еволюційне, цивілізаційне значення як надбання і головну умову демократії.

В **європейській правовій доктрині** поняття «конкурентне право» розглядається в вузькому та широкому розумінні. З одного боку, термін «конкурентне право» використовується для зазначення сукупності правових норм, спрямованих на попередження, припинення і захист від недобросовісної конкуренції. При цьому французькі дослідники зазначають, що правова регламентація захисту від недобросовісної конкуренції є необхідним доповненням правової регламентації будь-якого виду промислової власності [5, с. 26], а німецька правова доктрина та практика розглядає конкурентне право як окрему галузь права чи підгалузь права [6, с. 76; 7, с. 63, 8].

З іншого боку, термін «конкурентне право» використовується як загальне об'єднуюче поняття і охоплює як правову регламентацію захисту конкуренції від будь-яких обмежень конкуренції (антимонопольне право), так і правову регламентацію захисту від недобросовісної конкуренції [8, с. 3-4]. Досить часто ці два різні за змістом поняття використовуються паралельно. Коли йдеться про конкурентне право як сукупність правових норм, спрямованих на захист від недобросовісної конкуренції, вказують на «класичне» конкурентне право, підкреслюючи особливості застосування та впливу норм із захисту від недобросовісної конкуренції на суспільні відносини [5, с. 116-119].

Проте, найпоширенішою сьогодні є точка зору, відповідно до якої конкурентне право являє собою сукупність правових норм, спрямованих як на недопущення будь-яких обмежень конкуренції, так і на захист від будь-яких проявів недобросовісної конкуренції з метою створення умов для нормального розвитку конкуренції [9, с. 95-96; 10, с. 10-12].

Звернемо увагу, що в рамках загального поняття конкурентного права антимонопольне право і право із захисту від недобросовісної конкуренції спрямовані на забезпечення ефек-

тивного функціонування ринкової економіки. Проте, унікальність сучасної економічної системи проявляється в тому, що окремі сфери економіки за умов конкуренції є неефективними (сфери дії природних монополій). Тому з метою збалансування економічної системи держава законодавчим шляхом обмежує розвиток конкуренції на цих ринках.

На думку К.Ю. Тотьева, законодавство в сфері природних монополій є антиподом антимонопольного законодавства [11, с. 80]. Варто зауважити, що природні монополії відповідно до чинного законодавства існують у тих сферах економіки, де задоволення попиту є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва, а товари, що виробляються природними монополіями, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами, у зв'язку з чим попит на ринку не залежить від зміни цін. У той самий час державне регулювання в сфері природних монополій суттєво відрізняється від антимонопольного регулювання. Головна відмінність полягає у меті державного регулювання. Метою антимонопольного регулювання є створення умов для запуску ринкових механізмів та подальше підтримання їх природного розвитку. Метою регулювання діяльності природних монополій є створення ефективної мобільної системи державного регулювання природних монополій, за якої суб'єкти природних монополій зацікавлені діяти ефективно, не використовуючи переваг власного монопольного становища, а їх вплив на ситуацію на ринку має суто ринковий характер. Отже, незважаючи на іноді протилежні механізми державного регулювання, метою законодавства про природні монополії є також забезпечення ефективного функціонування економіки. Крім того, як не парадоксально, саме наявність природних монополій підкреслює необхідність конкуренції та переваги свободи підприємницької діяльності. За таких умов право природних монополій є невід'ємною частиною конкурентного права.

Таким чином, конкурентне право слід розуміти в його єдності, тобто воно охоплює як антимонопольне право та право природних монополій, так і право з захисту від недобросовісної конкуренції. Об'єктом охорони цієї правової спільності є свобода конкурентної і господарської діяльності.

Подальший розвиток конкурентного законодавства обумовлює напрями розвитку конкурентного права. На нашу думку, з розвитком конкурентних відносин у нашій країні перспективними напрямками розвитку конкурентного законодавства і права мають стати формування ефективних конкурентних відносин у сфері державних закупівель та державної допомоги, а також формування умов розвитку реальної конкуренції при управлінні об'єктами державної власності та корпоративними правами держави і територіальних громад.

Слід зазначити, що з моменту виникнення конкурентного права дослідниками відпрацьовувалися різні підходи до визначення його природи. В Америці антитрестовське право розглядалося як частина підприємницького права.

В Європі до середини 70-х років ХХ ст. дослідники вказували на різну правову природу антимонопольного права та права із захисту від проявів недобросовісної конкуренції (конкурентного права у вузькому розумінні). Проте, інтеграційні процеси в економіці та процеси уніфікації законодавства і практики його застосування поступово зняли питання галузевої приналежності і суто теоретичні дослідження правової природи конкурентного права – основним є забезпечення ефективного захисту економічної конкуренції. Саме тому сьогодні майже відсутні дискусії серед європейських науковців з цього питання (крім науковців України, Російської Федерації, Білорусі). Антимонопольне право найчастіше розглядають як частину господарського або торгового права.

Конкурентне право у вузькому розумінні розглядають як:

1. Форму зловживання правом на підприємницьку діяльність тобто шикану. Наприклад, у Франції конкурентне право (у вузькому розумінні) є складовою частиною деліктного права, а відповідальність за недобросовісну конкуренцію являє собою різновид деліктної відповідальності. Французька правова доктрина сформувала дві основні концепції визначення поняття «недобросовісності» конкуренції:

- виходячи з принципу свободи торгівлі та підприємництва, недобросовісну конкуренцію розглядають як зловживання цією свободою, різновид зловживання правом,

як його розуміє класична теорія деліктної відповідальності (Л. Жоссеран). Відповідно суб'єктивний елемент винної дії розглядається як намір завдати шкоди конкуренту [12, с. 61];

- пануючою теорією конкурентного права наразі є теорія, відповідно до якої в основі недобросовісних дій конкурентів лежить особистий інтерес, а не бажання завдати шкоди. Руб'є та інші зводять недобросовісну конкуренцію до «надмірних актів», що виникають при здійсненні підприємницької діяльності [5, с. 13-14].

2. Німецька правова доктрина виходить з розуміння конкурентного права як особливої галузі права. Традиційним для німецького конкурентного права було положення, відповідно до якого право на захист від недобросовісної конкуренції є складовою частиною особистих прав і свобод громадян, тобто недобросовісна конкуренція розглядалася як порушення особистих прав постраждалого. Всупереч викладеному, за іншою теорією конкурентне право розглядається як частина права інтелектуальної власності. Існують і інші теорії, відповідно до яких захист, що надається, спрямований на «підтримання чесності у промисловій та торговельній діяльності» або «збереження конкуренції, заснованої на порівнянні якості та цін товарів, що пропонуються». Сьогодні головною теорією є теорія, відповідно до якої об'єктом охорони визнається свобода комерційної та господарської діяльності. Окремі дослідники, вказуючи на втрату значення теорії особистих прав, звертають увагу на те, що недобросовісні конкурентні дії являють собою порушення норм об'єктивного права [9, с. 90-96].

3. З огляду на те, що метою будь-якої конкурентної боротьби є боротьба за споживача, а недобросовісна конкуренція завдає шкоди споживачам, захист від недобросовісної конкуренції є завданням конс'юмерського права.

4. Паризька конвенція про охорону промислової власності розглядає захист від недобросовісної конкуренції як інститут права інтелектуальної власності. Слід звернути увагу на тісний зв'язок норм конкурентного законодавства (зокрема, законодавства із захисту від недобросовісної конкуренції) із законодавством про інтелектуальну власність. Хоча в Україні захист від недобросовісної конкуренції і не розглядають як один з об'єктів інтелектуальної власності, у той самий час законодавче забезпечення охорони інтелектуальної власності значно впливає на розвиток конкурентного законодавства. Це передусім пов'язане з тим, що найважливіші переваги у конкурентній боротьбі (при загальному досить високому рівні розвитку технологій) надають засоби індивідуалізації продукції та послуг суб'єкта господарювання, а також науково-технічні досягнення, ефективне застосування яких може забезпечити стійкий стан суб'єкта господарювання на ринку. Зростає значення вдосконалення дизайну та ергономіки виробів, які також охороняються державою у разі відповідного захисту з боку власника.

5. В Україні інститут захисту від проявів недобросовісної конкуренції розглядається як самостійний інститут конкурентного права в його широкому розумінні. Комплексний характер суспільних відносин, спрямованих на захист від проявів недобросовісної конкуренції лише підкреслює комплексність самого конкурентного права. Проте, якщо на початку 90-х років серед науковців існувало прагнення до певного комплексного аналізу інституту захисту від недобросовісної конкуренції у поєднанні його з інститутом антимонопольного регулювання, сьогодні все яскравіше проявляються приватно-правові аспекти забезпечення захисту добросовісної конкуренції в Україні, що обумовлює необхідність самостійного аналізу інституту захисту від недобросовісної конкуренції як у системі конкурентного права, так і у системі права України.

Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що розвиток конкурентного права тісно пов'язаний з економічними процесами у державі, норми конкурентного законодавства спрямовані на врегулювання складних і багатогранних економічних процесів, що мають місце у процесі здійснення конкурентного змагання. Основним завданням конкурентного законодавства є сприяння реалізації приватної ініціативи, досягнення підприємцями та державою перемоги у конкурентній боротьбі як ефективних і добросовісних учасників економічного змагання та реалізація соціальної функції збалансування публічних і приватних інтересів у процесі конкурентного змагання, захист інтересів споживачів.

Конкурентне право – це система правових норм, якими регулюються суспільні відносини, спрямовані на формування конкурентного середовища, забезпечення ефективного використання суспільних ресурсів, вільний вступ на ринок суб'єктів підприємництва, захист суб'єктів господарювання від проявів монополізму та недобросовісної конкуренції, забезпечення ефективного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, захист прав і законних інтересів конкурентів і споживачів у процесі конкурентного змагання.

Література:

1. Современный экономический словарь./ Сост. Б.А. Райзберг, Л.Ш.Лозовский, Е.Б.Стародубцева. — М.: Инфра-М, 1996. — 478 с.
2. Про захист економічної конкуренції. Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III/[Режим доступу] <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
3. Елиаш К. Недобросовестная конкуренция и ее правовая регламентация // Реферативный журнал. Серия 11. Право и философия. — 1990. — № 6. — С. 79 -81.
4. Allison Y.R. Prentice R.A. Howell R.A. Business law. Text and Cases.- Chicago. 1997. — 1130 с.
5. Еременко В.И. Законодательство о пресечении недобросовестной конкуренции капиталистических стран. / В.И. Еременко. — М.: ВИНТИ, 1991. — 318 с.
6. Нойффер И. Т. Основы законодательства против недобросовестной конкуренции// Основы немецкого торгового и хозяйственного права. — М.: Бек, 1995. — С. 76 – 82.
7. Бильденс А. Основные черты германского и европейского антимонопольного права // Основы немецкого торгового и хозяйственного права. — М.: Бек, 1995. — С.63 — 75.
8. Дерінгер А. Ріттер П. Програма допомоги Антимонопольному комітету України у розвитку конкурентної політики // Матеріали семінару Антимонопольного комітету України. Київ 8—11 лютого 1994 р. — 13 с.
9. Безух О.В. Теоретичні проблеми правового регулювання відносин економічної конкуренції в Україні. / О.В. Безух. — К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013.— 270 с.
10. Андрощук Г. О. Конкурентне право: захист від недобросовісної конкуренції. Науково-практичне видання / Г. О.Андрощук, С. В.Шкляр. — К.: Юстініан, 2012. — 432 с.
11. Тотьев К.Ю. Конкурентное право. — М.: РДЛ, 2000. — 352 с.
12. Еременко В.И. Защита от недобросовестной конкуренции по законодательству Франции.// Законодательство и экономика. — М., 1997. -№13-14. — С. 61 – 72.

Бакалинская О.О., канд. юрид. наук, доцент кафедры коммерционного права Киевского национального торгового-экономического университета

Теоретические подходы к определению понятия «конкурентное право». В статье исследуются теоретические подходы к определению содержания понятия «конкурентное право» в правовой доктрине Украины и развитых стран мира. На основе анализа широкого и узкого подходов к пониманию конкурентного права в правовых системах современности определяются особенности формирования и развития конкурентного законодательства и права в Украине. Обосновывается необходимость параллельного применения узкого и широкого понимания конкурентного права, что позволит не только создать эффективную систему защиты экономической конкуренции в Украине, но и обеспечить реальный баланс публичных и частных экономических интересов в процессе конкурентного соревнования. На основании анализа тенденций развития современного конкурентного законодательства определяются тенденции развития конкурентного права Украины.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентное законодательство, антимонопольное право, защита от недобросовестной конкуренции, правовое регулирование деятельности субъектов природных монополий.

Bakalinska O.O., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Trade and Economics

Theoretical approaches to the definition of «competition law» The article is dedicated to the study of theoretical approaches to the definition of «competition law» in the law doctrine of Ukraine as well as developed countries of the world. The peculiarities of competition legislation, law formation and development in Ukraine in the broad and narrow sense of understanding the competition law in modern law systems are defined. The article establishes the necessity of a parallel application of narrow and wide competition law understanding that allows not only to create effective protection system of economic competition in Ukraine but also provide public and private economic interests in the process of competition with a practical balance between them. Based on modern competition law analysis the trends for competition law development in Ukraine are defined.

Key words: competition, competition law, antimonopoly law, protection against unfair competition, legal regulation of natural monopoly of entity activity.

Ефендієва Л.А.,

асистент кафедри цивільно-правових дисциплін
АПСВТ

Підстави виникнення та становлення законодавства про захист прав споживачів: історико-правовий аспект

У статті аналізуються основні історичні етапи виникнення, становлення та вдосконалення законодавства про захист прав споживачів в Україні та світі. Досліджуються історичні, економічні та соціальні підстави і передумови, що слугували виникненню, становленню й розвитку міжнародного споживчого руху та запропонованого ними першого споживчого законодавства. Висвітлюються нормативно-правові акти щодо захисту прав споживачів радянського періоду і їх відображення в законодавстві сучасної України.

Ключові слова: споживач, споживчий рух, споживчі товариства, консюмеризм, консюмерський рух, закон, законодавство.

Останнє сторіччя можна сміливо назвати століттям найбільш результативним і плідним для споживачів. Захист прав споживача є однією із найактуальніших проблем сучасності. Це пов'язане, зокрема, з розвитком ринкових відносин, технічним прогресом та постійним збільшенням виробників (продавців) на ринку, що зумовлює нові підходи до споживача та захисту його прав.

Саме завдяки подіям попереднього століття сьогодні споживач має привілейований статус перед виробниками та продавцями. Небайдужі споживачі, що об'єднувалися в різноманітні організації та спілки, вимагали у правління своєї країни змін законодавства та створення нового, яке б захищало їх права. Цей період ми аналізуємо у хронологічному порядку в нашій статті.

Законодавство завжди слідує за суспільством і коли відбуваються певні зміни в державі, відповідні зміни повинні відобразитися в законодавстві. Законодавство про захист прав споживачів в Україні є яскравим прикладом цього твердження, адже воно постійно оновлюється, змінюється і вдосконалюється, однак, так було не завжди. У розвинутих країнах світу відносини між виробником і споживачем почали ґрунтуватися на правових нормах, починаючи з середини ХХ ст. Україна перейняла цю традицію лише з моменту проголошення своєї незалежності. За радянського періоду такі відносини не виокремлювались у державі, їм не приділялось достатньої уваги і відповідно вони не були врегульованими правовими нормами.

Сьогодні особливо актуальним є питання вдосконалення споживчих відносин та посилення захисту прав споживачів в Україні. З моменту проголошення в Конституції, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини Україна визначила один із основних своїх обов'язків [1]. Конституція була прийнята у 1996 р., а спеціальний закон, яким врегульовуються і сьогодні відносини за участю споживачів, був прийнятий дещо раніше. Йдеться про Закон України «Про захист прав споживачів», прийнятий Верховною Радою УРСР у 1991 р.[2]. Тому, вважаємо за необхідне та доцільне проаналізувати періоди та підстави виникнення й становлення законодавства про захист прав споживачів в Україні, спираючись на минуле та досвід зарубіжних країн.

Цьому питанню присвячені дослідження багатьох сучасних вчених, таких як: В.В. Бабич, О.І. Башкатова, І.О. Дудла, Л.М. Іваненко, О.О. Кармаза, Л.В. Ніколаєва, В.Ф. Панібудьласка, С.В. Савойська, Н.Г. Салухіна, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, І.В. Шебулдаєва, О.М. Язвінська та ін.

Метою цієї статті є визначити основні підстави виникнення та становлення законо-

давства про захист прав споживачів. У свою чергу, основними завданнями написання статті є проведення аналізу історично-правових етапів зародження споживчого руху, а також дослідження споживчого світового законодавства України та інших країн.

Перше законодавство, що містило положення на захист прав споживачів, з'явилося не у минулому столітті, а значно раніше. Так, у Законах Хаммурапі було записано кілька статей, що стосувалися інтересів жителів Вавилону як споживачів. Зокрема, законами Хаммурапі регулювались кредитні відносини, якість товарів та послуг, а також встановлювалась відповідальність за продаж неякісних товарів[3, с.416]. Те саме характерне і для Законів Ману. Так, жителі Індії, купуючи товари, здійснювали це у присутності свідків. Для продавців законом встановлювались певні вимоги до предмета договору і забороняв продавати товари низької якості або недостатньої ваги. Крім цього, протягом десяти днів після здійснення купівлі-продажу угоду можна було розірвати без будь-яких поважних причин. Регулювання споживчих правопорушень передбачалось у римському цивільному праві в Дигестах Юстиніана. Однак характерним є те, що з кримінальної відповідальності за порушення прав споживачів відповідальність пом'якшується до цивільно-правової.

У дореволюційній Росії було кілька правових актів, що містили положення щодо захисту споживачів. Так, у 1134–1135 рр. був виданий Устав князя Всеволода «О церковных судах, людях и мерилах торговых», в якому вперше згадуються щорічні перевірки мір і ваг під наглядом єпископа. За порушення цього Уставу винуватому загрожувало жорстоке покарання аж до смертної кари. Безумовно, такий Устав ставив на меті насамперед захист покупців.

У період правління Петра I був виданий Указ про якість від 2.01. 1773 р., яким цар застосував відповідальність продавця за продану неякісну зброю у вигляді направлення до монастиря. З цього моменту в імперії боялись виробляти неякісні товари не тільки для царя, а й для простого люду, оскільки питання якості контролювалось самим Петром I.

У цей самий період в Європі та Америці більше уваги приділялося захисту не споживачів, а навпаки – захисту прав виробників, продавців. Цей період тривав до кінця XVIII – початку XIX ст. Саме в цей час споживачі почали об'єднуватися в споживчі товариства. Так, у 1899 р. в США виникло перше об'єднання споживачів – Національна Ліга споживачів, яка брала активну участь у компанії щодо встановлення громадського контролю за якістю харчових продуктів і медикаментів [4, с. 103].

XX століття стало переломним моментом у врегулюванні споживчих відносин. На початку даного століття в США виникає громадсько-політичний рух за права споживачів, який у світі відомий як консумеризм (від англ. – consumer – споживач, консумеризм – споживчий рух). Так, у 1936 р. створюється перший у світі Союз споживачів. Аналогічні організації виникли в 1951 р. – у Франції та Німеччині, у 1957 р. – у Великобританії, і у 1960 р. – у Канаді. З часом цей рух охопив більшість демократичних країн і вийшов на рівень громадських об'єднань, що мають вплив як на державні, так і на комерційні структури та організації по всьому світі. Прикладом є створення в 1960 р. Міжнародної організації споживчих товариств (МОСП), яка сьогодні об'єднує понад 200 організацій із 80 країн світу. У 1995 р. вона була перейменована на Всесвітню організацію споживачів (Консумерський Інтернаціонал).

Метою споживчого руху (консумеризму) було створення міжнародних споживчих організацій, лобіювання та прийняття законодавчих актів, що містять гарантії захисту прав споживачів як на міжнародному, так і на державному рівнях в усьому світі, та прагнення уніфікувати та гармонізувати споживче законодавство. 15 березня 1962 р. Дж. Кеннеді звернувся до Конгресу США та одночасно до громадських організацій з Біллем Президента, в якому декларувалися такі права споживачів:

- на безпеку – право на безпеку куплених товарів для власного здоров'я та життя;
- на вибір – забезпечення різноманітного та доступного по цінах вибору товарів;
- на інформацію – право отримати необхідну, правильну достовірну інформацію про товар від продавця чи виробника за допомогою реклами, маркування та іншими шляхами;
- бути почутим – забезпечення права на висловлення міркувань при прийнятті відповідних рішень, що можуть вплинути на права та інтереси споживачів, право на вираження позиції споживчих об'єднань.

При цьому Президент Кеннеді наголошував, що споживачі є найбільшою економічною громадою, що відображає інтереси майже кожного члена суспільства. Проте, незважаючи на важливу роль споживчої спільноти, дуже часто її бачать, але не чують. У подальшому права споживачів були розширені та визнані в інших країнах. До переліку прав споживача було додано право на задоволення базових потреб, право на компенсацію, право на споживчу освіту, право на здорове довкілля.

З 1983 р. за рішенням ООН 15 березня почало відзначатися як Всесвітній день прав споживачів, що підтвердило визнання прав та інтересів споживачів як невід'ємної складової загальноновизнаних прав людини і стало початком становлення Всесвітнього споживчого руху.

У 1973 р. була затверджена «Хартія захисту прав споживачів» Консультативною Асамблеєю Євросоюзу, а у 1985 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів». Положення, що містяться у названих вище правових документах, визнаються і підтримуються усім світом і сьогодні. Саме з цього часу зазначені права споживачів набули міжнародного значення та визнання, і стали основою для розробки внутрішнього законодавства для розвинутих країн та країн, що розвиваються.

Керівні принципи ООН визнав і колишній СРСР, хоча документально оформити своє визнання не поспішав. Підписала затверджені Генеральною Асамблеєю ООН принципи і Україна. Після цього в Одесі, Києві, Донецьку, Дніпропетровську, Харкові почали утворюватися громадські організації із захисту прав споживачів. Проте зареєструватися їм вдалося лише в 1989 р.[5, с.7].

Із середини цього самого століття в СРСР паралельно до подій у світі повільними темпами закладалися правові норми щодо регулювання питань захисту прав споживачів. Так, у 50-х роках була започаткована практика розроблення та впровадження правил торгівлі за певними групами продовольчих і непродовольчих товарів. Цими правилами передбачались норми та організаційно-правові заходи, які так чи інакше визначали особливий правовий статус покупців у роздрібній торгівлі, встановлювали відповідно до тодішніх суспільно-економічних обставин у країні деякі додаткові гарантії реалізації ними своїх прав. Так, у 1956 р. Міністерство торгівлі СРСР затвердило «Правила обміну промислових товарів, придбаних у роздрібній торговельній мережі». У 1967 р. замість цих правил Міністерство торгівлі СРСР ухвалило «Типові правила обміну промислових товарів, придбаних у роздрібній торговельній мережі». Згодом, у 1963 р. був прийнятий Цивільний кодекс УРСР, в якому містилися норми щодо прав покупця при купівлі товару неналежної якості чи з недоліками.

Однак навіть при прийнятті правових актів, що відносяться до врегулювання споживчих відносин у Радянському Союзі, не існувало єдиної державної політики, а також спеціалізованих відомств на захист прав та інтересів споживачів. Слід зазначити, що вказані нормативно-правові акти не виділяли особливого статусу споживача, саме тому споживачам не гарантувався та не забезпечувався відповідний захист у разі порушення їх прав.

Україна при переході від соціалізму до ринкової економіки орієнтувалася на досвід країн Західної Європи. Вона одна із перших республік колишнього Радянського Союзу прийняла закон, яким врегульовувався і забезпечувався захист відносини між споживачами і продавцями (виробниками). Так, Верховною Радою України 12 травня 1991 р. був прийнятий Закон України «Про захист прав споживачів».

Після прийняття Закону Україна прийняла кілька законодавчих актів різних рівнів, що мали врегульовувати та забезпечувати відповідний статус та захист споживачів у різних сферах життєдіяльності. В Україні законодавчо-правова база консюмеризму нині налічує понад 40 законів та підзаконних нормативних актів. Слід не забувати, що права споживачів захищаються й Конституцією України.

Так, всі нормативно правові акти можна поділити на дві категорії. Перша – це нормативно-правові акти, якими встановлюються обов'язки для державних органів у сфері забезпечення та здійснення контролю та захисту споживачів при реалізації ними своїх прав. До них можна віднести закони України «Про метрологію та метрологічну діяльність», «Про стандартизацію», «Правила роздрібної торгівлі продовольчими товарами», «Правила роздрібної торгівлі непродовольчими товарами», «Правила роботи закладів (підприємств) громадського харчування» та ін. Друга – це нормативно-правові акти, що містять загальні

або спеціальні норми щодо встановлення прав та інтересів споживачів та гарантій їх захисту. До них відносяться Цивільний кодекс України, закони України «Про рекламу», «Про лікарські засоби», «Про туризм», «Про страхування», «Про телекомунікації» «Про інформацію», «Про друковані засоби інформації (пресу) в Україні», «Про науково-технічну інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу» та ін.

Проаналізувавши законодавство, яке зароджувалось поступово з ХХ ст., можна припустити, що законодавство про захист прав споживачів пройшло два етапи до його сьогоденного стану. Так, перший етап – це етап законодавчого встановлення в період перебування України у складі Радянського Союзу. Другий етап – це етап, що почався з незалежності України та прийняття Закону України «Про захист прав споживачів». І третій етап – це етап, що бере початок з ХХІ ст.

Існує необхідність в удосконаленні чинного законодавства, яким регулюються відносини у цій сфері, що є постійним і головним завданням правової держави, адже сфера дії захисту споживачів значно розширилась з часу прийняття Закону і не враховує деякі моменти, наприклад, не висвітлено захист прав споживачів житлово-комунальних послуг[6].

Підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що Україна знаходиться на стадії гармонізації законодавства до змін у суспільстві. Після отримання незалежності держава забезпечила прийняття законодавчих актів, що покликані забезпечувати нормальні споживчі правовідносини та захищати споживачів у разі порушення їх прав. Однак, у законодавстві існують суперечності між нормами, є прогалини в обов'язках державних органів та суперечки щодо статусу споживача та його гарантованих прав. Тому, можна зробити припущення, що законодавство про захист прав споживачів буде змінюватися і сподіваємось, що вдосконалюватися.

Література:

1. Конституція України. – К.: Видавець Фурса С.Я., 2007. – Ст.3.
2. Закон України «Про захист прав споживачів» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст.379.
3. Булатецкий Ю.Е. Потребительское право: курс лекций / Ю.Е. Булатецкий. – М.: НОРМА, – 2008. – 416 с.
4. Селянин А.В. Защита прав потребителей: учеб. пособ. для вузов / А.В. Селянин. – М.: Юстицин-форм, 2006. – С. 103.
5. Захист прав споживачів: соціально-правовий аспект / за заг. ред. Л.В. Ніколаєвої. – К.: КНТ, 2002. – 312 с. – С.7.
6. Коршакова О.М. Становлення законодавства щодо захисту прав споживачів / http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2012_1/PB-1/PB-1_59.pdf.

Эфендиева Л.А., ассистент кафедры гражданско-правовых дисциплин АТСОТ
Основания возникновения и становления законодательства о защите прав потребителей: историко-правовой аспект. В статье анализируются основные исторические этапы возникновения, становления и совершенствования законодательства о защите прав потребителей в Украине и мире. Исследуются исторические, экономические и социальные основания и предпосылки, послужившие возникновению, становлению и развитию международного потребительского движения и предложенного ими первого потребительского законодательства. Освещаются нормативно-правовые акты по защите прав потребителей советского периода и их отражение в законодательстве современной Украины.

Ключевые слова: потребитель, потребительское движение, потребительские общества, консюмеризм, консюмерское движение, закон, законодательство.

Efendieva L.A., Assistant of the Department of Civil and Law Disciplines, ALSRT

Grounds for and establishment of legislation on the protection of consumers: historically-legal aspects. The main historical stages of emergence, establishment and improvement of the legislation on consumer protection in Ukraine and abroad are considered and analyzed in the article. Analysis of historical, economic, social reasons and conditions that provoked the formation and development of international consumer movement and the first consumer legislation emergence is done. Statutory and legal acts on consumer right protection within Soviet period and their reflection in contemporary legislation of Ukraine are interpreted.

Key words: consumer, consumer movement, consumer society, consumerism, law, legislature.

Трудове право; право соціального забезпечення

УДК 349.2:331.105.44](477)(091)(045)

Циганчук Н.А.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін АПСВТ,
заслужений юрист України

Історія розвитку правового регулювання повноважень профспілок у сфері праці

У статті розглядаються питання історичного розвитку правового регулювання повноважень професійних спілок у сфері праці та характеризуються етапи розвитку. Пропонується для подальшого удосконалення законодавства, спрямованого на закріплення повноважень профспілок у сфері праці проаналізувати правове регулювання повноважень профспілок у міжнародно-правових актах та у законодавстві країн з розвинутою ринковою економікою, з метою визначення відповідності чинного законодавства України міжнародним стандартам та запозичення передового досвіду.

Ключові слова: професійні спілки, повноваження, етапи розвитку, права профспілок, праця.

Історія розвитку професійних спілок вказує на те, що вони не завжди посідали однакове місце у суспільстві та могли впливати на його процеси. Держава в окремі періоди наділяла профспілки великими повноваженнями по здійсненню захисту прав та інтересів працівників, то позбавляла профспілки цих повноважень. У зв'язку з цим виникали різні проблеми регулювання діяльності профспілок при захисті індивідуальних та колективних прав та інтересів найманих працівників. Все це впливало на правовий статус профспілок. Однак слід зауважити, що профспілки знаходяться у постійному русі і це призводить до удосконалення нормативних актів, якими регулюється їх діяльність.

Розвиток законодавства про профспілки пов'язаний, як правило, із загальним розвитком трудового законодавства хоч і має свою специфіку та притаманні лише профспілкам етапи розвитку, що не в усьому співпадають із загальними етапами розвитку трудового законодавства, що досліджувалися вченими як у радянський період, так і після проголошення України незалежною державою.

Перший етап становлення і вдосконалення законодавства про професійні спілки, пов'язаний з прийняттям першого Кодексу законів про працю радянської держави, прийнятого 10 грудня 1918 р. і який містив 137 статей [1]. Кодексом проголошувалось право всіх працюючих громадян на працю відповідно до спеціальності та за винагороду, що встановлювалась для конкретного виду робіт. Реалізація права на працю забезпечувалась відділами розподілення робочої сили, професійними спілками та усіма державними установами. Безпосередньо прийняття на роботу і звільнення працівників державних і приватних підприємств і установ здійснювались заводськими і місцевими комітетами профспілок на основі законодавчих актів, які закріпили за професійними організаціями це право. Завкоми і місцевки розподіляли прийнятих на роботу працівників по цехах і відділах, видавали звільненим посвідчення про розрахунок, повідомляли правління профспілок про вільні робочі місця [2].

Обов'язковість прийняття на роботу і звільнення через профспілки підкріплювалось правом останніх відмінити розпорядження роботодавців, якщо вони вчинили це, проігнорувавши професійні організації. Проте ця норма виявилася неефективною, оскільки профспілки не вели обліку безробітних, які не були членами профспілкових організацій, а облік безробітних, що проводився окремими профспілками, не давав загальної картини безробіття, його розмірів, рівня розповсюдження в різних місцях та в республіці у цілому. Для усунення цих недоліків, планомірного розподілу трудових ресурсів і боротьби з безробіттям у масштабах України була створена єдина система місцевих і губернських бірж праці. Профспілкам доручалось негайно приступити до організації бірж праці на місцях та провести роботу по закриттю приватно-посередницьких бюро по найму [3].

Прийняття працівників на роботу лише через біржі праці не означало усунення профспілок від участі в цій діяльності. Профспілки почали вирішувати ці питання через своїх представників у біржах праці та фабзавкоми і місцевками, які продовжували безпосередньо здійснювати прийняття на роботу.

При прийнятті на роботу працівників у окремих випадках керівник підприємства, установи, організації міг встановлювати випробний термін. Скарги робітників і службовців, які не були прийняті на роботу після терміну випробування, розглядалися профспілками і місцевими відділами праці.

Умови праці в державних установах, у приватних та державних підприємствах регламентувались тарифними положеннями, що розроблялись профспілками за погодженням з керівниками або власниками підприємств та затверджувались Народним комісаріатом праці (НКП). Профспілки контролювали виконання тарифних положень і у разі порушення прав працівників відстоювали їх законні інтереси, примушуючи роботодавців усунути виявлені порушення.

Захист інтересів трудящих вимагав регламентації і удосконалення порядку розгляду трудових спорів. 6 березня 1919 р. НКП України видав Інструкцію про порядок розгляду трудових конфліктів у підвідділах місцевих органів праці. Першим органом по розгляду трудових спорів визнавалися конфліктні комісії при правліннях професійних спілок, оскільки вони краще за всіх знали умови виробництва та причини конфліктів, що виникали. Якщо конфліктної комісії на підприємстві чи в установі не було, то конфлікт розглядався правлінням профспілки. Інколи правління і конфліктні комісії спільно розв'язували конфлікт. Були випадки, коли незалежно від конфліктних комісій при правліннях професійних організацій на деяких підприємствах організовувались свої конфліктні комісії. Вони вирішували спори, що виникали з конкретних питань застосування трудового законодавства на даному підприємстві. Другим органом вирішення конфліктів були конфліктні комісії місцевих відділів праці, що утворювались при Радах профспілок, які діяли у всіх губернських центрах та у великих містах України. Вони розглядали скарги конфліктних комісій, що діяли при правліннях профспілок та на окремих підприємствах [4]. Вищим органом вирішення конфліктів була конфліктна комісія при НКП України, до складу якої входили голова конфліктного відділу та два члени: представник юридичного або тарифного відділу і Всеукраїнського центру профспілок [5]. Вони розглядали скарги на рішення конфліктних органів при Радах профспілок. При порушенні восьмигодинного робочого дня або виникненні конфліктів, де однією із сторін були працівники, не члени профспілки, ця комісія ставала і як перша інстанція.

У 1921 р. профспілки отримали від Наркомату праці право законодавчої регламентації трудових відносин, але вже через рік у зв'язку із новим розмежуванням функцій державних і профспілкових органів, ці повноваження були обмежені до дорадчих [6]. Участь профспілок у розробці трудового законодавства здійснювалася шляхом надання пропозицій вищих профспілкових органів до партійно-державного апарату, а також через роботу профспілкових представників у державних законодавчих органах.

Право рядових членів профспілок на участь в обговоренні проектів законів про працю не було реалізоване, хоч і передбачалось Конституцією РСФСР 1918 р. [7]. Навіть розробка Кодексу законів про працю УСРР 1922 р. [8], яким визначалися основи трудового законо-

давства, проходила без урахування думки працівників. Як зазначалося на V Всеросійському з'їзді професійних спілок, який проходив у вересні 1922 р., ВЦРПС не організувала обговорення цього документа серед профспілкової громадськості. Від розробки Кодексу законів про працю УСРР 1922 р. було усунуто і республіканські профспілкові органи [9]. Але, незважаючи на все це, роль профспілок у цей період значно збільшилась. Їх називали школою управління, школою господарювання, школою комунізму [10].

Другий етап розвитку законодавства про профспілки зумовлений прийняттям Кодексу законів про працю УСРР, затвердженого Постановою ВУЦВК 2 грудня 1922 р., до якого була включена глава XV, що мала назву «Про професійні (виробничі) спілки робітників і службовців і їх органи на підприємствах, установах і господарствах», де повною мірою були систематизовані та законодавчо закріплені права й обов'язки професійних спілок. До цієї глави входили 17 статей і три примітки та відображала тогочасні вчення і погляди про роль і завдання профспілок.

Кодекс законів про працю УСРР 1922 р. вперше визначав правовий статус професійних спілок і їх органів на підприємствах і в установах (завкомів, фабкомів, місцевкомів та ін.). На нашу думку, це пояснюється тим, що профспілкам доводилось виступати як у ролі сторони при укладенні колективних договорів, так і у ролі представників трудящих при вирішенні їх конфліктів із роботодавцями. Надаючи профспілкам та їх об'єднанням широку внутрішню автономію та великі права по представництву інтересів трудящих, у кодексі чітко зазначалося, що професійними спілками є тільки ті, організаційна основа яких визначена з'їздами існуючих профспілок і які зареєстровані в об'єднаннях цих спілок [11].

Відповідно до законодавства профспілки реєструвалися у міжсоюзних організаціях у порядку, встановленому з'їздом профспілок. Реєстрації у державних органах вони не підлягали. Кодексом зобов'язувались усі державні органи сприяти профспілкам у їх діяльності: надавати їм обладнане приміщення для влаштування палаців праці, будинків спілок, пільги при користуванні послугами пошти, телеграфу, телефону, залізничними та водними шляхами сполучення тощо.

Первинним органом професійної спілки на підприємстві, в установі, організації був комітет робітників і службовців (фабрично-заводський, рудниковий, будівельний, місцевий тощо) або делегат, уповноважений спілкою.

У Кодексі закріплювались широкі права профспілок в управлінні виробництвом, в галузі охорони праці робітників і службовців, у вирішенні питань заробітної плати, трудової дисципліни на державних і приватних підприємствах і ін. Зокрема, профспілки розробляли правила внутрішнього трудового розпорядку, тарифні положення, брали участь у вирішенні питань прийому на роботу працівників та їх звільнення.

Кодексом передбачались важливі гарантії трудових прав членів комітету. Зокрема, по закінченні їх повноважень вони мали право на продовження роботи на підприємстві на основі трудового договору, що діяв до обрання до комітету. Звільнення членів комітету допускалось лише за згодою відповідної профспілки при дотриманні загальних правил припинення трудового договору.

Адміністрація підприємств, установ і господарств була зобов'язана безкоштовно надавати комітету обладнане приміщення, необхідне для проведення певної роботи, загальних та делегатських зборів. У ці приміщення допускався безперешкодний вхід робітників і службовців по справі комітету. Членам правлінь професійних спілок, а також членам комітетів надавалось право безперешкодного відвідування усіх цехів, майстерень, відділень, лабораторій та інших підрозділів даного підприємства, установи або господарства.

15 травня 1922 р. уповноваженим НКП України було затверджено Положення про розціночно-конфліктні комісії (РКК), що здійснювали розгляд як розцінокових, так і конфліктних питань на підприємствах та установах і організовувалися з рівної кількості представників від адміністрації та профспілкової організації підприємства. Ці положення перенесли до Кодексу законів про працю, затвердженого у 1922 р. Тоді ж від Наркомату праці до ВЦРПС перейшли повноваження щодо тарифікації праці робітників та нормування зарплати службовців.

Окрім захисної функції, профспілки мали право і на здійснення контрольної функції. Правовою основою повноважень радянських профспілок на здійснення державного контролю за додержанням адміністрацією трудового законодавства є Постанова РНК УРСР і ВРПС від 19 вересня 1933 р. «Про порядок злиття Народного Комісаріату праці УРСР із Всеукраїнською радою професійних спілок» [12]. Цією Постановою функції Народного комісаріату праці УРСР і його органів по контролю за додержанням трудового законодавства були передані профспілкам.

31 січня 1957 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено Положення про порядок розгляду трудових спорів [13]. Воно розширило права профспілок у вирішенні трудових спорів, чітко розмежувало компетенцію органів, що розглядали трудові спори, підвищило гарантії захисту трудових прав робітників і службовців.

У грудні того ж року відбулося засідання Пленуму ЦК КПРС «Профспілки та соціалістичне будівництво в СРСР», на якому обговорювалось питання роботи професійних спілок СРСР [14]. Пленум ЦК КПРС визнав за необхідне розширити права профспілок у господарському і культурному будівництві, в організації участі робітників і службовців в управлінні виробництвом, у поліпшенні умов їх праці і побуту. Відповідно до рішення Пленуму в липні 1958 р. було прийняте Положення про права фабричного, заводського, місцевого комітету професійної спілки, затверджене Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 липня 1958 р. [15]. У положенні були закріплені широкі повноваження професійних спілок в управлінні підприємствами, установами і організаціями, встановленні умов праці робітників і службовців у соціальному страхуванні, охороні праці у здійсненні контролю за дотриманням адміністрацією законодавства про працю. Було, зокрема, встановлено, що робітники і службовці не можуть бути звільнені з роботи за ініціативою адміністрації без згоди профспілкового комітету.

Третій етап розвитку законодавства про профспілки зумовлений прийняттям Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю від 15 липня 1970 р. [16] та Кодексу законів про працю Української РСР від 10 грудня 1971 р. [17].

В Основах законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю та у Кодексі законів про працю Української РСР 1971 р. у главі «Професійні спілки. Участь робітників і службовців в управлінні підприємствами, установами, організаціями» було підтверджено правовий статус профспілок та розширено коло їх повноважень у галузі виробництва, праці, побуту і культурного обслуговування робітників і службовців. Професійні спілки СРСР в особі ВЦРПС отримали право законодавчої ініціативи. У цій самій главі були сформульовані важливі норми регулювання участі робітників і службовців в управлінні підприємствами, установами, організаціями. Розкривався зміст права робітників і службовців брати участь в управлінні підприємствами, установами, організаціями, вказувалось на форми цієї участі, встановлювались обов'язки адміністрації по створенню умов, які забезпечували реалізацію робітниками і службовцями цього права.

Профспілкові організатори, які очолювали організації, де комітети не обиралися, прирівнювалися до голів профспілкових комітетів і їм також гарантувалися пільги, передбачені для голів профкомів та у межах своєї компетенції вони мали такі самі права, як і голови профкомів.

У Кодексі законів про працю УРСР були закріплені норми про державне соціальне страхування, управління яким здійснювали профспілки.

Четвертий етап розвитку законодавства про профспілки був пов'язаний з перебудовою, яка розпочалася в СРСР, та переходом України до ринкової економіки. У цей період значно активізувалась діяльність профспілок. 10 грудня 1990 р. був прийнятий Закон СРСР «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [18], яким вперше закріплено плюралізм профспілок, вказуючи, що на підприємстві, в установі, організації одночасно може бути кілька профспілкових організацій, які мають рівні права. Це стало підставою для внесення змін та доповнень до Кодексу законів про працю України (ст. 43, 45, 243 та ін.) і прийняття нових нормативних актів, в яких враховувалось це положення.

Одним із важливих напрямів законодавчої роботи профспілок України була їх участь у прийнятті Конституції України [19]. Загалом профспілками було внесено до спеціальної комісії по доопрацюванню проекту Конституції понад 300 узагальнених зауважень і пропозицій. Профспілкам вдалося покращити в Основному Законі норми, якими безпосередньо визначаються права громадян у сфері праці, підприємницької діяльності, гарантії держави у соціальному захисті, забезпеченні прав і свобод на працю, на рівень зарплати не нижче визначеного законом, на соціальний захист, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів та інші (ст. 39, 43, 44, 46, 48 Конституції України) [20].

Закріплення основних соціально-економічних прав та гарантій у Конституції України створило умови для конкретизації та розширення їх у законах, рішеннях органів державної влади та зобов'язало державу створити всі необхідні умови для повної реалізації цих прав і гарантій.

Загострення економічної кризи в країні призвело до того, що на перший план, поряд із захисними функціями профспілок, вийшли завдання, пов'язані з їх участю у законотворчій роботі. І хоч відповідно до Конституції України, професійні спілки не мають права законодавчої ініціативи, але вони мають бажання брати участь у законотворчій діяльності. За цей період фахівцями Федерації профспілок України було опрацьовано і подано через профспілкових депутатів 35 проектів – концепцій, 28 проектів державних програм, понад 800 законопроектів та постанов Верховної Ради стосовно соціально-економічного захисту, внесено до них майже 6 тис. зауважень і пропозицій, значну частину яких враховано.

Сьогодні профспілки серйозно ставляться до питання розгляду запропонованого нового проекту Трудового кодексу України. На наше глибоке переконання, всі ті норми, що не відповідають міжнародним стандартам та порушують права найманих працівників на вимогу профспілок, будуть вилучені із даного нормативного акта.

Отже, аналіз нормативних актів вказує на те, що протягом свого існування професійні спілки були представниками трудящих, захисниками їх законних прав та інтересів у сфері праці і соціальних відносин. Історія розвитку нормативно-правових актів про діяльність профспілок у сфері праці знаходилась у прямій та безпосередній залежності від змісту людських інтересів, а тому, як правильно зазначив І.А. Покровський, право повинно неминуче вдосконалюватись разом із зростанням людської особи [21], а профспілки здійснювати захист її прав.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що розвиток законодавства про правове регулювання повноважень профспілок у сфері праці характеризується:

- повною спадкоємністю норм Кодексів законів про працю 1918, 1922 і 1971 рр., яка полягає не у механічному перенесенні усіх норм, якими регулюються повноваження профспілок у сфері праці, з одного кодексу до іншого, а у поглиблені та розширені змісту кожного перенесеного пункту (статті), введення до нового кодексу нових прав профспілок;
- обмеженням прав профспілок у регулюванні окремих правовідносин при здійсненні захисту прав та інтересів робітників і службовців, порівняно з першою редакцією Кодексу законів про працю УРСР 1971 р.

Для подальшого удосконалення законодавства, спрямованого на закріплення повноважень профспілок у сфері праці, необхідно проаналізувати правове регулювання повноважень профспілок у міжнародно-правових актах та у законодавстві країн з розвинутою ринковою економікою, з метою визначення відповідності чинного законодавства України міжнародним стандартам та запозичення передового досвіду.

Література:

1. Кодекс законів про працю УРСР, затверджений Постановою ВЦВК 10 грудня 1918 року// Збірник законів УРСР. – 1918. – № 47. – Арт. 612.
2. Войтинский И. Трудовое право СССР/ И. Войтинский. – М.: Вопросы труда, 1925. – 202 с.
3. Догадов В. М. Правовое положение профессиональных союзов СССР// Вопросы труда. – 1925. – № 9. – С. 66–81.

4. Сукстанский Л. О расценочно–конфликтных комиссиях // Вестник профессионального движения Украины. – 1924. – № 48. – С. 46–49.
5. Шеломов Б.А. Понятие и содержание профсоюзного представительства/ Б.А. Шеломов // Профсоюзы и трудовое право. – М.: Профиздат, 1979. – С. 37– 44.
6. Догадов В. М. Правовое положение профессиональных союзов СССР// Вопросы труда. – 1925. – № 9. – С. 66–81.
7. Варшавский К.М. Трудовое право СССР / К.М. Варшавский. – Л.; 1924. – 156 с.
8. Кодекс законів про працю УСРР, затверджений Постановою ВУЦВК 2 грудня 1922 року// Збірник законів УСРР. – 1922. – № 52. – Арт. 751.
9. Стенографический отчет V Всероссийского съезда профессиональных союзов с 17 по 22 сентября 1922 года. Пленумы и секции. – М.: Красная новь, 1922. – 71 с.
10. Ленин В.И. Проект резолюции «Задачи профессиональных союзов и методы их осуществления» // Полн. собр. соч.– Т. 42. – С. 9 – 10.
11. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – М.; 1966. – 229 с.
12. Збірник постанов про працю, чинних на 1 серпня 1934 року. – К.: Радянське будівництво і право, 1935. – 498 с.
13. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 31 січня 1957 року «Про порядок розгляду трудових спорів»// Відомості Верховної Ради СРСР. – 1957. – № 1. – Ст. 15.
14. РКП(б). Съезд 12// Резолюции и постановления. – М.: Красная новь, 1923. –75 с.
15. Положення про права фабричного, заводського, місцевого комітету професійної спілки, прийняте Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 липня 1958 року// Відомості Верховної Ради СРСР. – 1958. – № 19. – Ст. 76.
16. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю від 15 липня 1970 року// Відомості Верховної Ради СРСР. – 1970. –№ 29. – Ст. 265.
17. Кодекс законів про працю Української РСР від 10 грудня 1971 р.// Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – № 50. – Ст.375.
18. Закон СРСР «Про професійні спілки, права та гарантії їх діяльності» від 10 грудня 1990 р.// Відомості Верховної Ради СРСР. – 1990. – № 52. – Ст. 374.
19. Про проект Конституції України, схвалений Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // Федерація професійних спілок України: Док. і матер. –К.: Профінформ ФПУ, 1997.– С. 199–203.
20. Конституція України. – К., 1996. – Ст.8.
21. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – М.: Статут, 1998. – 353 с.

Цыганчук Н.А., канд. юрид. наук, доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин АТСОТ, заслуженный юрист Украины

История развития правового регулирования полномочий профсоюзов в сфере труда. В статье рассматриваются вопросы исторического и правового развития деятельности профсоюзов в сфере труда, а также характеризуются этапы их развития. Предлагается для дальнейшего усовершенствования законодательства, направленного на укрепление полномочий профсоюзов в сфере труда, проанализировать правовое регулирование полномочий профсоюзов в международно-правовых актах и законодательстве стран с развитой рыночной экономикой, с целью определения соответствия действующего законодательства Украины международным стандартам и заимствования передового опыта.

Ключевые слова: профессиональные союзы, полномочия, этапы развития, права профсоюзов, труд.

Tsyganchuk N.A., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Civil and Law Disciplines, ALSRT, merited jurist of Ukraine.

The History of the development of legal regulation of the trade unions powers in the sphere of work. The article examines the historical and legal development of the activities of trade unions in the sphere of work. The stages of their development are characterized. The necessity of further legislation improvement which is directed to strengthening the role of trade unions in the sphere of work is proved. The analysis of legal regulation of trade unions in the international legal documents of the developed countries in order to gain international experience is done.

Key words: trade unions, powers, stages of development, the rights of trade unions, labour.

Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право

УДК 349.6:35.072.2(045)

Артеменко О. В.,

канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Князька Л.А.,

канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національного університету ДПС України

Державний контроль за дотриманням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища

У статті визначено сутність державного екологічного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища. Зазначено, що державний екологічний контроль один із найважливіших напрямів діяльності держави на сучасному етапі побудови Української держави та є складовою контролюючої функції держави і забезпечується за допомогою діяльності державно-владних органів. Доведено, що державний екологічний контроль є необхідною передумовою виконання державою її функцій щодо забезпечення охорони навколишнього природного середовища на певній території та є підґрунтям для втілення законодавства з метою захисту суспільних екологічних інтересів.

Ключові слова: державний екологічний контроль; Державна екологічна інспекція України; екологічні інспекції; спеціальна компетенція у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Одним із основних елементів складу екологічного правопорушення є об'єкт протиправного посягання – визначений і закріплений законом екологічний правопорядок. Його основу становить раціональне природокористування і охорона навколишнього природного середовища [1, с. 175]. Саме тому надзвичайної актуальності сьогодні набуває питання забезпечення державою належного контролю за правильним застосуванням законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища для зменшення зловживань у цій сфері.

З вищевикладеного бачимо, що державний контроль (державний екологічний контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища – один із найбільш важливих напрямів діяльності держави на сучасному етапі розбудови Української держави, є складовою контролюючої функції держави і забезпечується за допомогою діяльності державно-владних органів.

Також державний екологічний контроль є складовою частиною екологічної політики України, оскільки ця політика включає систему намірів держави, способів їх реалізації, а також конкретну діяльність щодо забезпечення охорони навколишнього природного середовища, досягнення раціонального природокористування та охорони здоров'я людини тощо [19, с. 26].

Метою цієї статті є визначення сутності державного екологічного контролю в Україні, а також формування загальної характеристики компетенції головних контролюючих державних органів у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Дослідженню сутності державного контролю протягом останніх років присвятили свої праці В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, С.В. Ківалов, В.Ю. Кобрінський, В.С. Шестак та ін.

Різні аспекти державного контролю у сфері охорони навколишнього природного сере-

довища знайшли відображення у наукових доробках: Ю.П. Битяка, А.П. Гетьмана, О.Б. Качинського, В.К. Колпакова, І.А. Куян, М.І. Малишка, К.А. Рябець, В.М. Сіряк, М.В. Шульги та ін.

В юридичній літературі поняття «контроль» визначають по-різному. Так, наприклад, В.Г. Афанасьєв пропонує розглядати контроль як працю, спрямовану на спостереження і перевірку відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням – законам, наказам, планам, нормам, правилам тощо, а також на виявлення результатів впливу суб'єкта на об'єкт, допущених відхилень від вимог управлінських рішень, від прийнятих принципів організації і регулювання [2, с. 125].

На переконання Б.М. Лазарева, контроль – це функція, призначення якої полягає в тому, щоб встановити відповідність чи невідповідність фактичного стану і діяльності керованих об'єктів заданому їх стану. Тобто контроль дозволяє виявляти та усувати відхилення об'єкта від заданого стану або коригувати раніше прийняті рішення, що його визначили [3, с. 38].

В.С. Шестак пропонує розглядати контроль як самостійно чи зовнішньо ініційовану діяльність уповноважених на те суб'єктів, яка спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку [4, с. 8].

Вищевикладені позиції у цілому співпадають з точкою зору й М.С. Студенікіної, яка звертає увагу на те, що сутність контролю як відносно відокремленої частини роботи полягає у спостереженні за відповідністю діяльності підконтрольного об'єкта тим розпорядженням, які він одержав від керуючої ланки. Владність контролю проявляється в наявності у контрольних органів низки повноважень, пов'язаних з можливістю: а) давати підконтрольним об'єктам обов'язкові до виконання вказівки про усунення виявлених недоліків; б) ставити перед компетентними інстанціями питання про притягнення до відповідальності винних у виявлених порушеннях осіб; в) безпосередньо застосовувати у деяких випадках заходи державного примусу [5, с. 7-11].

Таким чином, на нашу думку, контроль є важелем впливу, які держава виробила в процесі свого розвитку задля суспільного розвитку. Сьогодні неможливо уявити розвиток суспільства без контролю, оскільки контроль є необхідною ознакою прогресу людства. Він є функцією державного управління, за допомогою якої забезпечується дотримання установлених норм і правил поведінки суб'єктів на певній території.

Аналізуючи юридичну літературу, слід зазначити, що контроль притаманний кожному типу держави, кожній суспільній формації. На кожному етапі свого існування держава створює умови, правила, поведінки, які є обов'язковими для інших суб'єктів. Ці правила та норми поведінки обов'язкові для інших суб'єктів на певній території [6, с. 16].

Контроль є об'єктивним соціально-правовим явищем, а отже, він становить собою процес, тобто діяльність. Будь-яка діяльність має стадії розвитку і кінцеву мету. На думку О.Ф. Андрійко, метою контролю є забезпечення чіткої роботи всіх рівнів органів виконавчої влади, якісне виконання прав і обов'язків їх посадовими особами [6, с. 10]. Тобто метою державного контролю є забезпечення виконання функцій держави.

У статті 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» визначено поняття державного контролю як діяльності уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, в межах повноважень, передбачених Законом, щодо виявлення та запобігання порушень вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема, належної якості продукції, робіт, послуг, прийнятного рівня безпеки для населення, навколишнього середовища [7].

Державний контроль забезпечується державою в особі органів державної виконавчої влади. Отже, головним суб'єктом, наділеним правом здійснення контролю, є держава. Держава має монополієне право щодо застосування примусу за невиконання встановлених і обов'язкових норм і правил поведінки. Правом накладення і запровадження заходів відповідальності наділені виключно суб'єкти державно-владних повноважень, тобто органи виконавчої влади та їх посадові особи.

Екологічний контроль є складовою частиною загальнодержавного контролю, а відповідно йому притаманні особливості останнього.

На нашу думку, державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища сьогодні – це не тільки застосування посадовими особами органів виконавчої влади заходів превентивного характеру, а й виконання його функцій для забезпечення екологічного правопорядку в межах країни. Тому, можна стверджувати, що діяльність уповноважених органів являє собою розробку заходів науково-технічного характеру та здійснення пропаганди збереження навколишнього природного середовища. Більше того, державний екологічний контроль є складовою забезпечення політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та гарантією закономірного розвитку суспільства.

Державний контроль втілюється в життя шляхом вираження його форм. Форми державного контролю – це різновид конкретного волевиявлення державно-владних органів. В юридичній літературі виділяють такі основні форми державного контролю: нагляд та перевірки, а також додаткові – ревізії, спостереження тощо [6, с. 26].

Нагляд – це форма вираження діяльності конкретного державного органу. Аналізуючи чинне законодавство у межах нагляду у сфері охорони навколишнього природного середовища, стає доцільним виокремити екологічний, санітарно-епідеміологічний нагляд у курортних зонах, нагляд у зоні відчуження.

Перевірки є засобом вираження державного контролю, конкретної діяльності суб'єктів господарювання, державних установ, організацій підприємств, фізичних осіб. Отже, перевірки – це елемент державного контролю, засіб, що виражається у проведенні конкретних дій. Перевірки за критерієм періодичності поділяються на планові й позапланові. Планові, як правило, проводяться щорічно, або в інший період, згідно з узгодженим планом. Позапланові – у разі необхідності проведення повторної перевірки, за приписом вищих, контролюючих органів, приписом прокуратури.

Перевіркам у сфері охорони навколишнього природного середовища підлягають: наявність дозволів на проведення екологонебезпечної діяльності, дотримання стандартів, лімітів, нормативів, виконання (невиконання приписів) контролюючих органів.

З метою аналізу державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища постає нагальна необхідність у визначенні переліку суб'єктів, що здійснюють цю діяльність.

Суб'єкти здійснення державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища – це органи державної влади, їх представники, наділені державно-владними повноваженнями, правом застосування превентивних заходів адміністративної відповідальності до правопорушників вимог щодо охорони навколишнього природного середовища

В юридичній літературі органи державної виконавчої влади, що здійснюють безпосередньо контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища, належать до органів спеціальної компетенції [8, с. 46]. У той самий час вичерпну систему органів управління, що мають відношення до забезпечення охорони екології і природних ресурсів України, можна подати у такому вигляді: 1) Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади; 2) Міністерство екології і природних ресурсів України – центральний орган виконавчої влади; 3) інші центральні органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом); 4) Уряд Автономної Республіки Крим – Рада міністрів Автономної Республіки Крим; 5) місцеві державні адміністрації – місцеві органи виконавчої влади; 6) органи місцевого самоврядування (міські, селищні, сільські громади, ради та їх виконавчі органи); 7) адміністрації підприємств, організацій, установ [9, с. 69].

Аналіз чинного законодавства та структури органів виконавчої влади вказує на те, що більшість органів державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища діють у структурі Міністерства екології та природних ресурсів України [10], створеному на виконання Указу Президента України «Про оптимізацію системи органів виконавчої влади» від 09.12.2010 [11]. Воно здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в його складі урядові органи державного управління, органи виконавчої влади з

питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальні органи, інспекції, установи та організації, що належать до сфери його управління.

У складі профільного міністерства діє Державна екологічна інспекція, повноваження, функції, правовий статус якої визначено Положенням «Про Державну екологічну інспекцію України», затвердженого Указом Президента України від 13.04.2011 № 454/2011 [12].

Комплексний характер повноважень екологічної інспекції полягає у тому, що вона є практично основним оперативним органом здійснення державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища серед органів виконавчої влади. Визначальним завданням останньої є здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, реалізація державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів; додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду; за екологічною та радіаційною безпекою під час імпорту, експорту та транзиту вантажів і транспортних засобів.

Отже, можна дійти висновку, що екологічна інспекція виконує контролюючу, координуючу, інформаційну, просвітницьку функцію та функцію менеджменту.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що координацію діяльності суб'єктів у сфері охорони навколишнього природного середовища на території Азовського моря здійснює Державна екологічна інспекція Азовського моря, що діє на підставі Наказу Міністерства охорони навколишнього середовища від 06.12.2006 № 527 «Про затвердження Положення про державну екологічну інспекцію Азовського моря» [13]. У той самий час, аналогічні функції у межах Чорного моря покладено на Державну екологічну інспекцію з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря, що діє відповідно до Наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 06.12.2006 № 528 [14].

З метою підвищення рівня регулювання питання охорони навколишнього природного середовища в регіонах органам місцевого самоврядування надане право створювати спеціалізовані інспекції. Таке право надано відповідно до Закону України «Про благоустрій населених пунктів» [15]. Завданням спеціалізованих інспекцій є здійснення контролю за чистотою населених пунктів, дотриманням правил благоустрою та ін. Таким чином, спеціалізована інспекція – це специфічний допоміжний орган екологічної інспекції та інших правоохоронних органів у сфері дотримання екологічного законодавства і протидії адміністративним правопорушенням.

Наступним суб'єктом здійснення державного екологічного контролю у країні є Державна інспекція ядерного регулювання України, що діє на підставі Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційної безпеки» [16].

Державний контроль за використанням, зберіганням об'єктів, що містять радіоактивні речовини, потребує особливого державного нагляду. Перевіркам підлягають діяльність юридичних осіб, стратегічних об'єктів, державних установ і організацій тощо. За умов великої кількості об'єктів, що використовують атомну енергію діяльність та своєчасний контроль за дотриманням законодавства інспекцією, є особливо актуальним.

Інспектори з радіаційної та ядерної безпеки наділені правами щодо безперешкодного здійснення перевірок у будь-який час, притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб та ін. У регіонах інспекція представлена структурними відділами, що діють на рівні областей, міст Києва та Севастополя.

Охорона навколишнього природного середовища безпосередньо залежить від стану санітарної безпеки населення. Державна санітарно-епідеміологічна служба діє на підставі Положення «Про Державну санітарно-епідеміологічну службу» [17].

До основних завдань служби законодавством віднесено: координацію діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання санітарно-епідеміологічних заходів, реалізацію державної політики у цьому напрямі, нагляд за дотриманням санітарного законодавства, проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи. Координація здійснюється у вигляді перевірок.

Функції нагляду за дотриманням законності покладені на Генеральну прокуратуру Украї-

ни, і зокрема, на природоохоронну. Забезпечення функції нагляду здійснюється прокуратурою на підставі статей 1,4,8 Закону України «Про прокуратуру» [18]. Прокуратура є універсальним органом держави, метою якого є здійснення нагляду за дотриманням законодавства в усіх сферах суспільного життя. Цей суб'єкт є водночас уособленням і внутрішнього і зовнішнього контролю.

Інші державні органи в межах своєї компетенції здійснюють контроль за дотриманням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища.

З викладеного доходимо висновку, що державний екологічний контроль є необхідною передумовою виконання державою її функцій щодо забезпечення охорони навколишнього природного середовища на певній території. Він є підґрунтям для втілення законодавства з метою захисту суспільних інтересів.

Література:

1. Екологічне право України: підруч. /А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В.К. Попов та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – Х.: Право, 2005. – 384 с.
2. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1977. – 382 с.
3. Лазарев Б.М. Компетенция органов управления / Б.М. Лазарев. – М.: Юрид. лит., 1972. – 280 с.
4. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): дис...канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.С. Шестак. – Х., 2002. – 176 с.
5. Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления: проблемы надведомственного контроля / М.С. Студеникина. – М.: Юрид. лит., 1974. – 160 с.
6. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис... доктора юрид. наук: 12.00.07 / О.Ф. Андрійко. – К., 1999. – 38 с.
7. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон від 05.04.2007 // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 27. – Ст. 389.
8. Рябець К.А. Екологічне право України: навч. посіб. / К.А. Рябець. – К.: Центр навч. літ-ри, 2001. – 436 с.
9. Коваленко Л.П. Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища: дис...канд. юрид. наук: 12.00.07 / Л.П. Коваленко. – Х., 2003. – 197 с.
10. Про оптимізацію центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://portal.rada.gov.ua/rada>. – Заголовок з екрану.
11. Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 452/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.president.gov.ua>. – Заголовок з екрану.
12. Про затвердження Положення про державну екологічну інспекцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.2001 р. № 1520 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 47. – Ст. 78.
13. Про затвердження Положення про державну екологічну інспекцію Азовського моря: наказ Міністерства охорони навколишнього середовища від 06.12.2006 р. № 527 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 5. – Ст. 192.
14. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря Міністерства охорони навколишнього природного середовища України: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 11 серпня 2004 р. № 1002/9601.
15. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 6 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 49. – Ст. 517.
16. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.
17. Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу: постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2004 р. № 1272 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 39. – Ст. 43.
18. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
19. Здоровко Л.М. Правові питання регіонального екологічного контролю в Україні: дис...канд. юрид. наук: 12.00.06 / Л.М. Здоровко. – Х., 2003. – 186 с.

Артеменко Е.В., канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри административного і фінансового права Національного університету біоресурсів і природопольовання України, **Князька Л.А.**, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри громадянсько-правових дисциплін Національного університету державної податкової служби України

Государственный контроль за соблюдением законодательства в области охраны окружающей среды. В статье определяется сущность государственного экологического контроля в Украине. Обусловлено, что государственный экологический контроль есть одним из наиболее важных направлений деятельности государства на современном этапе развития украинского государства и является частью контрольной функции государства. Доказано, что государственный экологический контроль является необходимой предпосылкой выполнения государством её функций относительно обеспечения охраны окружающей среды на определенной территории, а также основой для внедрения законодательства с целью защиты общественных экологических интересов.

Ключевые слова: государственный экологический контроль, Государственная экологическая инспекция Украины, экологические инспекции, специальная компетенция в сфере охраны окружающей среды.

Artemenko O.V., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, **Knyaz'ka L.A.**, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Civil and Law Disciplines, National STS University of Ukraine

State control over compliance with legislation in the field of environmental protection. The essence of environmental supervision in the field of nature environmental protection is defined in the article. It is noted that the state environmental control is one of the most important direction of the state activities at the present stage of the Ukrainian nation formation. It is the essential part of the enforcement powers of the State and provided through the activities of government authorities. It is concluded that the state environmental control is the precondition for the State to fulfill its duties related to nature environmental protection of the area. It acts as the ground for the legislation implementation aimed to protect public environmental interests.

Key words: state ecological control; State Ecological Inspection of Ukraine; ecological inspections; the special competence in the sphere of environmental protection.

УДК 349.4(045)

Мураховська О.О.,

викладач кафедри адміністративного, фінансового та господарського права АПСВТ

Шамрай В.О.,

професор, докт. наук з держ. управл., професор кафедри адміністративного, фінансового та господарського права АПСВТ

Співвідношення поняття «цінність» та поняття «особливо цінні землі»: аналітико-теоретичний погляд

У статті розглядаються науково-теоретичне питання визначення змісту та суті поняття «особливо цінні землі», характеризуються основні аксіологічні теорії, що дають визначення поняття теорії цінностей. Проводяться паралелі між різними науковими теоріями та підходами, які дають своє власне визначення поняття «цінність», співвідношення з поняттям «особливо цінні землі».

Ключові слова: історична цінність, соціальна цінність, культурна цінність, духовна цінність, теорія цінності, аксіологічна теорія, «особливо цінні землі», аналітичний аспект, теоретичні аспекти земельного права, критерії особливо цінних земель.

У нормативно-правових актах часто зустрічаємо поняття «цінність», яке стало настільки вживаним у сучасному суспільстві, що не потребує додаткового роз'яснення та тлумачення. Разом з цим воно є не настільки простим для розуміння та однозначним у теорії суспільства гуманітарних наук. Кожна галузь має своє особливе тлумачення поняття «цінність». Окрім того, у межах однієї галузі найчастіше сформовано кілька точок зору, концепцій розуміння цього терміна.

У цій статті ми розглянемо існуючі сформовані тлумачення поняття «цінність», у результаті спробуємо вивести тотожне та визначити, що таке «цінність» у контексті земельного права та «особлива цінність» для розкриття терміна «особливо цінні землі».

«Цінність» відносно нове як для розвитку філософської думки поняття. Лише у 60-х

роках XIX ст. вперше було визначено та запропоновано німецьким філософом Рудольфом Германом Лотце категорію «цінність» (Wert). На той період це вважалось одним із значущих моментів в історії розвитку філософії. Виокремлення цієї категорії дало початок розвитку аксіології (теорії цінностей), яке дуже швидко увійшло до обігу в публіцистиці, політиці, легко стало доступним повсякденній свідомості.

Разом з тим на початок XXI ст. теорія цінностей залишається однією із найменш досліджених та осягнених, на що вказують науковці у своїх працях [1; 2; 3]. Теоретичну базу дослідження становлять класичні праці видатних філософів Сократа, Платона, Аристотеля, В. Віндельбанда, Г. Гегеля, Р. Декарта, І.А. Льїна, Канта, Г. Лейбніца, Дж. Локка, М.О. Лоського, К. Маркса, М. Монтеня, Ф. Ніцше, Г. Ріккєрта, Б. Спінози, Г. Сковороди, С.Л. Франка, І. Франка, Д. Юма, П. Юркевича та ін., а також публікації сучасних вітчизняних та зарубіжних авторів, які аналізували феномен цінності та ціннісних орієнтацій, зокрема, М. І. Бойченко, І.В. Бичка, В.О. Василенка, Г.Я. Головних, П.І. Гнатенка, М.С. Кагана, Н.А. Победи, Є.А. Подольської, Ф.І. Прокоф'єва, В.М. Рижка, А.О. Ручки, В.М. Сагатовського, Л.Н. Столовича, В. П. Стасевич, В.Г. Табачковського, О.С. Токовенка, І.З. Цехмистро, В.І. Шевченка, К.С. Шевчук, В.І. Шубіна.

Постає питання, чому теорія цінності не виникла або вперше не знайшла реалізації на теренах нашої Батьківщини? На нашу думку об'єктивне пояснення надає професор М. С. Каган у своїй праці «Філософська теорія цінностей». У той період імперська російська думка знаходилась під впливом богослов'я, яке опиралося на візантійську традицію. Ця традиція не знає та не потребує теорії цінності, оскільки визнає лише одну цінність – Божественну [2, с. 30]. Прикладом такого отождолення цінностей є вислів православного священика-філософа початку XX ст. П. Флоренського: Істина, Добро та Краса, були названі ним «метафізичною тріадою», «...що є не три різних починання, а одне», через що «теорія цінностей» була розчинена у нього в «православній теодиці», як він сам назвав зміст свого вчення. Після тотального впливу церкви на розвиток філософії прийшла епоха засилля «наукового комунізму», що по суті замінило одну релігію на іншу. Першим і найбільш поширеним варіантом є розуміння «цінності як значущості предметів і явищ дійсності для людини, їх здатності задовольняти її матеріальні і духовні потреби».

Поняття «цінність» є ключовим у теорії цінностей (аксіологічна теорія). За рахунок широкого та масового використання понять «цінність», «цінні», «цінності» постає питання чіткого визначення та тлумачення цих понять. Єдиного підходу не існувало і не існує донині. Однак використання цього поняття і як філософського поняття також є різноманітним і, часом, важко поєднуване між собою. Найбільш типові вживання можна систематизувати таким чином.

Першим і найбільш поширеним варіантом є розуміння цінності як значущості предметів і явищ дійсності для людини, їх здатності задовольняти її матеріальні і духовні потреби. Найбільш послідовно ця концепція у вітчизняному філософському дискусі була заявлена ще у 1964 р. у монографії В.О. Василенка «Цінність і оцінка». Слід зауважити, що включно до 1996 р., у вітчизняній науці замість поняття «цінності» використовували «ідеї», «ідеали» тощо.

Послідовно аксіологічна теорія відстоювалася і відстоюється такими аксіологами як О.Г. Дробницький, В.П. Сержантов, В.В.Гречаний, В.П. Тугарінов, М.С. Каган та ін. Головний недолік концепції полягає у тому, що цінності зведено до засобу задоволення потреб, тобто, по суті до корисності як позитивної значущості (кроскультурна характеристика предмета як цінності). При цьому стають фактично нерозрізненими і сама цінність як значущість, і її предмет-носій, через що за умови конкретного аналізу поняття цінності переноситься, як правило, на цей природний чи соціальний об'єкт.

Представники другого варіанту, який найбільш послідовно був викладений свого часу представниками грузинської школи (О. Бакурадзе, Н. Чавчавадзе, Г. Бакурадзе) і І.С. Нарським відносять до цінностей лише найвищі суспільні ідеали. З цієї позиції цінності постають вже не засобом, а метою, не суцільним, а належним.

Одночасно з першими двома підходами сформувався і третій, що безпосередньо об'єднує вихідні підстави перших двох. У ньому цінність визначається як значущість і мета (ідеал) одночасно. Цю точку зору відстоював один з перших в епоху тотального панування марк-

сизму лєнінградський філософ В.П. Тугарінов. Він також розглядав цінність у межах суб'єктивно-об'єктивних відносин [3, с. 98].

Цікаве тлумачення поняття «цінності» надає С.Д. П'янзін. На його думку, цінність є діалектичним поєднанням смислу (загальноабстрактного) і значень (конкретно-персонального) у людському житті, що робить її стабільно-динамічним утворенням. Цінність передбачає зіставлення наявного стану із деяким ідеальним і тому є проектом перероблення дійсності, причиною виникнення різних форм діяльності людства. Поняття «цінність» потребує лише діалектичного розуміння. Будь-які інші інтерпретації редукують цінність або до простої оцінки, значущості, щастя чи матеріальних благ, або до містичного та невиразного явища [4, с. 66]. Адже і справді в пошуках поняття «цінності» та його тлумачення в науковій юридичній літературі ми найчастіше знаходимо його відображення через поняття оцінки. Складається враження, що всі намагаються знайти тлумачення «цінності» через інші добре відомі вартісно-оціночні поняття, а не його реальний зміст.

Якщо погодитися з думкою Ж. Дерріди, що прагнення ясності – це ризик досягти стерильності думки, то треба погодитися і з загадковістю, що існує на рівні емоційного «підтексту» цінності. Тому цінність – це зрощення логосу, модальності та загадки, логіки, серця та інтуїції. Поступальний рух ціннісних значень надає цінності ознаки нестабільності, а інваріант смислу є «скріплювачем» для ціннісних значень і джерелом стабільності цінності. На нашу думку, цікавим у цьому тлумаченні є те, що «цінність» в очах людини стає «цінністю» лише тоді, коли вона має тимчасовий, плинний характер, або є реальна можливість зникнути чи бути знищеною. За протилежних умов та стабільності певного предмета або явища людина припиняє вважати його цінним.

У Філософському словнику дається таке тлумачення поняття «цінності» – специфічне соціальне тлумачення об'єктів навколишнього середовища, що виявляє їх позитивне або негативне значення для людини та суспільства. Зовні «цінності» виступають як якість предмета або явища, проте вона характерна для нього не від природи, не в силу внутрішньої будови об'єкта самого по собі, а тому що він залучений до соціальної сфери буття людини та став носієм певних соціальних відносин. Щодо суб'єкта (людини) «цінності» слугують об'єктом його інтересів, а для його свідомості виконують роль повсякденних орієнтирів у предметній та соціальній дійсності [5, с.392].

На нашу думку, американський дослідник-аксіолог Клайд Клакхон вдало визначив, що «...поняття цінності є точкою збігу для різних спеціалізованих суспільних наук і постає ключовим поняттям для інтеграції у гуманістиці. Цінність є потенційно об'єднуючим поняттям, яке може об'єднати різні спеціалізовані дослідження, допомогти у подоланні поширеного у соціальних науках статично-описового підходу» [6, с. 69].

Економічну сутність категорії «цінність» вивчали ще представники класичної політекономії У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, а також К. Маркс з позиції трудової теорії цінності, Дж. С. Мілль та Дж. МакКуллоха – теорії затрат виробництва. М. Туган-Барановський визначив цінність як граничну корисність товару; М. Портер – у контексті ланцюга створення вартості; Ф. Котлер присвятив свої наукові праці аналізу споживчої цінності; К. Прахалад, В. Рамасвами досліджували питання формування цінності, аналізуючи складові процесу її творення [7, с. 74].

У класичній політичній економіці сформувався парадокс цінності, за якою поняття «цінності» – це парадокс цінності або парадокс Сміта. Автор цієї теорії Адам Сміт сформував питання: чому, незважаючи на те, що вода для людини є набагато ціннішою за алмази, проте ціна алмазів набагато вища за ціну води? Пояснюється це протиріччя тим, що ціна масових товарів залежить не стільки від їх цінності для споживача, скільки від вартості (витрат робочого часу) для виробника. Середні витрати на добування склянки води співставні з середніми витратами на добування алмазу так само, як порівняти їх ціни. З чого економіст, Карл Менгер, засновник австрійської школи, доходить висновку, що цінність залежить від суб'єктивної оцінки людей, які найвище оцінюють рідкісні товари та послуги.

Цей економічний парадокс можна перенести на оцінку цінності землі та може пояснити таке байдуже ставлення до раціонального користування та збереження якості землі в Україні. Вона також пояснює виникнення такого поняття як «особливо цінні землі» та більш

високої вартості на ці землі – це ті землі, які зустрічаються більш рідко на території України, а за своїми корисними властивостями ліпші за інші. Слід зазначити, що в українській мові синонімом слова «цінність» є слово «вартість».

За Конституцією України (ст. 14) «...земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [8]. «Національне багатство» можна трактувати як цінність. Якщо би стаття мала таку редакцію «...земля є основною національною цінністю, що перебуває під особливою охороною держави» загальний зміст залишився би незмінний. Отже, всі землі на території України є цінними, постає питання, що таке «особливо цінні землі», передбачені ст. 150 Земельного кодексу України?

Звернувшись до праці «Чого не знаємо про цінності» («Czego nie wiemy o wartościach») філософа Р. Інгантера знаходимо: «Кожна цінність має певний рівень своєї цінності, оскільки вона завжди є необхідним свідченням цінності» [9, с. 113]. Проблема з'являється в момент, коли, маючи справу з двома цінностями, маємо визнати, що їх рівень є однаковий або ж одна з цінностей вища за іншу. Ці проблеми пов'язані з незнанням нами до кінця того, що означає цей «ступінь» цінності: чи пов'язаний він з матерією цінності, чи зі способом її існування, чи зрештою з необхідністю її існування. Загалом маємо вибирати, яку цінність слід реалізувати, оскільки реалізація однієї цінності ускладнює реалізацію іншої. Тоді є бажання знати, яка цінність «вища», аби надати їй першість при реалізації [10, с.56]. На думку Р. Інгардена, можна порівнювати між собою не лише цінності, що належать до якогось певного виду, а й цінності різних типів. Р. Інгарден запропонував розрізнити «ступінь» цінності і оцінки, що приписується ціннісному предмету. Саме оцінка змінюється залежно від обставин (епохи, вибору людей), попиту на ринку, культурного кола. Зміна перерахованих факторів тягне зміну оцінки. Натомість «ступінь» цінності є визначеним і незмінним завдяки своїй матерії і залишається таким самим при зміні оцінки [9, с. 60].

Цінність завжди пов'язана із предметом речового світу і думки, але саме вона пов'язана з ними, і тому її не можна ототожнювати з реальними предметами. Вона є чуттєво-мисленневою цілісністю, що виражає людські відносини з приводу предмета. Причому предмета, який людина завжди намагається привласнити, що зумовлюється як природою людини, так і суспільством взагалі [4, с. 64]. У людському розумінні цінність не може існувати як без об'єкта (предмета), який належить до зовнішнього світу, так і без суб'єкта (особистості), оскільки саме в оцінці останнього явище виступає цінним або нецінним.

У земельному праві:

- позитивно санкціонуються цінності (наприклад, ст. 13, 14 Конституції України земля в межах території України є об'єктами права власності Українського народу, гарантування права власності на землю);
- негативно санкціонуються антицінності (наприклад, ст. 53-1 КпАП «Самовільне заняття земельної ділянки» та ін.), що відповідають як аксіологічні антиподи різним цінностям та ціннісним ієрархіям.

Цінність у земельному праві – феномен, значення якого може розкриватись як у суб'єктивному, так і у об'єктивному аспектах. В об'єктивному аспекті цінності у земельному праві закріплені в нормативно-правових актах України та підлягають посиленій охороні.

У суб'єктивному аспекті – цінністю є все, що обирають суб'єкти земельних правовідносин, чому свідомо віддають перевагу; цінним є те, що саме є цінним для конкретного суб'єкта земельних відносин, для конкретної людини.

Можна погодитись із економістом Менгіром, який визначив теорію цінності, що ґрунтується на твердженні, що цінність має суб'єктивний характер і не існує поза свідомістю людини [12, с. 453]. Адже суспільство саме визначає, що є цінним, а що ні.

Л. В. Ришкова запропонувала визначення особливо цінних земель як сукупність земельних ділянок, що входять до різних категорій земель, задовольняють публічний інтерес та підлягають підвищеній охороні, зокрема, вилученню (викупу), зміні цільового призначення в особливому порядку, визначеному Законом України [11, с. 168].

Ми поділяємо це визначення, проте підвищена охорона цих ділянок, на нашу думку, це наслідок, а не причина. Це волевиявлення, яке може бути і зміненим.

Ототожнюючи зазначене вище, можна визначити критерії, що характеризують особливо цінні землі. Під критерієм ми розуміємо стандарт, за яким один об'єкт можна відділити від іншого; а з філософської точки зору – це характерна особливість чого-небудь. Критерії з точки зору аксіологічного підходу:

- культурно-історична цінність;
- соціальна цінність;
- духовна цінність;
- нестабільний характер об'єкта;
- природна унікальність;

Слід зазначити, що варіть не може відноситись до критеріїв особливо земель. Згідно з економічною теорією товар має дійсну вартість лише в тому випадку, коли він надходить у продаж. Сьогодні ж землі, що відносяться до особливо цінних, не є предметом продажу.

Отже, керуючись зазначеними критеріями, доходимо висновку, що поняття «особливо цінні землі» – це землі, що входять до різних категорій земель, проте об'єднані в одну умовну групу на підставі важливості для суспільства, за їх історичну, культурну, природну цінність.

Література:

1. Стрелецька І.Г. Цінність як предмет соціально-філософського аналізу (методологічний і лінгвостематичний аспекти): автореф...канд. філос. наук / Стрелецька Ірина Геннадіївна; Донецький національний університет Міністерства освіти і науки України. – Донецьк, 2008. – 18 с.
2. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. – Санкт-Петербург, ТОО ТК «Петрополис». – С. 205.
3. Стасевич В.П. Цінність як категорія і принцип осмислення культури // Ноосфера і цивілізація: зб. філос. праць. – Донецьк: ДонНУТ, 2004. – Вип. 1(4) – С. 96 – 101.
4. П'янзін С.Д. Цінність як філософське поняття: теоретико-методологічні основи // Вісник Черкаського університету. – Серія «Філософія». – № 200. – С. 59–66.
5. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя, П.Ф. Юдина, изд. 2-е, М.: Изд-во полит. лит-ры, 1968. – С. 431.
6. Kluckhohn K. Variation in value orientations. – NY: Row, Peterson, 1961. – 450 p.
7. Шульгіна Л. М., Мельничук В. М. Еволюція наукових поглядів щодо поняття «споживча цінність товару» // Маркетинг і менеджмент інновацій. Сумський державний університет. – 2011. – № 2. – С. 74–80.
8. Конституція України – К., 1996. – Ст. 141.
9. Ingarden R. Czego nie wiemy o wartościach / R. Ingarden // Przyzycie, dzieło, wartość. – Kraków, 1966. – S. 83–127.
10. Шевчук К.С. Основні аспекти теорії цінності Романа Інгардена // Катерина Шевчук / Філософія. Педагогіка. Суспільства [Зб. наук. праць] Рівненського державного гуманітарного університету, 2011. – Вип. №1. – С. 64-76.
11. Ришкова Л. В. Правове регулювання охорони та використання особливо цінних земель: дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Ришкова Людмила Валеріївна; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 194 с.
12. Історія економічних учень: підруч.: у 2 ч. – Ч.1 / за ред. В.Д. Базилевича. – К: Знання, 2005. – 567 с. – С. 453.

Мураховская А.А., преподаватель кафедры административного, финансового и хозяйственного права АПСВТ, **Шамрай В.А.**, профессор, докт. гос. управл., профессор кафедры административного, финансового и хозяйственного права АПСВТ

Соотношение понятия «ценность» и понятия «особо ценные земли»: аналитико-теоретический взгляд. В статье рассматриваются научно-теоретические вопросы определения содержания и сущности понятия «особо ценные земли», характеризуются основные аксиологические теории, которые дают определение понятия теории ценностей. Проводятся параллели между различными научными теориями и подходами, которые дают свое собственное определение понятия «ценность», соотношение с понятием «особо ценные земли».

Ключевые слова: историческая ценность, социальная ценность, культурная ценность, духовная ценность, теория ценности, аксиологическая теория, теоретический аспект земельного права, понятие «особо ценные земли», аналитический аспект, критерии особо ценных земель.

Murahovs'ka A.A., Lecturer of the Department of Administrative, Finance and Business Law of ALSRT, **Shamrai V.A.**, Professor, Doctor of Business Administration, Professor of the Department of Administrative, Finance and Business Law of ALSRT.

Correlation of the terms «value» and «valuable lands»: analytical and theoretical approach. The article deals with scientific and theoretical issues of defining the content and essence of the terms «valuable lands». The main axiological theories which explain the theory of values are investigated. The peculiarities of different theories and approaches on the terms «value» and «valuable lands» are revealed.

Key words: historical value, social value, cultural value, spiritual value, the theory of value, axiological theory, theoretical aspect of the agrarian law, term «valuable lands», analytical aspect, criteria of valuable land.

Українська модель розмежування земель державної власності

У статті висвітлені питання розмежування державної власності, результативність розмежування у світлі законодавчих нововведень в Україні. Розглядається широке коло питань, що розкривають зміст державної та комунальної форм власності на землю, їх розмежування. Детально аналізується процес становлення законодавства у цій сфері. Досліджуються підходи до розмежування земель державної та комунальної форм власності, встановлюється співвідношення між цими двома формами власності на землю, а також запропоновано кілька варіантів вирішення проблемних питань у реалізації нової моделі розмежування земель державної власності.

Ключові слова: державна власність, комунальна власність, розмежування земель, диференціація земельно-правових відносин, територіальні громади.

Питання розмежування державної власності на землю за умов існування нерозмежованої державної власності в Україні, сьогодні є досить актуальним, особливо в світлі законодавчого закріплення нової української моделі вказаного процесу. Незважаючи на вдале вирішення актуальних правових питань, продовжують зберігатися і проблеми, пов'язані з розмежуванням державної власності на землю. Ці проблеми виникли в Україні ще у 90-ті роки, коли вона стала самостійною, незалежною і суверенною (1991 р.) і тоді, коли чітко були визначені суб'єкти, за якими було визнано право державної власності на землю. Таким чином, в Україні виникло право державної власності на землю і право власності на землю суб'єктів господарювання, а також право колективної, а у подальшому – комунальної власності на землю.

Земельним кодексом України передбачається розмежування державної власності як однієї із підстав набуття і реалізації права власності на землю у державі через відповідні органи влади, суб'єктами господарювання та територіальними громадами.

Віднесення державного майна до державної власності і суб'єктів господарювання здійснюється в порядку, встановленого законом.

Крім того, у незалежній Україні багато хто із цих суб'єктів претендував та заявляв про свої права на землю шляхом об'єднання в місцеві (територіальні) утворення. Процес законодавчого і фактичного розмежування державної власності між державою і територіальними громадами викликав необхідність встановлення чіткої системи критеріїв і процедур її розділення, однозначне і вичерпне визначення видів майна, право, на яке виключно закріплюється або за державою, або за територіальними громадами.

Це вимагає, у свою чергу, закріплення у законах норм повної відповідальності державних органів і органів місцевого самоврядування (територіальних громад) за вирішення всіх господарських, фінансових, соціальних, екологічних та інших проблем, пов'язаних із володінням державною і комунальною власністю, а також норм міжбюджетних взаємин з приводу цієї власності.

Метою цієї статті є розгляд функціонування українського механізму розмежування земель державної власності, здійснення аналізу основних засад такого розмежування та висвітлення шляхів вирішення цього питання.

Першими нормативно-правовими актами, які детально регламентували процес розмежування державного майна на основі оновленого законодавства про власність, Конституційний договір між Верховною Радою та Президентом України «Про основні засади організації і функціонування державної влади, місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України [2], яким визначалась загальнодержавна, комунальна, колективна і приватна форми власності та Постанова Верховної Ради УРСР «Про Земельну реформу» від 18.12.1990 р. та Закон України «Про форми власності на землю»

від 30.01.1992 р., що декларували перерозподіл земель, що передбачав появу нового власника – господаря на землі, шляхом визначення оптимальних шляхів роздержавлення та передачі земель у власність як громадянам України, так і господарюючим суб'єктам [10].

Питання про розмежування державної власності у сфері земельних відносин регулювалося законодавчими актами, прийнятими з приводу елементів природного середовища (зокрема, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р., Лісовий кодекс від 21.01.1994 р., Водний кодекс від 06.06.1995 р. та ін.), відносно землі – це Земельний кодекс України [3] та спеціалізовані закони («Про землеустрій» від 22.05.2003 р.).

Оскільки спеціалізований нормативний акт – Закон України від 05.02.2004 р. «Про розмежування земель державної і комунальної власності» був скасований, відповідні зміни були внесені до Земельного кодексу України [7], які не відображають чіткого визначення поняття розмежування так, як це було передбачено у скасованому законі, а саме: розмежування державної власності полягало у здійсненні організаційно-правових заходів щодо розподілу земель державної власності на землі територіальних громад і землі держави, а також щодо визначення і встановлення в натурі (на місцевості) меж земельних ділянок державної та комунальної власності [7].

У науковій літературі існують кілька позицій учених щодо розмежування земель державної та комунальної власності, наприклад, М.В. Шульга зазначав, що розмежування земель державної і комунальної власності – це одноразовий захід, який здійснюється з метою масової передачі протягом встановленого періоду частини земель державної власності у межах населених пунктів та за їх межами у власність територіальних громад сіл, селищ і міст, а також у їх спільну власність [11, с.74], а, на думку Т.В. Бухальської та П.Г. Черняги, «...процес розмежування земель державної та комунальної власності населених пунктів, спираючись на системний та науково обґрунтований підхід, повинен забезпечити перехід на рівноправний розвиток різних форм власності на землю, соціально та економічно обґрунтований перерозподіл земель з урахуванням екологічних та правових чинників. Тобто основою прозорості, конкурентності та законності використання земельних ресурсів є чітке розмежування державної, комунальної та приватної форм власності й сформовані механізми менеджменту цих земель» [12] та інших учених таких як: М.В. Воскобійник, А.М. Муховиков, Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк, А.Г. Мартин та ін.

Враховуючи викладене, слід зазначити, що розмежування – це сфера, де відбувається розділення між державою і суб'єктами господарювання повноважень з правового регулювання суспільних відносин, і застосування актів саме практичної діяльності. Отже, розмежування власності – це саме практична правозастосовча діяльність.

Окрім того, варто окремо акцентувати увагу на питанні територіальних громад, адже часто процес розмежування державної власності обмежується лише відносинами між державою і її суб'єктами, а територіальні громади не розглядаються його учасниками, проте відповідно до Земельного кодексу України земельні ділянки при розмежуванні передаються їм.

Вперше право комунальної власності на землю було чітко сформульоване в Законі України «Про місцеве самоврядування», яким визначається, що органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до закону здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності [4].

Згідно з раніше чинним земельним законодавством (до 01.01.2013р.) розмежування державної власності на землі держави і територіальних громад здійснювалося на підставі формування конкретних земельних ділянок, на які виникало право власності у відповідних суб'єктів, шляхом підготовки проекту відповідної земельної ділянки.

Ці проекти готувалися спеціально уповноваженим державним органом виконавчої влади із земельних ресурсів.

Порядок створення і узгодження цих проектів здійснювалося відповідно до правил, зазначених у Законі «Про розмежування державної і комунальної власності» органами державної виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Відповідно до ч.1ст.10 вказаного Закону в основі комплектування переліків проектів лежав адміністративно-територіальний критерій, тобто по кожній місцевості (область,

район, місто, селище чи село) готувалися проекти земельних ділянок, що знаходяться в межах або за межами населених пунктів.

Безперечно те, що згідно з порядком розмежування державної та комунальної власності на землю виділялися такі етапи (стадії): 1) формування відповідних земельних ділянок та виготовлення на них проектів; 2) визначення та встановлення меж земельних ділянок у натурі (на місцевості); 3) їх узгодження та затвердження органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Етап формування відповідних земельних ділянок та виготовлення проектів по суті був процесом віднесення об'єктів до того або іншого рівня власності, в літературі званий «диференціацією земельно-правових відносин» [11, с.16]. Етап визначення та встановлення меж земельних ділянок був суто процедурним і остаточним. І нарешті, існував третій етап узгодження проектів із визначеними та встановленими межами був гарантією для обліку інтересів суб'єктів господарювання і територіальних громад та остаточне затвердження, де відбувалася перевірка легальності попередніх етапів.

Отже, процедура розмежування земель державної власності як сукупність взаємопов'язаних етапів, які є суспільними відносинами, що виникають між державою та територіальними громадами в особі їх уповноважених органів, у процесі спільного вирішення питань юридичної диференціації земельних ділянок, шляхом формування земельних ділянок у межах і поза межами населеного пункту, визначення і встановлення меж даних земельних ділянок та затвердження (погодження) відповідними органами, відкриває перед органами місцевого самоврядування реальні перспективи для зміцнення їх статусу учасника земельно-правових відносин у реаліях суспільного життя.

3 січня 2013 р. Законом України «Про внесення змін до Земельного кодексу України» [5] внесено істотні коригування до процедури розмежування державної власності на землю. Згідно з ним втратив силу Закон України «Про розмежування земель державної та комунальної власності», проте встановлюються критерії щодо такого розмежування, а саме: перший критерій визначив введення нової процедури надання і оформлення земельних ділянок, що викликає багато запитань (об'єктний критерій).

Другий критерій при розмежуванні власності залежить від того, кому надана земельна ділянка – державному органу або органу місцевого самоврядування, підприємству, установі, організації відповідно державного, регіонального або місцевого значення (суб'єктний критерій).

Третій критерій – передбачені спеціальними законами земельні ділянки і землі. Це ніщо інше як територіальний критерій, що залежить від ролі земельної ділянки на тій або іншій території. Так, землі оздоровчого призначення, що особливо охороняються державою, розмежовуються залежно від того, яке значення вони мають – державне або місцеве.

Наприклад, підставою для державної реєстрації права власності є не акти земельних ділянок, а заява про державну реєстрацію права власності від органів державної влади, суб'єктів господарювання або органів місцевого самоврядування на земельну ділянку, що містить вказівку на нормативний акт [9].

Підставою за виникнення права власності, як вказано у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання витягів з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно», є документи, якими встановлюється право на земельну ділянку (в основі – суб'єктний критерій), документи, що встановлюють право на об'єкти нерухомого майна (об'єктний критерій), або інші документи – у випадках, встановлених спеціальними законами (стосовно територіального критерію).

Аналізуючи основні засади розмежування земель державної власності та процес становлення законодавства у цій сфері ми пропонуємо кілька пропозицій щодо вирішення цього питання, а саме:

1) надати можливість новоствореному законодавчому регулюванню дієвості у реалізації визначених законодавством норм;

2) запропонувати підвищення відповідальності органів виконавчої влади на місцях як одна із гарантій вдалої реалізації процесу розмежування;

3) врегулювати фінансові питання і тим самим посилити інтерес органів місцевого самоврядування.

Тому, з урахуванням норм законодавства і критеріїв розмежування земель державної та комунальної власності, а також шляхів вирішення проблемних питань щодо такого

розмежування земель, на нашу думку, запропонована модель розмежування є вдалою, а процес – завершеним, тобто розмежованим.

Література:

1. Конституція України. – К., 2013.
2. Конституційний договір між Верховною Радою та Президентом України «Про основні засади організації і функціонування державної влади, місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України // Урядовий кур'єр. – 1995. – № 86. – 10 черв.
3. Земельний кодекс України (стара редакція від 18.12.1990 № 561 та нова від 25.10.2001 № 2768) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.
4. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 № 280/97.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 06.09.2012 № 5245. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/5245-17.
6. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 № 1952. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1952-15.
7. Закон України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» від 05.02.2004 № 1457. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1457-15.
8. Закон України «Про форми власності на землю» від 30.01.1992 № 2073. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2073-12.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 22.06.2011 № 703. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/703-2011.
10. Постанова Верховної Ради УРСР «Про Земельну реформу» від 18.12.1990 № 563. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12.
11. Земельне право України: підруч. / М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
12. Бухальська Т.В., Черняга П.Г. Формування схеми взаємозв'язків у системі управління земельними ресурсами при розмежуванні земель державної та комунальної власності населених пунктів на основі інституціонального підходу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vlp.com.ua/node/6551.

Пружанская Т.П., преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин АТСОТ

Украинская модель разграничения земель государственной собственности. В статье освещены вопросы разграничения государственной собственности, результативность разграничения в свете законодательных нововведений в Украине. Рассматривается широкий круг вопросов, раскрывающих содержание государственной и коммунальной форм собственности на землю, их разграничение. Подробно анализируется процесс становления законодательства в этой сфере. Исследуются подходы к разграничению земель государственной и коммунальной форм собственности, устанавливается соотношение между этими двумя формами собственности на землю, а также предложено несколько вариантов решения проблемных вопросов в реализации новой модели разграничения земель государственной собственности.

Ключевые слова: государственная собственность, коммунальная собственность, разграничение земель, дифференциация земельно-правовых отношений, территориальные общины.

Pruzhanska T.P., Lecturer, Department of Civil Law Disciplines, ALSRT.

Ukrainian model of differentiation of state-owned lands. The article covers the issues of state property differentiation, as well as its effectiveness from the point of view of legislative innovations in Ukraine. The wide range of topics that reveal the content of state and communal ownership of land and their distinction are considered in details.

The process of legislation in this area is analyzed in details. Different approaches to separation of state and municipal ownership are investigated. The interrelation between these two forms of land ownership is established. Several approaches to the solution of the problems on implementation of the new model of state-owned land differentiation are suggested.

Key words: the state ownership, community property, land differentiation, differentiation of land and law relations, local communities.

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 34:351.74(477)(045)

Беззубов Д.О.,

канд. юрид. наук, доктор філософії права, завідувач кафедри права
Київського професійно-педагогічного коледжу імені А. Макаренка

Поняття поліцейського права як елементу забезпечення суспільної безпеки в Україні

У статті розкрито особливості формування поліцейського права та його трансформації на адміністративне право. Встановлено сучасний зміст науки поліцейського права. Обґрунтовано, що завдяки грамотно розробленому та впровадженому поліцейському законодавству можна досягти підвищення ефективності забезпечення суспільної безпеки в Україні. Визначено доцільність проведення кодифікації поліцейського законодавства України. Запропоновано провести кодифікацію поліцейського законодавства України.

Ключові слова: поліцейське право, суспільна безпека, «поліцейстика», адміністративне право, публічне право, поліція, загрози суспільству.

На відміну від інших галузей права, адміністративне право має складну історію становлення і розвитку [1, с.6]. В еволюції адміністративного права можна виділити два етапи: 1) у XVIII – XIX ст. адміністративне право виступає як поліцейське; 2) на межі XIX – XX ст. – як адміністративне право, що включає в себе поліцейське право. На жаль, у сучасній науковій літературі мало уваги приділяється вивченню таких складних теоретичних питань як, наприклад, поліцейське право. На нашу думку, це є суттєвим недоліком сучасної юридичної науки, оскільки історія розвитку поліцейського права здійснює істотний вплив на формування сучасної системи адміністративного права. Недостатня дослідженість у сучасній науці основних моментів, пов'язаних із формуванням поліцейського права та його подальшою трансформацією на адміністративне право, ускладнює розвиток «поліцейстики» як науки, що є однією із важливих складових адміністративно-правової науки, претендує на звання самостійної галузі права. Таким чином, актуальність цієї статті визначається необхідністю наукового дослідження особливостей формування поліцейського права та його трансформації на адміністративне право, необхідністю визначення сучасного змісту науки поліцейського права.

Проблеми вивчення поліцейського права займаються такі юристи як К.С. Бельський, В.М. Білик, І.С. Гриценко, В.В. Полянський, Ю.Н. Старілов, М.В. Лошицький, Ю.А. Холод, Ю.П. Соловей та ін.

За мету статті ми поставили аналіз особливостей формування поліцейського права та його трансформації на адміністративне право, визначення сучасного змісту науки поліцейського права, обґрунтування доцільності включення поліцейського законодавства до правових основ забезпечення суспільної безпеки.

Новизна статті полягає в тому, що вона є одним із перших комплексних досліджень історії виникнення поліцейського та адміністративного права, особливостей повної заміни поліцейського права правом адміністративним, надано авторське визначення поняття «поліцейське право»; обґрунтовано необхідність визнання поліцейського права невід'ємною складовою частиною адміністративного права та забезпечення суспільної безпеки; запропоновано провести кодифікацію поліцейського законодавства України.

У літературі початку ХХ ст. зазначається, що вітчизняне адміністративне право виникло на базі поліцейського права, яке було сформоване під впливом наукових поглядів та ідей західноєвропейських вчених, практики західноєвропейського законодавства. Науково обґрунтовано, що поліцейське право в сучасному вигляді виникло в Німеччині в першій половині ХІХ ст.. У той час до основних сфер суспільних відносин, що були об'єднанні поліцейською діяльністю, належали такі: релігія, звичаї, охорона здоров'я, харчування, публічний порядок і спокій(мир), шляхове господарство, торгівля, мануфактура (виробництво) тощо[2, ст.14-15]. Необхідно звернути увагу, що ключовими поняттями, які характеризували термін «поліція» в ХVІ–ХІХ ст., були такі поняття як безпека, благоустрій, благочинство, добробут, порядок та упорядкованість.

На межі ХVІ–ХІХ ст. основними категоріями в науці поліцейського права були категорії «поліція безпеки» та «поліція добробуту». На поліцію безпеки покладался обов'язок охороняти громадський порядок у державі, життя та безпеку громадян; на поліцію добробуту – обов'язок впроваджувати систему адміністративних заходів, спрямованих на розвиток державного і приватного господарства, фізичного і духовного стану населення. Акцентуємо увагу на тому, що принциповою відмінністю поліції безпеки від поліції добробуту була можливість поліції безпеки застосовувати заходи державного примусу.

Формування науки адміністративного права та її відокремлення від поліцейського права було пов'язане із поступовим відокремленням таких понять як органи державної влади, адміністрація, державна служба, адміністративна юстиція, що, безумовно, розширювало зміст науки поліцейського права та створювало передумови для формування науки адміністративного права. Таким чином, адміністративне право поступово почало відокремлюватись від наук управління, державного та конституційного права, стаючи самостійною частиною дисципліни публічного права.

Щодо Росії, то тут формування та розвиток науки поліцейського права пов'язується із прізвищами П.Гуляєва, І. Андреевського, І.Платонова, завдяки науковим дослідженням яких було відокремлено два основних елементи поліцейського права: науку про благоустрій та науку про благочинство. Під благоустроєм розуміли частину законодавства, присвячену визначенню системи позитивних заходів, спрямованих на створення морального та матеріального добробуту населення; під благочинством розуміли частину законодавства, що була покликана забезпечити досягнення поставлених цілей вже негативними засобами. Деякі російські науковці (зокрема М. Бунге та А. Антонович) вважали, що першою частиною поліцейського права є вчення про безпеку (або закони благочинства), яке належало державному праву; другою ж частиною є вчення про добробут (закони благоустрою), що мало розглядатися як прикладна частина поліцейської економіки [3]. Таким чином, уперше було запропоновано розглядати поліцейське право через призму юридичних і економічних законів.

На початку ХІХ ст. втрачається новизна у дослідженні, після чого почалася трансформація поліцейського права на адміністративне, першочерговими стали кілька наукових праць І.Тарасова. Слід зазначити, що саме завдяки його дослідженням було започатковано розмежування предметів пізнання поліцейського та адміністративного права.

У Росії на початку ХХ ст. у науковому обґрунтуванні адміністративного права як самостійної галузі визначилися дві школи:

- школа, що визнавала за поліцейським правозначення історичне. Представниками цієї школи були В. Дерюжинський та О. Єлістратов, які вважали, що «вчення про управління» замінило систему поліцейського права;
- школа, що підкреслювала самостійний та субстаційний характер поліцейської діяльності. Представниками цієї школи були І. Тарасов та В. Івановський, які стверджували, що заміна поняття «поліція» поняттям «адміністрація» є неправильною і що необхідно визначити поліцію самостійною частиною адміністрації, а поліцейське право – частиною адміністративного права [4;5].

Остаточо поліцейське право перейменувалось на адміністративне право на початку ХХ ст. внаслідок революційних подій, які не дали вітчизняній науці поліцейського права можливості розвиватися. Вважаємо, що абсолютне вилучення з наукового та практичного

обігу поняття «поліцейське право» є некоректним (з наукової точки зору) кроком, що згодом у край негативно відбилося на якості правового регулювання діяльності із забезпеченням суспільної безпеки.

Слід підкреслити, що дискусійне питання про місце поліцейського права в системі адміністративного права не залишилось у минулому. Так, сучасні російські вчені-адміністративісти (зокрема Ю. Соловей та К. Бельський [6;7]) стверджують, що необхідно визначити можливість існування поліцейського права як одного із самостійних елементів сучасної правової системи. Як вважає К. Бельський, поліцейське право – це організована сукупність адміністративно-правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [6, ст.9].

Зазначимо, що Бельський надає першочергового значення саме терміну «поліцейське право» та акцентує увагу на тому, що категорична відмова держави та суспільства від терміна «поліція» є необґрунтованою та передчасною. Ю. Соловей та К. Бельський розглядають поліцейське право як одну із підгалузей адміністративного права з перспективою визнання за ним статусу самостійної галузі права. Погоджуючись з наведеною точкою зору та вважаючи за можливе підкреслити, що галузі адміністративного права нормально розвиватимуться, якщо визначити існування поліцейського права як невід'ємні частини адміністративного права.

Сьогодні у загальному вигляді під наукою поліцейського права розуміють науку про національну, громадську та суспільну безпеку. Зазначимо, що наука поліцейського права вивчає понятійний апарат, чинне законодавство, практику державного управління суспільних відносин.

На нашу думку, поліцейське право – це поліцейська діяльність із ефективним способом забезпечення суспільної безпеки.

Забезпечення суспільної безпеки – це вид діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування із захисту суспільства від загроз і небезпек різного походження.

З цієї позиції поліцейське право – це частина адміністративного права, що регулює суспільні відносини в галузі забезпечення суспільної безпеки, що поставлені під охорону норм адміністративного права. А поліцейська діяльність – це діяльність органів виконавчої влади по забезпеченню суспільної безпеки за допомогою поліцейських механізмів та норм.

Така діяльність пов'язана насамперед із протидією джерелам суспільної небезпеки, а саме: природним, техногенним, політичним, економічним та юридичним загрозам суспільству.

Вище перелічені загрози можливо розділити на дві групи: за об'єктом і джерелом виникнення: перша група – загрози, що виникають за волею людини (техногенні, економічні, юридичні, політичні) загрози, та друга група об'єктивні загрози – це природні загрози, що виникають без втручання людини.

Для забезпечення суспільної безпеки поліцейською діяльністю потрібно визначити два основних механізми такого забезпечення: якщо джерелом виникнення є людський фактор – механізм має бути юридичним, тобто подолання ситуації загрози можливе за допомогою активних дій та наявних юридичних підстав у відповідних органів влади, якщо це об'єктивні джерела – то подолання можливе за допомогою застосування поліцейських функцій у системі права, але з урахуванням об'єктивних обставин.

Одним із механізмів подолання ситуацій загроз за допомогою поліцейських функцій органів виконавчої влади є кодифікація поліцейського законодавства як юридичного інструменту забезпечення суспільної безпеки. Кодифікація передбачає такі етапи як визначення, впорядкування та впровадження норм поліцейського права в практичну юридичну діяльність органів виконавчої влади.

Завдяки грамотно розробленому та впровадженому поліцейському законодавству, яке складається з нормативно правових актів, яким регламентується діяльність у сфері суспільної безпеки, можна досягти підвищення ефективності в діяльності щодо охорони суспільного порядку, забезпечення суспільної безпеки, попередження та боротьби із злочинами та правопорушеннями, охорони та захисту прав і свобод людини. Отже, на нашу думку, з метою вирішення зазначених проблемних питань доцільно провести кодифікацію поліцейського законодавства України, нормами якого були б урегульовані такі питання:

- визначено основні поняття та принципи поліцейського права;

- визначено повний перелік та компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування, наділених поліцейськими функціями;
- регламентовано основні моменти забезпечення суспільної безпеки;
- акцентовано увагу на соціальному призначенні поліцейської діяльності;
- визначено межі застосування заходів адміністративного примусу як елементу забезпечення суспільної безпеки;
- визначено механізм виконання адміністративних рішень суб'єктів, засобів суспільної безпеки;
- закріплено порядок запровадження на території України адміністративних режимів;
- запроваджено норми, які б ефективно захищали права та свободи громадян від неправомірних дій органів, наділених поліцейськими функціями;
- забезпечено чітку відповідальність діяльності органів виконавчої влади за європейським стандартом поліцейської діяльності;
- закріплено механізм здійснення неупередженого демократичного громадського контролю за суспільною безпекою;
- розроблено дієві заходи, спрямовані на підвищення рівня довіри суспільства як результату формування сучасного позитивного іміджу противника;
- розроблено систему заходів, спрямованих на підвищення професіоналізму працівників у сфері забезпечення суспільної безпеки.

Структура забезпечення суспільної безпеки передбачає здійснення поліцейської діяльності всіма органами виконавчої влади України, формування системи забезпечення суспільної безпеки методами поліцейського управління та поліцейської діяльності.

Таким чином, подальший розвиток науки поліцейського права, що є правовою системою діяльності із забезпеченням суспільної безпеки України, має відбутися без відриву від реальних потреб суспільства та держави щодо якісної охорони прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб держави та нації від загроз і небезпек різного походження.

Література:

1. Бельский К.С. Феноменология административного права/ К.С.Бельский. – Смоленск: Изд-во Смолен. гос. ун-та, 1995.-143 с.
2. Административное право: история развития и основные современные концепции / Д. Галлиган, В.В. Полянский, Ю.Н. Стариков. – М.: Юристъ, 2002.-410с.
3. Гриценко И.С. Основные направления исторического развития учения о системе административного права / И.С. Гриценко // Право України. – 2007. – №3. – С. 52-61.
4. Лошицький М. Реабілітація поліцейського права/ МЛошицький//Право України. – 2002. – №7. – С. 95-99.
5. Холод Ю.А. Поліцейське право Російської імперії /Ю.А. Холод// Вісник ХНУВС. – 2000. – Вип. 12. – С.182-187.
6. Бельский К.С. О системе административного права/К.С. Бельский// Государство и право. – 1998. – №3. – С. 3-8.
7. Соловей Ю.П. Российское полицейское право: история и современность/ Ю.П. Соловей // Государство и право. – 1995. – №6. – с. 75-85.

Беззубов Д.А., канд. юрид. наук, доктор философии права, заведующий кафедрой права Киевского профессионально-педагогического колледжа имени А. Макаренка

Понятие полицейского права как элемента обеспечения общественной безопасности в Украине. В статье раскрыты особенности формирования полицейского права и его трансформации на административное право. Установлено современное содержание науки полицейского права. Обосновано, что благодаря грамотно разработанному и внедренному полицейскому законодательству можно добиться повышения эффективности обеспечения общественной безопасности в Украине. Определена целесообразность проведения кодификации полицейского законодательства Украины.

Ключевые слова: полицейское право, общественная безопасность, «полицейстика», административное право, публичное право, полиция, угрозы обществу.

Bezzubov D.O., PhD, Doctor of Philosophy of Law, Head of Law Department of the Kyiv College of Professional Education named after A. Makarenko

The concept of police law as an element of ensuring public safety in Ukraine. The article deals with the features of formation of police law and its transformation into administrative law. The modern content of police law science is established. It is proved that the achievement of public safety effectiveness in Ukraine is possible due to well-developed legislation which is implemented into police law. The author proposes to codify police legislation of Ukraine.

Key words: police law, public safety, "politseistika" administrative law, public law, the police, threats to society.

Контент у хмарі і авторське право

У статті досліджується вплив розвитку інтернет-технологій, пов'язаних із використанням хмарних сервісів постачальників інтернет-послуг на авторське право та прогалини у законодавстві на прикладах найбільших операторів хмарних служб та судових рішень. Обґрунтовується роль інтерфейсу користувача у регулюванні та визначенні поведінки користувача онлайн-контенту. Розглядаються умови надання послуг і деякі вільні/відкриті ліцензії на контент, що зберігається на серверах постачальників хмарних послуг.

Ключові слова: авторське право, хмара, інтернет, обчислення, програми, контент.

Технології хмарних обчислень, як правило, використовуються для доставки контенту або інформації користувачам, які більше не мають потреби зберігати цю інформацію на своїх пристроях. Це, ймовірно, зробить істотний вплив на ефективність закону про авторське право в контексті онлайн-програм, оскільки базовою складовою інфраструктури хмари є можливість операторів хмари контролювати те, яким чином і якою мірою користувачі можуть використовувати такий контент – незалежно від того, чи захищений він Законом про авторське право чи вже став суспільним надбанням.

У цій статті ми прагнули проаналізувати ступінь програм хмарних обчислень, які потенційно можуть обійти положення Закону про авторські права, інтерфейс яких призначений для регулювання доступу, використання та повторного використання онлайн-контенту, і як ці інтернет-програми можуть бути використані для створення приватних режимів налаштувань, які часто виходять за рамки традиційного режиму авторського права.

Як стверджував Лоуренс Лессиг, професор права Гарвардського університету, «...код є законом кіберпростору». Дійсно, архітектура інтернету – його код та мережеві протоколи – це те, що визначає, що може або не може бути зроблено в мережі [1]. Таким чином, оскільки вихідний код мережі в остаточному підсумку диктує свої правила, яким користувачі змушені підкорятися (не має значення, чи затверджені ці правила законом), він стає де-факто законом.

Для програм хмарних обчислень це загальний дизайн інтерфейсу користувача, який реалізує можливості і функції, що сподобаються користувачам. Йдеться про «інтерфейс користувача» як інструмент, що дозволяє взаємодію людини і машини. Інтерфейс надає користувачам платформу для управління, контролю або взаємодії з машиною, і для машини для забезпечення динамічного зворотного зв'язку із користувачем. У разі хмарних обчислень інтерфейс по суті відноситься до веб-програми, користувачі повинні підключитися для того, щоб отримати результат від послуг, що надаються оператором хмари. Для цілей цієї статті API (Application programming interface, Прикладний програмний інтерфейс), який використовується кількома постачальниками хмарних послуг, не вважається частиною інтерфейсу користувача, оскільки він становить платформу для взаємодії машина-машина. Всі дані та контент, які зберігаються в хмарі, можуть надаватися тільки через інтерфейс, наданий провайдером хмари, де конкретно визначається, яким чином користувачі насправді здатні взаємодіяти з ними, незалежно від їх правового статусу. Таким чином, можна стверджувати, що в контексті хмарних обчислень «інтерфейс користувача є закон» [2].

Це призводить, мабуть, до одного з найважливіших аспектів хмарних обчислень щодо авторського права: враховуючи, що будь-яка діяльність або реєстрація користувача обов'язково повинна пройти через централізовану програму хмари (такої як Facebook, Twitter або Google Apps), користувачі не можуть підключитися та використовувати контент таким

чином, який не було спеціально передбачено інтерфейсом користувача. Таким чином, хмарні обчислення роблять практично неефективними та набагато важчими для застосування багато положень режиму авторського права (наприклад, доктрину добросовісного використання, або винятку приватного використання). За словами Лессига, «...код може, і все більше усуватиме закон»[3].

Однак, варто відзначити, що, особливо у випадку хмарних обчислень, детермінований вид «коду як закону» слід дещо переглянути для врахування факту того, що ми насправді у середині змагання із перетягування каната, в якому за кодом на даний час «перевага першопроходця». Це, звичайно, спрощений погляд на складну взаємодію між законом, інтерфейсом користувача і основним технічним кодом. Хоча таке питання виходить за межі цієї статті, це може бути корисно для подальшого дослідження ступеня, коли інтерфейс може реально сприяти у регулюванні та визначенні поведінки користувача.

У маркетингу перевага першопроходця відноситься до конкурентної переваги, отриманої ініціатором у новому сегменті ринку через відсутність конкурентів. З одного боку, програмний код часто виступає у ролі замітника закону або іншої форми регулювання, з іншого боку, закон завжди і обов'язково вплине на шлях розвитку та використання технології [4]. Хоча закон розвивається більш повільними темпами, ніж технології, він, в остаточному підсумку, регулює нові технологічні розробки з метою приведення їх у відповідність з чинними законодавчими рамками. Є, звичайно, кілька прикладів, коли закон фактично формує код. Одним із прикладів, які могли б мати відношення до хмарних обчислень, є рішення Європейського суду по справі *Usedsoft GmbH проти Oracle International Corp* (C-128/11), де суд ухвалив, що «...автор програмного забезпечення не може виступати проти перепродажу «використаних ліцензій» дозволяючи використання його програм, викачаних з Інтернету». Таким чином, суд вирішив переробити код, щоб відповідати доктрині вичерпання права (доктрина першого продажу). Іншим прикладом є австралійська справа *Optus TV Now (Singtel Optus Pty Ltd V National Rugby League Investments Pty Ltd (№ 2))*[2012] FCA 34), де Федеральний суд постановив, що сервіси, які надає Optus, не підпадають під розд. 111 Закону про авторське право 1968, оскільки цей розділ захищає тільки записи для особистого або домашнього використання. Однак дуже часто, коли закону вдається наздогнати недавно розгорнуті технології, ті вже витісняються новими, неврегульованими [5].

Це питання набирає все більшого значення для тих, хто шукає шляхи регулювання поширення інформації в Інтернеті, які б враховували не тільки правові норми, введені законодавцями (тобто положення режиму авторського права) і договірні норми, встановлені приватними особами (тобто договірні положення різних схем ліцензування авторських прав), а й, головним чином, технологічні рамки, в яких ці норми діють, що може привести до уточнення або доповнення двох систем норм.

Однією із проблем із хмарними обчисленнями є те, що через цю технологію оператори хмари можуть диктувати користувачам, яким чином вони можуть отримати доступ, використовувати та повторно використовувати контент або інформацію через специфічні онлайн сервіси або прикладні програми. Тобто інтерфейс користувача зрештою диктує те, що може або не може бути зроблено кінцевим користувачем, незалежно від того, на що вони теоретично мали право відповідно до закону [2].

У контексті хмарних обчислень стає дедалі важче втілювати в життя норми авторського права. Дійсно, враховуючи, що більша частина контенту, розміщеного у прикладних програмах хмарних обчислень, насправді зберігається у великих центрах обробки даних, що належать або контролюються великими операторами хмар, власники авторських прав залишаються лише із обмеженим ступенем контролю над своїми власними розробками.

На відміну від фактичних правовласників, які можуть регулювати використання своїх розробок тільки законним шляхом, оператори хмар, як фактичні держателі контенту, мають можливість детально обумовлювати згідно з договірними та/або технічними засобами, ступінь, де користувачі можуть мати доступ до контенту і те, яким чином вони можуть взаємодіяти із контентом або даними, що зберігаються в центрах обробки даних.

Це особливо актуально в контексті прикладних програм та соціальних медіа, які використовують технології WEB 2.0, де користувачі дійсно завантажують свій власний контент (наприклад, пости у блозі, фотографії, музику або відеозаписи) на хмарні платформи (Масштаб, 2009). Питання в тому, щоб визначити, хто насправді є власником авторських прав на ці роботи, і, найголовніше, хто юридично відповідає за такий контент.

Хоча досі не було жодних випадків того, щоб оператори хмари вимагали у користувачів передавати авторські права на будь-який контент власного виробництва, який було вироблено чи завантажено на їх платформу, це звичайна практика для операторів хмар, коли користувачі надають універсальну, вічну і безумовну згоду для експлуатації всього контенту, який вони експортували в хмару (ці умови є у більшості платформ хмарних обчислень, таких як, наприклад, Google, Twitter і Facebook). Згідно з Умовою надання послуг Google: «Відправляючи, розміщуючи або демонструючи контент, Ви даєте Google постійну, безвідкличну, всесвітню, безоплатну та невиключну ліцензію на відтворення, адаптацію, зміну, переклад, публікацію, публічне виконання, відкриту демонстрацію і розповсюдження будь-якого контенту, що ви відправляєте, публікуєте або відображуєте на або за допомогою використання Послуг».

Умови надання послуг Twitter передбачають, що «Відправляючи, розміщуючи або демонструючи контент за допомогою Служб, користувач надає нам всесвітню, невиключну, безоплатну ліцензію (з правом видачі субліцензії) використовувати, копіювати, відтворювати, обробляти, адаптувати, змінювати, публікувати, передавати, відображати і розповсюджувати такий контент з використанням будь-яких носіїв або методів розповсюдження (відомих зараз або розроблених у майбутньому)».

Умовами надання послуг Facebook передбачається, що «Ви надаєте нам наступний особливий дозвіл на всі матеріали, на які розповсюджуються права інтелектуальної власності, такі як фотографії і відео...Ви надаєте нам переуступну, таку, що передається в порядку субліцензування, вільну від роялті, глобальну ліцензію на використання будь-яких матеріалів, на які поширюються права інтелектуальної власності, які розміщуються Вами на Facebook, або яким-небудь чином пов'язані з Facebook (далі – Ліцензія на інтелектуальну власність)». Тим не менше, навіть якщо вони не можуть претендувати на авторське право на ці роботи, оператори хмари потенційно мають більше можливостей для використання авторських робіт на власній хмарній платформі, ніж їх фактичні правовласники, оскільки оператори в односторонньому порядку визначають умови, якими регулюються порядок доступу і використання всього контенту, що зберігається на їх серверах, незалежно від того, чи підлягає такий контент захисту відповідно до Закону про авторське право [2].

Це може бути проблемою, тому що для більшості програм хмарних обчислень інтерфейс користувача не призначений для врахування вимог авторського права або добросовісного використання. Насправді, враховуючи складність об'єктивно оцінити, чи кваліфікується конкретна дія як законна у межах захисту авторських прав (чи підпадає вона під режим добросовісного використання), інтерфейс користувача, як правило, застерігає користувачів від дій, які потенційно можна розглядати як порушення (наприклад, завантаження контенту на власній пристрій або створення похідних робіт). Таким чином, інтерфейс користувача може порушити традиційний баланс авторського права, яке покликане забезпечити компроміс між інтересами авторів, зацікавлених у забороні безоплатного доступу до своєї творчості, та інтересами громадськості, зацікавлених у доступі до максимальної кількості праць на благо суспільства в цілому [6].

Крім того, обмеження, введені інтерфейсом користувача, можуть поширюватися і далі, фактично перешкоджаючи діяльності, яка не охоплюється Законом про авторське право. Дійсно, режимом авторського права багатьох країн передбачаються винятки (або добросовісного використання), що дозволяють користувачам відтворювати, поширювати, або відображати частину авторських робіт без дозволу власників авторських прав за певних обставин (наприклад, приватного використання, новини, навчання, пародія, з метою критики або огляду). Тим не менше, більшість хмарних платформ (таких, як, насамперед, YouTube, Facebook, Twitter) не беруть це до уваги і просто видаляють будь-який контент, на

який вони отримують скарги правовласників без урахування, чи розміщений він у межах режиму добросовісного використання. Це особливо проблематично у випадку суспільного надбання, яке теоретично безкоштовне для всіх і стосовно яких жодна юридична чи фізична особа не має і не може мати виключних майнових прав, але користування яким ефективно обмежується інтерфейсом користувача певних хмарних прикладних програм [2]. Дійсно, доки оператором хмари не буде спеціально встановлено, то вся інформація, яка зберігається в хмарі, розглядається як простий контент, з яким користувачі можуть взаємодіяти тільки в порядку, визначеному інтерфейсом користувача, будь-то контент, захищений авторським правом або суспільним надбанням.

Обидві ці проблеми не нові і пов'язані із проблемами розгортання систем технічних заходів захисту (TRM) та управління цифровими правами (DRM), які зазнали критики з боку багатьох дослідників (Гінзбург, 2002 [7]; Самуельсон, 2003 [11]; Еріксон, 2003 [12]; Фельтен, 2003 [13]; Коелман, 2004 [14]) за введення нового виключного права на простий доступ до цифрового контенту таким чином, що часто виходить далеко за межі обмежень, встановлених за замовчуванням в авторському праві. Проте, на відміну від цих технологічних заходів захисту, обмеження яких може обійти досвідчений користувач, у разі хмарних обчислень користувачі не мають можливості обійти обмеження, встановлені інтерфейсом, оскільки вони не мають доступу до файлів, що зберігаються на серверах.

Крім можливості обійти закон про авторське право, ця форма регулювання кодом також проблематична тією мірою, що вона не враховує правовий статус робіт ще захищених авторським правом, але які були випущені під певними ліцензіями для заохочення розмноження, поширення та повторного використання творів (таких, як, наприклад, набір ліцензій Creative Commons). Хоча деякі з цих ліцензій насправді дозволяють користувачам використовувати роботи в комерційних чи некомерційних цілях, а також їх переробку для виробництва нових похідних робіт, користувачі, однак, часто не можуть це зробити, оскільки інтерфейс онлайн-програм не забезпечує механізм ефективного доступу для сторонніх користувачів для відтворення або зміни цих робіт. У всіх таких випадках хмарна платформа де-факто стоїть на позиції положення про ліцензування.

Це ще більш критично в контексті контенту, створеного користувачами, тобто контенту, який не вироблявся комерційною компанією або контент-редактором з метою продажу прав на такий контент, а контент, який був підготовлений користувачем для простого обміну ідеями або інформацією без будь-яких основоположних комерційних мотивів [8]. Більшість контенту користувачів або безпосередньо створені на хмарній платформі (як у випадку з Facebook або Wikipedia), або створені користувачами на їх власних пристроях, а потім опубліковані на онлайн-платформах, таких як Flickr, Picasa, Soundcloud, YouTube або Vimeo. У той час як деякі з цих платформ надають повний юридичний і технічний доступ до онлайн-роботи (наприклад, Wikipedia), інші тільки забезпечують доступ до контенту за допомогою обмеженого інтерфейсу користувача (наприклад, Facebook, Picasa, YouTube), часто виключають можливість користувачів повністю використовувати онлайн-роботи тією мірою, оскільки відсутні засоби взаємодії із таким контентом в інтерфейсі [9;2].

Іншою важливою проблемою, що ще більше знижує здатність користувачів на доступ, використання або повторне використання інформації (способами, які є законними згідно з авторсько-правовим режимом) є питання про доступ до вихідного файлу роботи (тобто текстову версію PDF, багаточарові версії ілюстрації, або сирий матеріал фільму та ін.). Хоча ця проблема не є специфічною для хмари, вона різко зростає з появою технології хмарних обчислень за умови, що користувачі не мають можливості для використання цифрових робіт доти, доки вони не завантажуть вихідні файли локально на їх власні пристрої для наступного використання на власний розсуд. Це твердження не має на меті стверджувати, що сервіси хмарних обчислень повинні завжди забезпечити доступ до вихідного коду програми, яку вони обслуговують, але тільки щоб підкреслити той факт, що оператори хмар нерідко позбавляють доступу до будь-якого вихідного файлу цих програм.

У той час як це здійснюється відповідно до стандартного рівня охорони, що надається за замовчуванням законом про авторські права (що виключає несанкціоноване копіювання і

розповсюдження робіт), це, однак, може йти наперекір цілям певних правовласників, хто насправді зацікавлений у тому, щоб поширювати свої твори в мережу [10;11]. Ці правовласники можуть випустити свої роботи у відкритому, машинозчитуваному форматі, а також ліцензувати їх під конкретні ліцензії, спрямовані на сприяння найширшому розповсюдженню і повторному використанні контенту (таких як, наприклад, велика частина ліцензій Creative Commons). Тим не менше, немає гарантії, що оператори хмари насправді дотримуватимуться умов ліцензії, ні того, що вони практично забезпечать засоби для завантаження користувачами цих робіт у їх оригінальному форматі. Оператори можуть піти ще далі, стверджуючи, що сам факт завантаження контенту, випущеного під copyleft-ліцензіями на хмарний сервіс (і тим самим надання права оператору хмари на контент відповідно до Умов надання послуг) є порушенням ліцензії у тому випадку, коли умови надання послуг не включають жодних зобов'язань оператора хмари на поширення контенту на тих самих умовах (ліцензія Share Alike).

У сфері програмного забезпечення вважається, що доступ до вихідного коду є необхідною умовою для можливості користувачів розуміти і редагувати код, і ця проблема вирішується більшістю ліцензій Free/Libre/Open Source Software (FLOSS), які вимагають, щоб вихідний код програми був завжди публічно опублікований. У преамбулі ліцензії GPL стверджується, що: «Ця Стандартна Громадська Ліцензія розроблена з метою гарантувати вам право розповсюджувати примірники вільного програмного забезпечення (і при бажанні отримувати за це винагороду), право отримувати вихідний текст програмного забезпечення або мати можливість його отримати, право вносити зміни до програмного забезпечення або використовування його частини у новому вільному програмному забезпеченні, а також право знати, що Ви маєте всі перераховані вище права». Тим не менше, виникли випадки, коли деякі компанії почали модифікувати вихідний код програмного забезпечення під copyleft-ліцензією (така ліцензія вимагає, щоб будь-які похідні програмного забезпечення поширювалися у точно такий самий спосіб, що і оригінал програмного забезпечення), однак не надаючи доступу до нього зацікавленим користувачам на тій підставі, що ліцензія діє лише тоді, коли програмне забезпечення розповсюджується на відміну від випадку, коли воно просто використовується на інтернет-сервері. Ця проблема сприяла розвитку нової ліцензії – Affero GPL, що походить від GNU General Public Licence (GPL), створеної спеціально для веб-програм таким чином, щоб користувачі, які використовують змінену програму через мережу, могли отримати вихідний код.

Аналогічним чином, у контексті контенту або інформації, доступ до вихідного файлу часто необхідний для створення похідних робіт. Тому здається дивним те, що у той час, коли проблему було правильно визначено і вирішено в галузі комп'ютерного програмного забезпечення, досі жодна з вільних/відкритих ліцензій на контент не включають положення про надання вихідного файлу, або безпосередньо (через хостинг) або побічно (шляхом надання посилання на джерело). У результаті, сьогодні, доки оператори хмар не забезпечують користувачам засоби завантаження вихідних файлів контенту, що зберігається в їх центрах обробки даних, можуть ефективно перешкоджати реалізації деяких із свобод, що надаються користувачам Законом про авторське право.

На нашу думку, ліцензія, в якій зазначається, що будь-який сервіс, заснований на хмарних технологіях і відображає роботи, які розповсюджуються під відкритою або вільною ліцензією, завжди повинен забезпечити доступ до вихідного файлу в цій роботі. В остаточному підсумку створюються невинуваті перешкоди для багатьох інтернет-операторів, і навіть може перешкоджати користувачам завантажувати їх контент у хмари, оскільки здається малоімовірним, що оператори хмар змінять Умови надання послуг (які вже стикаються з положеннями багатьох відкритих/вільних ліцензій) таким чином, щоб відповідати ще більш суворим положенням ліцензування.

Література:

1. Lessig, L. (2006). Code Version 2.0. Lawrence Lessig.

2. De Filippi P., Vieira M. S. (2013). The commodification of Information Commons, in International Journal of the Commons, Special Issue: The Knowledge Commons: from historical open science to digitally integrated research networks, 2013 (forthcoming).
3. Lessig L. (1999). The law of the horse: What cyberlaw might teach. Harvard law review, 113(2), 501-549.
4. Wu T. (2003). When Code Isn't Law. Virginia Law Review, 679-751.
5. Lessig L. (2003). Law regulating code regulating law. Loy. U. Chi. LJ, 35, 1.
6. Litman J. D. (1986). Copyright Compromise and Legislative History. Cornell L. Rev., 72, 857.
7. Ginsburg J. C. (2002). Essay: From Having Copies to Experiencing Works: The Development of an Access Right in US Copyright Law. J. Copyright Soc'y USA, 50, 113.
8. Wofford J. (2012). User-generated content. New Media & Society, 14(7), 1236-1239.
9. Lametti D. (2012). The Cloud: Boundless Digital Potential or Enclosure 3.0?.
10. Lessig L. (2004). Free culture: How big media uses technology and the law to lock down culture and control creativity. Penguin.
11. Fitzgerald B. F., & Oi, I. (2004). Free culture: Cultivating the creative commons. Media & Arts Law Review, 9(2).
12. Erickson J.S. (2003). Fair use, DRM, and trusted computing. Communications of the ACM, 46(4), 34-39.
13. Felten E. W. (2003). A skeptical view of DRM and fair use. Communications of the ACM, 46(4), 56-59.
14. Koelman K. (2004). Copyright Law & Economics in the Copyright Directive: Is the Droit d'Auteur Passe?. International Review of Intellectual Property and Competition Law, 603-638.
15. Samuelson P. (2003). DRM {and, or, vs.} the law. Communications of the ACM, 46(4), 41-45.

Власов И.М., адъюнкт кафедры военного права научно-организационного отдела Военного института Киевского национального университета имени Тараса Шевченка

Контент в облаке и авторское право. В статье исследуется влияние развития интернет-технологий, связанных с использованием облачных сервисов на авторское право и пробелы в законодательстве на примерах крупнейших операторов облачных служб и судебных решений. Обосновывается роль пользовательского интерфейса в регулировании и определении поведения пользователя онлайн-контента. Рассматриваются условия предоставления услуг и некоторые свободные/открытые лицензии на контент, находящийся на серверах поставщиков облачных услуг.

Ключевые слова: авторское право, облако, интернет, вычисления, программы, контент.

Vlasov I.M., Adjunct of Research and Organizational Section of the Military institute of Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Section of Military Law.

Cloud content and copyright. The influence of internet technology development, connected with cloud computing services on the copyright law and gaps in the legislation on the examples of the largest cloud services providers and court decisions are revealed in this article. The influence of the user interface onto regulation and definition of behavior of users of cloud content, terms and conditions and some free/open licenses for the content, stored in the cloud servers also reviewed.

Key words: copyright, cloud, computing, internet, programs, content.

Кузьмич І.І.,

ад'юнкт кафедри військового права
Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка

Поняття і властивості систем документації Збройних сил України

У статті досліджуються поняття і властивості систем документації Збройних сил України та визначення їх місця в системі нормативно-правових актів держави. Доводиться, що групування документів за певними ознаками забезпечує надійне функціонування довідково-інформаційної служби, оперативний розшук необхідних документів, створює умови для дієвого контролю за виконанням документа, що сприяє чіткому і безперервному функціонуванню механізму військового управління. Стверджується, що усі військові документи, що направляються до цивільних організацій і установ, класифікуються відповідно до розроблених держстандартами уніфікованими системами документації.

Ключові слова: системи військової документації, військовий документ, органи військового управління, правова регламентація, накази, розпорядження, групування документів.

Усі розроблювані військові документи об'єднані в загальну систему військової документації, яка існує на правах галузевої системи документації. Аналіз цих нормативних документів дає можливість виявити прогалини і недоліки у наявному правовому просторі та намітити шляхи щодо їх вдосконалення.

Дослідженням проблеми стану відомчої нормотворчості та перспективи її вдосконалення займалися такі науковці: С.С. Алексєєв, О.М. Бандурка, І.В. Бенедик, А. Гавриляка, В.М. Горшенев, Б.В. Дрейшев, Д.А. Керімов, Ю. Кідрук, А.М. Колодій, С.А. Комаров, В.В. Копейчиков, В.В. Лазарев, А.В. Міцкевич, А.Нашиць, В.Ф. Опришко, І.В. Опришко, А.С. Піголкін, Є.В. Погорелов, П.М. Рабінович, Т.Н. Рахманіна, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомиров, І.Б. Шахов, О.Ющик, О.Н. Ярмиш та ін. Аналізуючи наукові доробки названих вчених, потрібно розглянути відомчу нормотворчість Міністерства оборони України.

Метою цієї статті є дослідити поняття і властивості систем документації Збройних сил України та визначити їх місце у системі нормативно-правових актів держави.

Аналіз видів та різновидів військових документів дозволяє дійти висновку, що їх об'єднують загальні цілі та завдання: забезпечити чітке та безперервне управління військами, оперативно довести прийняті рішення до виконавців, своєчасно відобразити процеси, що відбуваються в Збройних силах, їх динаміку. Види та різновиди військових документів визначаються сучасною організацією Збройних сил, рівнем розвитку військового управління, способами ведення бойових дій.

Звичайно, кожен військовий документ виконує певне завдання, свою конкретну ціль, спрямований на виконання більш загальних завдань, на досягнення цілей більш високого рівня, що стоять перед загальною системою документації ЗС.

Важливою властивістю загальної системи документації Збройних сил України є цілісність її структури, на що вказує правова регламентація в усіх військових документах єдиними нормативними джерелами, закріплення в них вимог, що висуваються до військових документів, порядку їх розробки та виконання.

Дія цієї властивості проявляється у виконанні системою певної самостійної ролі, конкретної функції. Загальна система документації ЗС забезпечує реалізацію функції захисту держави. Утворюючи дану систему, Військові документи, що становлять цю систему, прямо чи непрямо сприяють забезпеченню безпеки країни, укріпленню її обороноздатності.

Важливою властивістю загальної системи документації Збройних сил є її здатність до

розвитку. Вона розвивається, вдосконалюється за рахунок поповнення новими документами, а також виключення окремих видів та різновидів військових документів, що втратили свою актуальність. Це особливо помітно на прикладі порівняння нормативних актів з питань регламентації порядку службової переписки та діловодства. Якщо в перших нормативних актах перелік видів військових документів був суворо обмежений, то в чинних правових джерелах він значно розширений, не є вичерпним і включає нові види, такі як вказівка, постанова, звіт, акт, заявка та ін. [1].

Суттєвою властивістю загальної системи документації ЗС є наявність всередині неї взаємопов'язаних систем, підсистем, комплексів, груп. Будь-яка цілісна структура складається із сукупності елементів, частин. Включає в себе складові частини і загальна система документації ЗС. Але роль та значення її складових частин неоднакові. У загальній системі документації ЗС можуть бути виділені як великі масиви документів, так і окремі групи, що складаються з кількох документів.

Безумовно, компоненти, частини загальної системи документації ЗС не існують ізольовано. Вони не є набором випадкових окремих елементів. Структурні частини єдиної системи існують у тісному взаємозв'язку, доповнюючи один одного, забезпечуючи тим самим існування всієї системи документації Збройних сил. Так, наприклад, передбачені нормативними актами, що регламентують порядок ведення діловодства в армії та на флоті, накази з бойової підготовки, з технічної частини тісно взаємопов'язані між собою. Вони регулюють питання життя та діяльності військ. Причому кожен з них, доповнюючи інші накази, відбиває ту чи іншу сторону функціонування управління, штабів військових частин та підрозділів.

Разом з тим, складові частини загальної системи документації ЗС не створюють однорідну масу, вони розрізняються призначенням, структурою, змістом, кожній з них притаманні певні специфічні риси.

Саме неоднорідність, а іноді і суперечливість складових частин системи є необхідною умовою її збереження та розвитку. Слід враховувати, що складові частини системи військових документів відрізняються різнорівневим характером. Наприклад, у підсистемах документів, створених на підставі єдиноначальності, за своїм правовим рівнем, значенням та роллю в управлінській діяльності значно переважає підсистема довідково-інформаційних документів.

У свою чергу, кожна з цих підсистем представлена документами, що мають також різні рівні, характер, правове значення та роль. Наприклад, у підсистемі документів, створених на підставі єдиноначальності, зовсім не однакове значення наказу та розпорядження. Якщо наказ видається з основних питань життя та діяльності військ, то розпорядження – з окремих, менш значущих, питань. Наказ видається командиром військової частини, розпорядження – начальником штабу від імені командира військової частини з метою втілення в життя його наказів та інших рішень. Кожен з них виконує певне завдання та функцію.

Таким чином, неоднорідність складових частин загальної системи документації Збройних сил обумовлена не лише різним зовнішнім та внутрішнім впливом на них, а й тими окремими різноманітними завданнями та функціями, які виконує кожна складова частина.

Проста сукупність складових частин системи ще не означає існування самої системи. Лише наявність тісної єдності, органічного зв'язку, взаємодії між складовими частинами, елементами дозволяє розглядати їх сукупність як цілісної системи.

Взаємозв'язок елементів загальної системи документації ЗС обумовлюється як виконанням документами загальних завдань, функцій, так і нормативною регламентацією їх змісту, форм та вимог, що висуваються до них.

Системи, підсистеми, комплекси, групи, що становлять загальну систему документації Збройних сил України, існують відносно самостійно. Їх автономність, відносна самостійність проявляє себе у виконанні конкретних завдань, у розподілі кожної з них на складові частини, у притаманних документам системах, групах характерних особливостей. Прикладом може бути система управлінської системи військової документації. Документи цієї системи призначені для здійснення керівництва військами. Вона містить дві групи військових документів – службові та бойові. Документи кожної з вказаних груп відрізняються як за формою, так і за змістом [2].

Кожна з автономних систем, підсистем, груп має певні ознаки. Це дозволяє групувати документи та формувати на підставі певних ознак справи в діловодстві військових частин та установ.

На практиці виділяють шість таких ознак: номінальна (іменна), авторська, предметно-питальна, кореспондентська, хронологічна, географічна.

Номінальна (іменна) ознака. За цією ознакою за основу групування береться вид документа. При групуванні за номінальною ознакою відбираються документи одного виду, наприклад, накази, вказівки та ін. На практиці часто застосовують дрібне групування документів, підставою для якої є різновид документа.

Предметно-питальна ознака. Підставою для групування за цією ознакою є зміст документа, характер питань, які відображаються в них. У комплексі документів, згрупованих за предметно-питальною ознакою, знаходяться документи однотипного змісту, що відображають якесь одне питання.

Зараз предметно-питальна ознака групування документів активно застосовується для організації зберігання управлінських документів у військових частинах та установах, їх структурних підрозділах.

Авторська ознака. Групування документів за цією ознакою здійснюється на підставі їх авторської приналежності. Оскільки авторами документа можуть бути як організації, установи, підприємства, так і посадові особи і громадяни, документи об'єднуються в комплекси за назвами організацій, установ, підприємств, прізвищами чи посадами посадових осіб, прізвищами громадян. За цією ознакою документи класифікують на загаль у випадку, коли документи того чи іншого автора обраховуються не одиницями, а значною кількістю – десятками чи більше. Ця ознака групування звичайно не застосовується, коли документи мають кілька авторів. Лише у виняткових випадках такі документи можуть групуватися в комплекси, причому, звичайно, за першим автором.

Комплекс документів, об'єднаних за авторською ознакою, складається з двох груп. Перша група містить документи, авторами яких є вищі організації та посадові особи. У цій групі документи групуються відповідно до узагальненої форми авторської ознаки. Прикладом може слугувати комплекс документів, що мають назву «Накази вищих органів та посадових осіб», «Директиви та вказівки вищих начальників». Другу групу становлять документи, авторська приналежність яких не виходить за межі організації, установи, підприємства.

Кореспондентська ознака. За цією ознакою групуються в комплекси документи, що становлять листування, яка ведеться з організаціями, установами, підприємствами, відомствами, міністерствами, посадовими особами і громадянами.

Прикладом групування в комплекси за кореспондентською ознакою можуть бути справи: «Листування з Державним комітетом з зовнішньоекономічних зв'язків», «Листування з Київським обласним військовим комісаріатом» та ін. Кожному кореспонденту відповідає окремий комплекс документів.

Документи за кореспондентською ознакою групуються, як правило, у тому випадку, коли з кореспондентами ведеться постійне листування.

До складу комплексів документів, згрупованих за цією ознакою, входять як документи кореспондентів, так і копії направлених їм документів.

Хронологічна ознака. Підставою для групування документів за цією ознакою у комплексі є часовий параметр. Критерієм групування документів за цією ознакою є той чи інший проміжок часу, який відбиває інформація, що міститься в документі – місяць, квартал, півріччя, рік, п'ятиріччя.

Досить часто за цією ознакою у комплекси групуються документи одного виду, які присвячені певному питанню. Прикладом такого групування можуть бути комплекси планів науково-дослідної роботи відділів, секторів, служб на місяць, рік, п'ятиріччя.

У ролі підстави для групування документів за хронологічною ознакою може бути дата видання документа. Як правило, до цієї підстави звертаються при об'єднанні в комплекси різних видів чи різновидів документів. Це стосується, насамперед, документів якихось структурних підрозділів, організацій, установ, підприємств. Наприклад, можуть бути

створені такі комплекси документів: «Матеріали з раціоналізаторської та винахідницької роботи за 1986 — 1990 рр.», «Звіти, донесення, акти першого відділу за 1994 р.».

Географічна ознака. Підставою для групування документів за географічною ознакою є зв'язок документа з тією чи іншою адміністративно-територіальною структурою. Документи часто відображають інформацію, що відноситься до певного адміністративно-територіального регіону: села, селища, району, кількох районів, міста, області, кількох областей та ін. Як правило, інформація, що міститься в документах, характеризує діяльність адміністративно-територіального регіону в цілому чи її окремі напрями, наприклад: «Зведення про виконання плану Яготинським районом у 1986 – 1990 рр.», «Звіт з військово-патріотичної роботи у Київській області за 1986 – 1990 рр.». При необхідності документи можуть групуватися в комплекси за місцем розробки [3].

На практиці дуже рідко можна зустріти групування документів у комплекси за однією з перерахованих ознак. Як правило, формування комплексів здійснюється з урахуванням кількох ознак. Це дозволяє забезпечити найбільш оптимальні форми роботи з документами, оперативність їх пошуку та отримання інформації, що зберігається в них. Відповідно до окремих видів документів склалися стійкі поєднання ознак для формування комплексів документів. Так, наприклад, доповідні, акти, накладні та деякі інші документи формуються за номінальною та предметно-питальною ознаками (наприклад, комплекс документів «Акти на знищення справ та документів»). Накази, директиви, як правило, формуються за номінальною, авторською та хронологічною ознаками (наприклад, «Накази командуючого військами Київського Військового Округу за 1990 р.»).

Практикою вироблені найбільш стійкі та доцільні поєднання ознак не тільки окремих видів документів, а й для документів, що відбивають окремі напрями діяльності організацій, установ, підприємств.

Аналіз практики формування документів вказує на те, що серед усього розмаїття ознак найчастіше зустрічаються такі як номінальна, предметно-питальна та хронологічна.

Як засвідчує практика, групування документів за певними ознаками забезпечує надійне функціонування довідково-інформаційної служби, оперативний розшук необхідних документів, створює умови для дієвого контролю за виконанням документа. Все це сприяє чіткому і безперервному функціонуванню механізму військового управління.

Таким чином, документи чітко організовані, об'єднанні в системи на підставі певних ознак. Взаємозв'язок між документами будь-якої системи обумовлюється наявністю у них загальних завдань, ознак, цілей, властивостей. Важливе значення у побудові конкретних систем документів відіграють критерії групування документів – системо-утворюючі критерії. Тому у теорії та на практиці документообігу великого значення набуває правильне визначення критеріїв побудови систем документації.

Системоутворюючими критеріями можуть бути: предмет документування, функції документів та ін. Відповідно до останнього критерію державними стандартами визначаються такі функціональні уніфіковані системи документації: проектно-конструкторська та технологічна документації; проектна документація з капітального будівництва; планова документація; звітно-статистична документація, первинна облікова документація; фінансова, первинна і звітна бухгалтерська документація; документація бюджетних організацій і установ; організаційно-розпорядча документація; документація з матеріально-технічного постачання та збуту; документація з ціноутворення; документація з зовнішньої торгівлі та ін.

Усі військові документи, що направляються до цивільних організацій і установ, класифікуються згідно із розробленими держстандартами перерахованими вище уніфікованими системами документації.

З викладеного доходимо висновку, що діяльність з розробки нормативних актів військового управління є досить складною і багатогранною. Вона складається із системи певних дій, які становлять окремі стадії. Оптимальними є такі дії, за допомогою яких передбачений результат досягається за мінімальних затрат сил і засобів.

Література:

1. Дзейко Ж.О. Види правил і засобів законодавчої техніки // Науковий вісник Ужгородського

- національного університету. – 2006. – № 5. – С. 26 – 30.
2. Дзейко Ж.О. Структура закону // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 4. – С. 9–18.
 3. Дзейко Ж.О. Законодавча техніка: поняття та значення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Юридичні науки. – 2006. – № 70-71. – С. 11 – 19.
 4. Демяхин А.Ф. Делопроизводство. / А.Ф. Демяхин. – Ростов-на-Дону, 1989.
 5. Гречуха Н.В. Военное документирование. – М., 1990.

Кузьмич И.И., ад'юнкт кафедри правового права Военного института Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Понятие и свойства систем документации Вооруженных сил Украины. В статье исследуются понятия и свойства систем документации Вооруженных сил Украины и определение их места в системе нормативно-правовых актов государства. Доказывается, что группирование документов за определенными признаками обеспечивает надежное функционирование справочно-информационной службы, оперативный розыск необходимых документов, создает условия для действенного контроля за исполнением документа, который содействует четкому и непрерывному функционированию механизма военного управления. Утверждается, что все военные документы, которые направляются в гражданские организации и учреждения, классифицируются согласно разработанным госстандартами унифицированными системами документации.

Ключевые слова: системы военной документации, военный документ, органы военного управления, правовая регламентация, приказы, распоряжения, группирование документов.

Kuz'mich I.I., Adjunct of the Department of Military Law of the Military Institute of Kyiv National University named after Taras Shevchenko

The concept and properties of documents of Armed Forces of Ukraine. The article deals with the concepts and properties of the documentation systems of the Armed Forces of Ukraine as well as the determination of their place in the system of legal acts of the state. It is proved that arranging the documents according to certain features ensures reliable operation of reference and information services, operational search of the necessary documents, creates conditions for effective control over the execution of a document and facilitates exact and uninterrupted functioning of the mechanism of military control. It is stated that all military documents, which are addressed to civil organizations and establishments, are classified according to developed unified standards.

Key words: system of military documents, military documents, the bodies of military administration, legal regulation, orders, document arrangement.

УДК 347.121.2:342.9](045)

Макаренко В.В.,

суддя Святошинського районного суду м. Києва

Проблема відшкодування майнової шкоди потерпілому в провадженні у справах про адміністративні правопорушення: сучасні аспекти дослідження

Стаття присвячена сучасним юридичним аспектам відшкодування майнової шкоди потерпілому в провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Проаналізовані сучасні підходи до вирішення зазначеної проблеми. Здійснено аналіз адміністративно-процесуального законодавства України, що закріплює процесуальний статус потерпілого у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Відзначено, що участь потерпілого в адміністративному провадженні ускладнюється величезною кількістю прогалин у законодавстві України, недоліками у правозастосовній сфері та недостатнім рівнем наукового вивчення.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративне законодавство, адміністративний проступок, майнова шкода, адміністративне провадження.

Сучасна українська спільнота переживає епоху стрімких змін, пов'язаних із глобальними трансформаційними ринково-економічними процесами і все частіше схиляється до

інтеграції в європейське співтовариство. Для того, щоб інтеграція України у європейське співтовариство відбулася якнайшвидше, необхідно удосконалювати чинні адміністративно-правові норми та створювати нові, що відповідають світовим стандартам та вимогам. Такі стандарти, як і вся міжнародна правова система, будуються, перш за все, на принципах охорони та захисту прав людини і громадянина. Статтею 3 Конституції України встановлюється, що «...людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [6]. А статтею 55 Конституції передбачається захист прав і свобод людини і громадянина судом [6].

Питання забезпечення охорони прав і свобод особи, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду є актуальним. Адже держава повинна піклуватися не тільки про правопорушників, а й про тих, хто постраждав від вчиненого ними.

У той самий час, слід констатувати, що для вітчизняної науки правовий статус потерпілої особи у результаті вчинення адміністративного правопорушення є новим і недостатньо розвинутих напрямом наукового пошуку. Саме тому метою написання цієї статті є здійснення аналізу сучасних наукових досліджень відшкодування шкоди завданіх правопорушенням в адміністративному провадженні та вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства в досліджуваній сфері.

На жаль, досі вчені-адміністративісти не приділили достатньої уваги потерпілому у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Ця проблема привертала увагу дослідників адміністративного права і висвітлювалася в працях В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, О.І. Миколенко та ін. Але питання захисту прав потерпілої особи у справах про адміністративні правопорушення розглядалися в юридичній літературі не досить ґрунтовно і носили швидше, фрагментарний характер.

Вчені здебільшого зосереджували свою увагу на особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, і лише частково зупинялися на інших учасниках процесу. Або, досліджуючи суб'єкти адміністративного процесу, пропонували їх поділ на сторони та учасники, оминаючи при цьому такого суб'єкта як потерпілий [1;3]. А це, на нашу думку, вплинуло на результати нормотворчої діяльності, наявність дещо узагальненого за змістом законодавства, що визначає засади участі потерпілого в адміністративному провадженні.

Змістовною базою для дослідження проблеми відшкодування шкоди потерпілому від адміністративного правопорушення можуть слугувати праці (у тому числі дисертаційні) вітчизняних учених, присвячені дослідженню особливостей вияву правового статусу потерпілого у провадженні в справах про адміністративні правопорушення (наприклад, М.Р. Сиротяка, І.О. Капшученко та ін.).

Адміністративно-процесуальним законодавством України закріплюється процесуальний статус потерпілого у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Але, як правильно зауважують деякі вчені, участь потерпілого в адміністративному провадженні ускладнюється величезною кількістю прогалин у законодавстві України, недоліками в правозастосовній сфері та недостатнім рівнем наукового дослідження. По-перше, запропонований у Кодексі України про адміністративні правопорушення перелік процесуальних прав та обов'язків потерпілого є неповним. Про існування деяких процесуальних прав потерпілого можна лише здогадуватись, якщо коментувати чи тлумачити в цілому положення КУпАП та інших нормативних актів України. Також до цього часу не вирішено питання щодо визнання потерпілим від адміністративного проступку і юридичних осіб. По-друге, у правозастосовній сфері мінімізована участь потерпілого у справі про адміністративне правопорушення та реально зводиться лише до можливості надати письмові пояснення на стадії адміністративного розслідування і оскаржити постанову на стадії перегляду справи про адміністративне правопорушення. Наприклад, у вирішенні питання про відшкодування майнової шкоди, яка була заподіяна в результаті вчинення адміністративного проступку, потерпілий не бере активної участі. Уся ініціатива щодо вирішення цього питання зосереджена в руках органів адміністративної юрисдикції, що передбачені у ст. 40 КУпАП. По-третє, дослідження правового статусу учасників провадження в справах

про адміністративні правопорушення, у тому числі й потерпілого, ускладнюються тим, що вчені зосередили свою увагу в основному на загальних підходах до визначення адміністративно-процесуального статусу особи, його відмінності від адміністративно-правового статусу особи та на класифікаціях адміністративних проваджень. У зв'язку з цим відійшли на другий план дослідження процесуального статусу потерпілого та захисту його прав у провадженні в справах про адміністративні правопорушення [4;10].

Наразі також не вирішено питання про правову природу самої шкоди, що виникає внаслідок скоєння адміністративного правопорушення. Наслідки адміністративного правопорушення за своєю природою є адміністративно-правовими, оскільки виникають внаслідок порушення адміністративних правовідносин. Деякі дослідники у своїх працях зазначають, що правова природа наслідків адміністративного правопорушення залишається цивільно-правовою на тій підставі, що лише цивільному праву притаманний відновлюваний характер примусу [2]. На думку О.І. Миколенко, правова природа матеріальної шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, залишається адміністративно-правовою, а тому спричинення такої шкоди породжує адміністративно-правові відносини, пов'язані як із притягненням винної особи до відповідальності, так і з питанням про відшкодування матеріальної шкоди [7].

І.О. Оплачко слушно зауважує, що у вітчизняній адміністративно-правовій науці можна констатувати відсутність комплексних монографічних наукових досліджень щодо участі потерпілого в адміністративному провадженні, з детальним висвітленням правової детермінації феномена «потерпілий» у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Дослідниця наголошує на необхідності створення характеристики адміністративно-деліктного процесу як сфери об'єктивізації потерпілого від адміністративного правопорушення, змісту участі потерпілого у відповідному процесі, зокрема, з поглибленим ґрунтовним аналізом статусу потерпілого в адміністративному процесі, який би передбачав зосередження уваги на сутності самого правового статусу потерпілого, захисту його майнових прав [9].

Статус потерпілого від адміністративного правопорушення визначений у ст. 269 КУпАП. Відповідно до норми закону, потерпілим є особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Потерпілий має право знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, при розгляді справи користуватися правовою допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, оскаржувати постанову по справі про адміністративне правопорушення. Потерпілого може бути опитано як свідка відповідно до ст. 272 КУпАП [5].

Отже, якщо діями правопорушника особі завдається майнова, фізична або моральна шкода, то вона згідно з чинним законодавством України визнається потерпілою особою (ст. 269 КУпАП). Таке рішення законодавця має велике практичне значення, бо сприяє захисту прав потерпілого. Але тут виникає непорозуміння саме з відшкодуванням шкоди завданім правопорушенням. Незважаючи на те, що адміністративним правопорушенням може бути заподіяна моральна, фізична або майнова шкода, в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення можливе відшкодування тільки майнової шкоди. Так, у ст. 40 КУпАП зазначено: «...якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду громадянину, підприємству, установі або організації, то адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду – незалежно від розміру шкоди, крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті» [5].

Як бачимо, відшкодування завданої потерпілому майнової шкоди передбачено ст. 40 КУпАП. Рішення про відшкодування майнової шкоди можуть приймати адміністративні

комісії, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, судді районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду.

Для прикладу, Законом Республіки Словенія «Про проступок» від 12 грудня 2002 р. вирішення питання про відшкодування майнової шкоди потерпілому в частині першій ст. 142 покладається на суд. Для цього потерпілій особі необхідно подати до суду майново-правову заяву. У ст. 143 цього закону передбачено окремі видатки потерпілому, який бере участь у провадженні по справі, його законному представникові й уповноваженій особі [12]. Аналогічні вимоги щодо майнового захисту потерпілого закріплені у ст. 62 Закону Республіки Сербія [12]. Дуже цікавою є ст. 70 Закону «Про проступки» Чеської Республіки. У цій статті затверджено, що якщо збитки і їх розмір було очевидно встановлено і шкоду відшкодовано недобровільно, адміністративний орган накладає на порушника обов'язок їх відшкодування [12]. Як бачимо з цієї норми закону, чеський законодавець зобов'язує порушника відшкодувати її потерпілому. Для порівняння, ст. 40 КУпАП передбачається можливість відшкодування майнової шкоди, заподіяної адміністративним проступком, у межах провадження в справах про адміністративні правопорушення. Але така можливість закріплена за органами адміністративної юрисдикції у чинному законодавстві у вигляді права, а не обов'язку, а тому з різних причин не реалізується. Тому виникає ситуація, коли через притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності начебто відбувається захист прав потерпілого, але його порушені майнові права залишаються незахищеними і він звертається за захистом своїх прав до суду в порядку цивільного судочинства [10].

На думку Н.А.Олефіренко, якщо слідувати за положенням ст. 40 КУпАП, то потерпілій особі в межах адміністративного провадження можна вимагати відшкодування тільки прямої дійсної шкоди, що, безумовно, порушує принцип відшкодування шкоди в повному обсязі, що закріплений цивільним законодавством. У автора виникає логічне запитання: «Чому в порядку цивільного судочинства заподіяна шкода відшкодовується в повному обсязі, а в порядку адміністративного провадження тільки пряма дійсна шкода? І чому адміністративне право в даному випадку обмежує законні права й інтереси потерпілої особи?» [8].

Частково підтримує думку колеги М.Р. Сиротяк. Він стверджує, що потерпілій особі краще відразу звернутися до суду із цивільним позовом і одержати відшкодування шкоди в повному обсязі, ніж чекати милості від органу адміністративно-деліктної юрисдикції, що розглядає справу, і одержати відшкодування тільки прямої дійсної шкоди» [11].

В юридичній літературі дуже часто вживаються терміни «майнова шкода» й «матеріальна шкода». Інколи ці поняття ототожнюються, але є суттєва відмінність між ними. За твердженням багатьох авторів, поняття матеріальної шкоди ширше за поняття майнової шкоди, бо нею охоплюється применшення майнових благ особи як таке, що вже настало в результаті правопорушення, так і те, що неминуче настане в майбутньому. Коли внаслідок здійснення правопорушення зменшується обсяг майнових благ певного громадянина, підприємства, установи чи організації, йдеться про матеріальну шкоду. Проте матеріальні втрати можуть мати місце й тоді, коли, наприклад, майно залишається в попередньому, що існувало до здійснення правопорушення стані, однак внаслідок завданої шкоди потерпілий частину заробітку втрачає у зв'язку зі своєю непрацездатністю. О.І. Миколенко доходить висновку, що в адміністративно-юрисдикційному процесі відшкодуванню повинна підлягати не лише майнова шкода, а й матеріальна шкода, яка включає в себе також витрати, пов'язані з лікуванням, протезуванням, відновленням здоров'я потерпілого; витрати органу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого, а також доходи, не отримані внаслідок здійснення адміністративного правопорушення [7].

Не згодний з попереднім автором М.Р. Сиротяк. Він наголошує, що вчиненням правопорушення може бути заподіяна лише фізична, моральна чи майнова шкода. А от коли особа, якій заподіяли фізичну шкоду, витратить на відновлення здоров'я певну суму грошей, то таку шкоду можна назвати матеріальною, або збитками потерпілого [10]. На жаль, у Цивільному кодексі щодо цього питання жодних роз'яснень не дається. У частині другій ст. 11 ЦК України закріплюється, що однією з підстав виникнення цивільних прав та обов'язків є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі. Більше немає

в ЦК України жодної статті, де б використовувався термін «матеріальна шкода». Законодавець в основному використовує поняття «збитки» та «майнова шкода». Тобто можна зробити висновок, що законодавець ототожнює поняття «майнова шкода» і «матеріальна шкода». Але, спираючись на дослідження науковців у сфері цивільного права, М.Р. Сиротяк констатує, що поняття «матеріальна шкода» належить не до сфери спричинення правопорушенням шкоди, а до сфери відшкодування, коли вирішується питання, які збитки потерпілій особі відшкодувати – тільки пряму дійсну майнову шкоду або ж і неотриманий прибуток чи витрати на лікування тощо. Тому науковець дотримується думки, що законодавець повинен у тих випадках, коли йдеться про спричинення шкоди, вживати термінологію «майнова шкода», «фізична шкода» і «моральна (немайнова) шкода» [10].

Підтримку цієї позиції знаходимо у наукових дослідженнях І.О. Капшученко. Автор, проаналізувавши та детально дослідивши поняття «шкода», робить порівняльний аналіз відшкодування шкоди потерпілій особі у кримінальному і адміністративно-деліктному, за визначенням автора, процесі. Так, на думку дослідниці, майновою шкодою від адміністративного проступку слід вважати шкоду, що полягає у спричиненні майнових збитків. Це знаходить вияв у втраті, привласненні, знищенні або пошкодженні майна [4].

Далі дослідниця доводить, що у правовій науці донині немає єдності думок щодо того, чи включає матеріальна шкода, завдана протиправним діянням, у тому числі й адміністративним проступком, тільки позитивну шкоду (шкоду, безпосередньо завдану адміністративним проступком), чи також і неодолені доходи, тобто шкоду в повному обсязі [4].

Варто, мабуть, прислухатися до думки фахівців у галузі права які говорять, що важко було б зрозуміти логіку законодавця, якби він під час встановлення майнової відповідальності за шкоду, завдану деліктом, ставив правопорушника у вигідне становище, – зобов'язував його відшкодувати тільки ту частину заподіяної шкоди, яку становить позитивна шкода в майні, порівняно з такою ж відповідальністю у договірних зобов'язаннях, де невиконання або неналежне виконання тягне відшкодування як позитивної шкоди, так і неодолені доходи [2].

Н.А.Олефіренко констатує, що неодолені доходи в розмір відшкодування заподіяної адміністративним правопорушенням шкоди не включаються. При цьому висувуються аргументи про труднощі її підрахунку і неможливості відшкодування в порядку адміністративно-деліктного провадження. На думку автора, відшкодування тільки прямої дійсної шкоди порушує принцип відшкодування шкоди в повному обсязі [8].

О.І.Миколенко підтримує тих науковців, які виступають за відшкодування збитків потерпілому в повному обсязі. Так, він вказує, що законодавець у ст. 40 КУАП України передбачив можливість стягнення майнової шкоди в порядку адміністративного провадження, насамперед для повноти, всебічності й об'єктивності дослідження всіх обставин справи, а також для швидкого відшкодування завданої адміністративним правопорушенням шкоди. Якщо це так, то вказані переваги відшкодування шкоди в порядку провадження у справах про адміністративні порушення повинні гарантувати потерпілому можливість відшкодування шкоди, завданої адміністративним правопорушенням, у тому розмірі (обсязі), в якому він міг би отримати при розгляді позову в порядку цивільного судочинства [7].

Науковці-адміністративісти пояснюють, що у межах провадження в справах про адміністративні правопорушення говорити про можливість відшкодування шкоди в повному обсязі досить важко, тому що процес притягнення осіб до адміністративної відповідальності досить стрімкий.

Так, Е.Ф. Демський зазначає, що адміністративний процес вигідно відрізняється від кримінального, цивільного та господарського тим, що визнання, реалізація, захист та поновлення прав та інтересів фізичних чи юридичних осіб можуть бути забезпечені не тільки шляхом відправлення правосуддя, а й в інстанційному порядку швидше, дешевше, професійно і не менш якісно. Такий підхід має бути одним із пріоритетних напрямів розробки доктрини адміністративної юстиції та юрисдикційних відносин у державі [3].

Підтримує таку думку і В.Б. Авер'янов стверджуючи, що велика кількість і невелика шкідливість (кожного окремо) адміністративних проступків потребує порівняно простого

порядку застосування заходів реагування. Це необхідно для швидкого дисциплінуючого впливу на винних з метою економії часу та сил як державних органів, так і самих порушників. До того ж, для виявлення порушень різних загальнообов'язкових правил найчастіше потрібні не юридичні, а спеціальні технічні, економічні, санітарні, агрономічні та інші знання. Інакше кажучи, в подібних випадках доцільніший саме адміністративний порядок впливу. Такий порядок часто є не недоліком, а перевагою адміністративної відповідальності. Особливо це стосується випадків накладення штрафу на місці вчинення проступку, коли порушник не заперечує застосованого стягнення [1].

М.Р.Сиротяк вказує на те, що досить часто між моментом вчинення адміністративного проступку та винесенням постанови по справі проходить лише кілька днів, а у справах про дрібне хуліганство навіть менше доби. Це не дозволяє, з одного боку, потерпілому вчасно надати всі необхідні докази (довідка з лікувального закладу, довідки з роботи та ін.), а з іншого боку, органу адміністративної юрисдикції об'єктивно дослідити всі матеріали справи відносно завданих потерпілій особі збитків або скористатись послугами експерта.

Тому пропонується в межах провадження в справах про адміністративні правопорушення відшкодовувати майнову шкоду не в повному обсязі, а лише шкоду, завдану майну потерпілого. Усі інші збитки майнового характеру повинні відшкодовуватись тільки в порядку цивільного судочинства [10].

Положення ст. 40 КУпАП вчений пропонує викласти в такій редакції: «Стаття 40. Цивільний позов у провадженні в справах про адміністративні правопорушення.

Особа, якій у результаті вчинення адміністративного проступку заподіяно шкоду майну і яка визнана потерпілим, має право в провадженні у справах про адміністративні правопорушення пред'явити до особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, цивільний позов, який розглядається вповноваженим органом (посадовою особою) разом зі справою про адміністративне правопорушення.

Цивільний позов може бути пред'явлений потерпілим як із моменту складання протоколу про адміністративне правопорушення, так і під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Особа, яка не пред'явила цивільного позову в справі про адміністративне правопорушення, а також особа, цивільний позов якої залишився без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства.

Державне мито не сплачується у випадках пред'явлення цивільного позову в провадженні у справах про адміністративні правопорушення [10].

Протилежну думку щодо питання стрімкості процесу та труднощів підрахунку неотриманих доходів в адміністративному провадженні висловлює О.І. Миколенко. Як слушно зауважує вчений, у сучасній судовій практиці широко використовується проведення бухгалтерських, економічних та інших експертиз, які завжди можуть встановити суму не лише реальної майнової шкоди, а й неотриманих доходів [7].

На думку автора, слід було б внести відповідні доповнення до адміністративного законодавства, де прямо передбачалася б можливість стягнення в провадженні у справах про адміністративні порушення не лише прямої шкоди, а й матеріальної шкоди. Однак правом стягувати матеріальну шкоду з винної особи повинні бути наділені лише суди загальної юрисдикції, а не адміністративні комісії й виконкоми сільської й селищної рад [7].

Зрозуміло, що перелік зазначених питань не є вичерпним. Однак слід зазначити, що центральне місце в будь-якій концепції розвитку законодавства про адміністративні правопорушення має належати правовому механізму забезпечення охорони прав і свобод особи.

Література:

1. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право /за заг. ред. В.Б. Авер'янова. — К.: Вид. Дім «Ін-Юре», 2002. — 668 с.
2. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П.Кучинська. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 192 с.
3. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. / Рекомендовано МОН України / Е.Ф. Демський. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 496 с.

4. Капшученко І.О. Потерпілий в адміністративно-деліктному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Капшученко Ірина Олексіївна. – К., 2011. – 173 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення (у редакції від 7 січ. 2013р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.
6. Конституція України. – К., 1996.
7. Миколенко О.І. Проблеми відшкодування шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Миколенко Олександр Іванович – Х., 2000. – 20 с.
8. Олєфіренко Н. А. Особливості правового статусу потерпілої особи як учасника адміністративно-деліктного провадження / Н. А. Олєфіренко // Форум права: електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 1. – С. 30-34.
9. Оплачко І. О. Права, обов'язки та відповідальність потерпілого в адміністративно-деліктному процесі як визначальні елементи його адміністративно-правового статусу: прогалини їх законодавчого визначення/ І. О. Оплачко// Митна справа. – 2009. – № 3 (63), ч. 2. – С. 132 – 138.
10. Сиротяк М. Р. Захист прав потерпілого в провадженні в справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Сиротяк Михайло Романович. – Х., 2006. – 203 с.
11. Сиротяк М. Р. Потерпіла особа як учасник провадження в справах про адміністративні правопорушення / М.Р. Сиротяк / Науковий вісник Львів. юрид. ін-ту. – 2005. – Вип. 2. – С. 123-129.
12. Центр політико-правових реформ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravo.org.ua/files/zarub_zakon/.

Макаренко В.В., судья Святошинского районного суда г. Киева

Проблема возмещения имущественного вреда пострадавшему о внедрении в делах об административных правонарушениях: современные аспекты исследования. *Статья посвящена современному юридическому аспектам возмещения имущественного ущерба потерпевшему в производстве по делам об административных правонарушениях. Освещены современные подходы к решению этой проблемы. Осуществлен анализ административно-процессуального законодательства Украины, закрепляющее процессуальный статус потерпевшего в производстве по делам об административных правонарушениях. Отмечено, что участие потерпевшего в административном производстве осложняется огромным количеством пробелов в законодательстве Украины, недостатками в правоприменительной сфере и недостаточным уровнем научного изучения.*

Ключевые слова: административное право, административное законодательство, административный проступок, имущественный вред, административное производство

Makarenko V.V., Judge of Sviatoshyns'kyi district Court in Kiev.

Problem of compensation for property damage in cases of administrative offenses: modern aspects of the study. *This article is devoted to the modern legal aspects of compensation for property damage to the victim in the proceedings in cases of administrative offenses. The current approaches to the solving this problem are highlighted. The analysis of administrative procedural law of Ukraine, which establishes the procedural status of victim in the proceedings in cases of administrative offenses is made. It is noted that the participation of the victim in administrative proceedings is complicated by an enormous number of gaps in the legislation of Ukraine, deficiencies in the field of law enforcement and insufficient scientific study.*

Key words: administrative law, administrative offense, property damage, administrative proceedings

УДК 342.565.4:342.951](477)(045)

Опанасенко О.О.,

ст. науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем військового та міжнародного гуманітарного права науково-дослідного центру
Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Співвідношення принципу змагальності з іншими принципами адміністративного судочинства України

У статті аналізується взаємозв'язок принципу змагальності з іншими принципами адміністративного судочинства, такими як верховенства права, законності, рівності, гласності і відкритості, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень, обов'язковості судових рішень. Взаємодія принципів адміністративного судочинства розглядається як процес сприяння правильному застосуванню адміністративно-процесуальних норм, основа для законодавчої практики, підготовки і прийняття відповідних правових норм характеризує суть права як регулятора суспільних відносин у галузі здійснення правосуддя в адміністративних справах.

Ключові слова: адміністративне судочинство України, принцип верховенства права, принцип законності, принцип рівності, принцип змагальності, диспозитивності та офіційності, принцип гласності і відкритості, принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень, принцип обов'язковості судових рішень.

Дослідження основних категорій, визначених у нормах Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), якими є, зокрема, принципи, виявилось надзвичайно актуальним, адже здійснення правосуддя в адміністративних справах по забезпеченню захисту суб'єктивних публічних прав осіб від будь-яких управлінських дій неможливе без наукового теоретичного аналізу усталених підвалин, керівних ідей будь-якої правової системи – принципів права. Положення КАСУ обумовлюють необхідність постановки питання щодо сучасних поглядів на взаємозв'язок такого конституційного принципу як змагальність з іншими принципами адміністративного судочинства, такими як верховенство права, законність, рівність, гласність і відкритість, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень, обов'язковості судових рішень.

На нашу думку, саме змагальність як конституційно-правове становище слід розглядати не лише як демократичну основу, а й як гарантію неупередженого розгляду справи адміністративним судом, який є стрижнем дотримання інших принципів, зазначених у ст. 7 КАСУ.

Науково-теоретичне підґрунтя статті становлять наукові праці фахівців у галузі загальної теорії держави і права, адміністративного права та процесу, інших галузевих правових наук, в тому числі російських дослідників, а саме: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, П.Д. Баранчика, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, С.А. Бондарчук, І.Л. Бородіна, Ю.В. Георгієвського, І.П. Голосніченка, Е.Ф. Демського, Д.М. Лук'янця, Д.П. Калаєнова, І.О. Картузова, С.В. Ківалова, З.Р. Кісіль, І.Б. Коліушка, А.М. Колодія, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіди, В.К. Матвійчука, Р.С. Мельника, А.Ю. Осадчого, О.М. Пасенюка, С.П. Пасіки, Ю.С. Педька, В.Г. Перепелюка, А.В. Руденка, В.С. Стефанюка, В.Д. Сущенко, В.І. Тертишнікова, Н.П. Тиндика, О.Б. Черномаза, Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонової, В.І. Шишкіна та ін.

Як слушно зазначає С.А. Бондарчук: «...У юридичній науці останніх років досліджувались, в основному, загальні питання запровадження адміністративної юстиції, проблеми визначення сутності адміністративного процесу, адміністративної юрисдикції. Такий стан дослідження проблеми становлення і розвитку адміністративної юстиції обумовлений тим, що сам інститут адміністративної юстиції та його процесуальна форма реалізації – судовий адміністративний процес – є порівняно новими проблемами для юридичної науки» [3, с. 1].

Виходячи із вищезазначеного, можна зауважити, що у науці адміністративного процесу проблеми визначення принципів, їх взаємозв'язок в адміністративному судочинстві зали-

шаються найменш досліджуваними. У сучасній українській науковій літературі не існує єдиного підходу як до визначення змісту принципів адміністративного судочинства, так і до розуміння їх взаємозалежності.

На нашу думку, принцип змагальності посідає особливе місце у системі принципів адміністративного судочинства, тому *метою* цієї статті є аналіз взаємозв'язку цього принципу з іншими принципами адміністративного судочинства.

Виходячи із зазначеної мети у статті поставлено такі *завдання*:

- визначити поняття, значення та систему принципів адміністративного судочинства;
- висвітлити специфіку імплементації принципів адміністративної юстиції на сучасну модель адміністративного судочинства України;
- проаналізувати співвідношення принципу змагальності з іншими принципами адміністративного судочинства України.

Згідно зі статтею 7 КАСУ, принципами здійснення правосуддя в адміністративних судах є: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) гласність і відкритість адміністративного процесу; 6) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, установлених цим Кодексом; 7) обов'язковість судових рішень[4]. Саме зміст цієї статті визначає систему принципів адміністративного судочинства, їх ієрархію, але не висвітлює їх пріоритет та взаємозалежність.

Якщо порівнювати перелік принципів адміністративного судочинства в попередній редакції Кодексу, ми можемо побачити, що принципи змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі були визначені як окремі принципи. Однак, складність та важливість принципу змагальності, а також підкреслюючи специфічність завдань адміністративного судочинства, цей конституційний принцип був об'єднаний з вищезазначеними як загальним, так і галузевим (специфічним) принципами – диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Таким чином, система принципів адміністративного судочинства складається із семи принципів, а принцип змагальності був значно розширений за своїми функціями та завданнями.

Важливим, на нашу думку, в аналізі питання взаємодії принципів адміністративного судочинства є те, що вони є нормами прямої дії, тобто можуть застосовуватися безпосередньо і не обов'язково у сукупності з більш конкретною нормою, якої може й не бути.

Діяльність адміністративних судів заснована як на загальних принципах судочинства, так і на галузевих принципах, тобто тих, що притаманні лише адміністративному судочинству. До загальних принципів судочинства, що втілені і в КАСУ, відносять принципи верховенства права, законності, рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін, диспозитивності, гласності і відкритості, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, обов'язковості судових рішень.

Водночас на відміну від цивільного судочинства принципи верховенства права і законності мають особливе значення в адміністративному судочинстві, а змістовне наповнення принципів змагальності та диспозитивності є дуже специфічним. Особливим (галузевим) принципом, властивим лише адміністративному судочинству є принцип офіційного з'ясування обставин у справі, або принцип офіційності. Такі відмінності в адміністративному судочинстві обумовлені предметом адміністративної юрисдикції (а це діяльність публічної адміністрації) та завданням адміністративного судочинства, а саме – захистом «...прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій» [4].

Саме засади визначають, як здійснюють свою процесуальну діяльність судові органи та учасники судового процесу, та характеризують межі, згідно з якими та в межах яких вони повинні діяти [9, с. 549].

Розглядаючи підходи до визначення принципів адміністративного права, ми дійшли до

висновку, що в юридичній літературі існують кілька підходів. Вчені розглядають принципи адміністративного судочинства: 1) з точки зору основних засад організації і діяльності адміністративного суду; 2) як керівні положення, як правові погляди на завдання і засоби діяльності суду по розгляду і вирішенню адміністративних справ; 3) своєрідну систему координат, у межах якої здійснюється і розвивається правосуддя.

Так, А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник, у праці «Адміністративний процес в Україні», принципи адміністративного права розглядають як: «керівні, найголовніші та непорушні правила здійснення адміністративного процесу, закріплені у статтях Конституції України і законодавчих актах, які в імперативній формі регламентують поведінку учасників такого процесу та у загальній формі визначають процедури адміністративного судочинства» [5, с.102].

В.К. Матвійчук, І.О. Хар та інші визначають принципи «...як основу, початок, основоположні, найбільш абстрактні правила, основні вимоги, засади, що виступають у ролі незаперечних вимог, покладених в основу діяльності адміністративного суду щодо справедливого вирішення у ньому підсудних йому справ» [10, с. 136].

С.А. Бондарчук під принципами адміністративного судочинства розуміє: «...основні нормативно-керівні положення, об'єктивно існуючі як категорія правосвідомості, з огляду на необхідність врегулювання суспільних відносин, закріплені у нормах процесуального законодавства, у межах яких здійснюється і розвивається адміністративне правосуддя» [3, с.4].

І.Х. Темкіжев, М.І. Цуркан, В. Б. Авер'янов та інші зазначають, що: «Поняття «принципи правосуддя в адміністративних справах» – це основа, початок, основоположні, найбільш абстрактні правила (основні вимоги, засади), що виступають як незаперечні вимоги, поставлені в основу діяльності адміністративного суду щодо справедливого вирішення в ньому підсудних йому справ» [11, с.30].

Систему принципів адміністративного судочинства України визначено як «...закріплену нормами КАС України цілісність та єдність її взаємопов'язаних елементів – принципів, якими регламентується певне коло адміністративно-процесуальних правовідносин, які виникають під час відправлення правосуддя у в адміністративних справах» [3, с.4].

Як слушно зазначає М.Д. Кухар: «...між всіма принципами системи існує взаємодія та зв'язок, що визначаються завданнями адміністративного судочинства. Зміст окремих принципів визначається з урахуванням змісту кожного іншого принципу системи, тим самим існування принципу окремо від інших принципів системи не допускається. Таким чином, реалізація одного принципу завжди обумовлює реалізацію інших принципів» [9, с.550].

Спробу дати авторську класифікацію принципів адміністративного судочинства зробив А.В. Руденко у дослідженні «Адміністративне судочинство: становлення та здійснення». На його думку, система принципів адміністративного права має таку структуру: «...принципи, що відображають сутність адміністративного судочинства як форми здійснення правосуддя (верховенство права, законність, поділ влади, незалежність суддів); принципи, що відображають сутність адміністративного судочинства як процесу з його окремими самостійними стадіями, такі принципи відображають сам хід судочинства (правова рівність, доступність та гарантованість судового захисту, мова судочинства, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, диспозитивність, змагальність, активна роль суду, офіційність, швидкість розгляду адміністративних справ, обов'язковість судових рішень, апеляційне та касаційне оскарження)» [13, с. 9]. Така класифікація, на думку А.В. Руденка, дозволяє простежити послідовність дії принципів адміністративного судочинства, їх реального втілення на різних стадіях процесу. Наведена класифікація дозволяє також поділити принципи, по-перше, на загальні та спеціальні, а, по-друге, спеціальні принципи розташувати залежно від стадій процесу, де їх прояв є більш вагомим.

Питання співвідношення принципу змагальності з іншими принципами адміністративного судочинства України неможливо проаналізувати без визначення, що ж таке принцип змагальності в адміністративному судочинстві. Ми повністю погоджуємося із визначенням, яке дала С.А.Бондарчук у своєму дисертаційному дослідженні «Принципи адміністративного судочинства України»: «Змагальність сторін як принцип адміністративного судочинства розуміється як забезпечення такого їх стану, коли ні одна із сторін не може

бути обмежена у здійсненні нею законних процесуальних повноважень, й жоден із учасників адміністративного процесу, суд, уповноважений розглядати та вирішувати конкретний публічно-правовий спір, не вправі перешкоджати законному здійсненню стороною цих повноважень» [3, с.7].

Зміст змагальності полягає в тому, що, незалежно від виду судочинства, сторони протиставлені одна одній відповідно до своїх інтересів, і судовий розгляд справи відбувається у формі спору між ними. Це положення було відоме ще в часи Давньої Русі. У працях дореволюційних вчених-процесуалістів при характеристиці змагальності розглядалась діяльність не лише сторін, а й роль і функції суду в процесі. У подальшому процесі тлумачення цього принципу вченими все частіше пропонувалося доповнити законодавство елементами матеріальної активності суду, тобто ввести слідчі елементи у змагальність. При цьому визнавалось, що таке втручання має бути обмеженим – тільки до тих меж, поки воно не суперечить принципу диспозитивності [2, с. 146].

У 90-х роках ХХ ст. змагальність теоретично визнавалася принципом процесу, але її визначення, розуміння, практичне застосування фактично прирівнювалося до принципу рівноправності сторін у поєднанні з принципом диспозитивності, зводилося лише до змагальної форми процесу.

І якщо цивільний та господарський процеси у своїй основі мають приватноправовий спір, а тому виправданим є закріплення у відповідних процесуальних кодексах обов'язку сторін доводити перед судом свої вимоги і заперечення та покладення саме на сторони відповідальності за повноту доказового матеріалу, то предметом адміністративного судочинства є публічно-правові спори, і саме тут закріплення так званих слідчих елементів у діяльності суду є доречним та виправданим, враховуючи необхідність захисту прав та інтересів приватних осіб.

Таким чином, цілком слушним було розширення змісту принципу змагальності в ст.7 КАСУ і формулювання його як «...змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі»[4]. Це дає реальну можливість аналізувати не тільки теоретично принцип змагальності, а й практично застосовувати різноманітний інструментарій у слідчій діяльності суду, за допомогою диспозитивності та офіційного з'ясування обставин справи, це може розглядатися як доповнення елементами матеріальної активності суду. Таким чином, особливістю адміністративного судочинства є те, що обставини в адміністративній справі суд може встановлювати на підставі не лише доказів, зібраних сторонами або за їх ініціативою, а й доказів, зібраних судом з власної ініціативи.

Побуває думка, що офіційність, сутність якої полягає в активній ролі суду, за своїм змістом обмежує дію принципів змагальності і диспозитивності. Наявність принципу офіційності обумовлена специфікою публічно-правових відносин, яка полягає у тому, що в учасників таких правовідносин, як правило, нерівні можливості. Однак, на нашу думку, це положення є неправильним, оскільки особливістю адміністративного судочинства вважається те, що у судовому процесі особі протистоїть потужний адміністративний апарат. У зв'язку з цим у сторін заздалегідь складаються нерівні вихідні можливості. Щоб збалансувати їх, адміністративний суд і повинен відігравати активну роль у судовому процесі з тим, щоб сприяти особі у захисті її прав. Однак, зрозуміло, що принцип офіційності вносить свої корективи у процес змагальності сторін, які деякі вчені називають обмеженнями принципу змагальності. Вони полягають у наступному:

- визначення судом обставин, які необхідно встановити для вирішення спору; з'ясуванні, якими доказами сторони можуть обґрунтувати свої доводи чи заперечення щодо цих обставин (пп. 3, 4 ч. 4 ст. 111 КАСУ);
- пропонування судом, у разі необхідності, особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надання суду додаткових доказів, визначивши їх (ч. 5 ст. 11, ч. 1 ст. 114 КАСУ);
- власній ініціативі суду по виявленню та витребуванню доказів, яких, на думку суду, не вистачає (ч. 4,5 ст. 11, ч. 4 ст. 65, ч. 5 ст. 71, пп. 1, 3 ч. 2 ст. 110 КАСУ);
- визнанні судом обов'язковим явку сторони чи третьої особи, якщо є необхідність

заслухати її особисто (п. 2 ч. 2І ст. 110, ст. 120 КАСУ);

- ❑ активності суду у дослідженні доказів щодо обставин, які визнаються сторонами, якщо у нього існує сумнів щодо достовірності цих обставин та добровільності їх визнання (ч. 3 ст. 72 КАСУ);
- ❑ задавати питання свідку суд може в будь-який час, а не лише після закінчення допиту особами, які беруть участь у справі, як це регламентовано цивільним судочинством (ч. 8 ст. 141 КАСУ).

Як ми вже зазначали вище, в КАСУ принцип офіційності сформульовано як принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Однак, аналізуючи зміст КАСУ можна дійти висновку, що принцип офіційності стосується не лише з'ясування обставин у справі, а й сфери диспозитивності сторін. Принцип офіційності, згідно з нормами КАСУ, вносить особливості у застосування принципу диспозитивності, які проявляється у тому, що:

- ❑ у разі відмови позивача від адміністративного позову, визнання відповідачем адміністративного позову або досягнення сторонами примирення суд повинен перевірити, чи не суперечитиме це закону та чи не порушуватиме чий-небудь права, свободи чи інтереси (ч. 4 ст. 51, ч. 4 ст. 112, ч. 3 ст. 113 КАСУ);
- ❑ з власної ініціативи суд повинен вжити заходи забезпечення адміністративного позову, якщо існує очевидна небезпека заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам позивача до ухвалення рішення в адміністративній справі, або захист цих прав, свобод та інтересів стане неможливим без вжиття таких заходів, або для їх відновлення необхідно буде докласти значних зусиль та витрат, а також, якщо очевидними є ознаки протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень (ч. 1 ст. 117 КАСУ);
- ❑ якщо це необхідно для повноти захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять, суд уповноважений вийти за межі позовних вимог (ч. 2 ст. 11 КАСУ);
- ❑ у разі укладення мирової угоди або відмови стягувача від примусового виконання на стадії виконання судового рішення суд повинен перевірити, чи не суперечитиме це закону та чи не порушуватиме чий-небудь права, свободи чи інтереси (ч. 4 ст. 258 КАСУ).

У класичному розумінні принцип диспозитивності полягає у тому, що суд повинен вирішувати лише ті питання, про вирішення яких його просять сторони у справі (учасники спірних правовідносин). Таким чином, суд не може ініціювати провадження, бо це суперечило б засадам здійснення правосуддя. За загальним правилом, як і у цивільному судочинстві, адміністративний суд вирішує лише ті вимоги по суті спору, про вирішення яких просять сторони і він не повинен виходити за межі цих вимог. Інакше кажучи, суд зв'язаний предметом і розміром заявлених вимог.

Однак, на відміну від цивільного судочинства, положення КАСУ допускають випадки, коли суд зобов'язаний вийти за межі вимог адміністративного позову. Це потрібно, якщо спосіб захисту, який пропонує позивач, є недостатнім для повного захисту його прав, свобод та інтересів. Аналогічний обов'язок суду зазначений також у ч. 9 ст. 171 КАСУ, якою передбачається, що у разі, коли у процесі розгляду справи щодо нормативно-правового акта виявлено незаконність або невідповідність правовому акту вищої юридичної сили інших правових актів чи їхніх окремих положень, крім тих, щодо яких відкрито провадження в адміністративній справі та які впливають на прийняття постанови у справі, суд визнає такі акти чи їх окремі положення незаконними або такими, що не відповідають правовому акту вищої юридичної сили [4]. У цьому положенні проглядається зв'язок змагальності з принципами законності та верховенства права.

Так, офіційність прямо пов'язує принцип змагальності з принципами верховенства права та законності, основний зміст яких в адміністративному судочинстві полягає у тому, що у разі застосування адміністративним судом положень законодавчих чи інших нормативно-правових актів, які несправедливо обмежують або порушують права, свободи та законні інтереси особи, або у разі тлумачення їх у такий спосіб, рішення, винесене по такій справі, повинно визнаватися незаконним.

Принцип верховенства права має особливе значення в адміністративному судочинстві, зокрема й тому, що предметом розгляду справ в адміністративних судах є правові акти, які є результатом діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій. Існує думка, що в Україні відсутня усталена судова практика його прямого застосування, але саме в адміністративному судочинстві цей принцип активно використовується і саме через офіційне з'ясування обставин справи.

У КАСУ здійснено спробу дати визначення змісту принципу верховенства права в п.1 ст. 8 «Верховенство права»: «...суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого зокрема людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [1, с.7]. Таке визначення відповідає статті 3 Конституції України [7], в якій визначаються права людини першочерговими і вищими щодо інтересів держави та дає найзагальніше розуміння спрямованості адміністративного судочинства та критерій для судового контролю за діяльністю публічної адміністрації за допомогою активності суду через реалізацію ним офіційності.

Отже, «...принципом верховенства права є сукупність засад (положень), ідей, тобто вимог, що ґрунтуються на природних правах особи та її індивідуальної автономії відносно держави. Він повинен втілюватися через діяльність судової влади... Публічна влада не тільки створює право, а й має бути обмежена у цій діяльності, оскільки доволі часто її нормотворення суперечить принципу верховенства права» [11, с.30]. Це необхідно, щоб особа була захищеною від свавілля публічної адміністрації. Звідси й ще одна вимога принципу верховенства права – захист від свавілля. Це означає, що втручання публічної адміністрації у права людини повинно підлягати ефективному контролю. Щонайменше це має бути судовий контроль, який найкраще забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури.

Наступний принцип адміністративного судочинства – принцип законності, означає «...здійснення державними органами і посадовими особами всіх властивих функцій у суворій відповідності до чинної Конституції, законів та підзаконних актів, згідно зі встановленою у законодавстві компетенцією» [12, с. 172]. Як слушно зазначають В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко, «...законність в адміністративних провадженнях полягає в тому, що адміністративний процес здійснюється на основі спеціальних адміністративно-процесуальних норм у межах встановленої компетенції» [8, с. 397]. Спеціальні адміністративно-процесуальні норми впливають з таких принципів адміністративного судочинства як змагальність, диспозитивність та ін. Межі встановленої компетенції адміністративного суду включають таку особливість як активність суду щодо офіційного з'ясування всіх обставин у справі.

Вплив принципу змагальності на зміст принципу законності можна пояснити на такому прикладі. Сторони можуть представляти різні докази, з огляду на які спірні правовідносини можуть регулюватися різними нормами права, при цьому кожна із сторін може наполягати на вигідній їй кваліфікації. У цьому випадку принцип законності проявляється в тому, що суддя, вивчивши всі доводи та докази сторін повинен застосувати ту норму права, яка найбільше відповідає цим правовідносинам.

Взаємозв'язок принципу змагальності з принципом рівності усіх учасників адміністративного процесу має виключно процесуальну природу, позаяк він застосовується лише під час адміністративного процесу, однак у жодному разі – до нього, оскільки на цьому етапі ще не існує таких процесуальних фігур як учасники судового процесу.

Як правильно зазначає С.А. Бондарчук, «...принцип рівності має на меті забезпечення збалансованості адміністративного процесу як змагальної форми під час розгляду справи, що має місце між формально рівними процесуальними учасниками; принцип рівності є одним із проявів загальноправового принципу верховенства права, а саме такого його правового аспекту як принцип правової певності, позаяк сторони у адміністративному процесі знають, якими процесуальними правами наділені усі його учасники» [3, с.7].

Розглядаючи проблему процесуальних прав, якими наділені усі його учасники, ми знову повертаємося до принципу диспозитивності. Його основний зміст полягає в тому, що «...будь-яка особа, яка є одним із учасників адміністративного процесу, має змогу на свій

розсуд розпоряджатися своїми правами» [8, с.400]. Таким чином диспозитивність, пов'язана не зі специфікою суб'єктивних прав, які підлягають захисту, а із самою природою юрисдикційної діяльності щодо захисту суб'єктивних прав, безвідносно до того, мають вони публічно-правовий чи приватно-правовий характер. Змога розпоряджатися на свій розсуд власними правами особою, яка є одним з учасників адміністративного процесу, зміцнює принцип змагальності адміністративного судочинства, сприяє його об'єктивності, гуманності, гласності та відкритості.

Іншим аспектом принципу рівності сторін є те, що на суд покладено обов'язок вживати передбачені законом заходи, необхідні для всебічного і повного з'ясування обставин у справі, зокрема щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи (ч. 4 ст. 11 КАСУ). По-перше, це дає змогу врівноважити можливості людини, яка зазвичай необізнана у тонкощах юриспруденції, і суб'єкта владних повноважень, а, по-друге, предмет публічно-правового спору найчастіше стосується публічних інтересів – тобто інтересів широкого кола осіб. Суд повинен дослідити, як судові рішення може вплинути на ці інтереси, а не лише на інтереси осіб, які беруть участь у справі.

Європейським судом засада рівності сторін у процесі виводиться з принципу верховенства права, який, зокрема, знаходить свій вираз у положеннях ст. 6 Конвенції щодо справедливого судового розгляду. Щодо принципу рівності сторін Європейський суд вимагає, щоб «кожній зі сторін була надана розумна можливість представити свою справу у такий спосіб, що не ставить її у суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом» [6]. Як бачимо, це положення висвітлює єдність таких принципів як верховенство права, законність, рівність сторін, змагальність, диспозитивність, офіційність.

Реалізація принципу забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, яка проявляється в функціональній, організаційній та організаційно-функціональній формах, що забезпечує системність та комплексність реалізації цього принципу в адміністративному судочинстві та сприяє його взаємозв'язку з принципами верховенства права та законності, а саме – всебічному захисту прав, свобод та законних інтересів його учасників. Доведено, що принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду за своєю сутністю є проявом права особи на судовий захист, яке має особливу форму реалізації, а за призначенням виступає додатковою гарантією законності та обґрунтованості рішень адміністративних судів, реалізує змагальні права сторін адміністративного процесу.

З викладеного доходимо таких висновків:

1. Система принципів адміністративного судочинства – це сукупність принципів, яка обумовлена їх внутрішньою єдністю, взаємним зв'язком, спрямованістю до єдиної мети.

2. Принципи адміністративного судочинства завжди взаємообумовлені і внутрішньо об'єднані єдиною метою – визначити особливості і завдання адміністративного судочинства, методи їх досягнення, характер і зміст процесуальної діяльності всіх суб'єктів адміністративного процесу.

3. Взаємодія принципів адміністративного судочинства сприяє правильному пізнанню та застосуванню адміністративно-процесуальних норм, є основою для законодавчої практики, підготовки, розробки і прийняття відповідних їм за змістом правових норм та подальшого їх удосконалення, характеризує суть та значення права як регулятора суспільних відносин у галузі здійснення правосуддя в адміністративних справах.

4. Поеднання принципу змагальності в адміністративному процесі з принципами рівноправності сторін у процесі, принципом диспозитивності забезпечує всі можливості повного і всебічного використання судового захисту прав, свобод та інтересів особи, яка звернулася до адміністративного суду за захистом.

5. Принцип змагальності повністю регулює процес відбору фактичного матеріалу, необхідного для вирішення адміністративної справи, визначає форми, методи та прийоми дослідження цього матеріалу, регулює дії сторін адміністративного процесу та адміністративного суду щодо збирання та аналізу доказів, послідовності вчинення цих процесуальних дій та їх правові наслідки, що є в кінцевому підсумку послідовною реалізацією таких

принципів як верховенство права, законність, рівність сторін, гласність, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі, на нашу думку, є аналіз впливу принципу змагальності на діяльність сторін адміністративного судочинства.

Література

1. Авер'янов В. Кодекс адміністративного судочинства України: необхідність і шляхи усунення концептуально-понятійних вад/ В. Авер'янов, Д. Лук'янець, Ю. Педько// Право України. – 2006. – №3. – С.7-12.
2. Баранчик П.Д. Змагальність сторін як принцип адміністративного судочинства. //Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 4. – С. 143-149.
3. Бондарчук С.А. Принципи адміністративного судочинства України: автореф. дис. канд. юрид. наук спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право/ Світлана Анатоліївна Бондарчук. – Харків, 2010. – 20с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV від 06.07.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35 /35-36, 37/ – С. 1358. – Ст. 446.
5. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України: навч. посіб./ А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник. – К.: Прецедент, 2007. – 531с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи від 04.11. 1950 р./ Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. / № 32 від 23.08. 2006 р. – Ст. 270.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Курс адміністративного права України: підруч. /В. К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко [та ін.] / за ред. В.В. Коваленка. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 808с.
9. Кухар М.Д. Принцип змагальності в системі принципів адміністративного процесу України // Філософія права. – 2012. – № 4. – С. 549-553.
10. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: в 2 т. Т.1 /В.К. Матвійчук, І.О. Хар; [за заг. ред. В.К. Матвійчука]. – Вид. 2-е, змін. та доп. – К.: Алетра, КНТ, 2008. – 787с.
11. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України/ за заг. ред. І.Х. Темкіжева (кер. авт. кол.). – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 720с.
12. Общая теория государства и права. Академический курс: в 2 т./ Т.И. Байтин, А.Г. Бережнов, Н.В. Витрук [и др.] – М.: Зерцало, 1998. – Т.1: Теория государства. – 416с.
13. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07– адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право /Артем Валерійович Руденко. – Харків, 2005. – 21с.

Опанасенко Е.А., ст. научный сотрудник научно-исследовательского отдела проблем военного и международного гуманитарного права научно-исследовательского центра Военного института Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Соотношение принципа состязательности с другими принципами административного судопроизводства Украины. В статье анализируется взаимосвязь принципа состязательности с другими принципами административного судопроизводства, такими как верховенство права, законность, равенство, гласность и открытость, обеспечение апелляционного и кассационного обжалования решений, обязательность судебных решений. Взаимодействие принципов административного судопроизводства рассматривается как процесс содействия правильному применению административно-процессуальных норм, основа для законодательной практики, подготовки и принятия соответствующих правовых норм, характеризует суть права как регулятора общественных отношений в области осуществления правосудия по административным делам.

Ключевые слова: административное судопроизводство Украины, принцип верховенства права, принцип законности, принцип равенства, принцип состязательности, диспозитивности и официальности, принцип гласности и открытости, принцип обеспечения апелляционного и кассационного обжалования решений, принцип обязательности судебных решений.

Опанасенко О.О., Senior Researcher of Scientific and Research Section of Military and International Humanitarian Law problems of Scientific and Research Center of the Military institute of Kyiv National University named after Taras Shevchenko

The interrelation between the principle of competition with other principles of administrative proceedings of Ukraine. The article analyzes interrelation of the principle of competition with other principles of administrative proceedings, such as the supremacy of law, legality, equality, publicity and appeal decisions, commitment judgments. The interaction of the principles of administrative justice is considered as a facilitating process of administrative and procedural rules application as well as the basis for legal practice, preparation and adoption of appropriate regulations. The author describes the essence of the regulations, especially in the sphere of administration of justice in administrative cases.

Key words: administrative proceedings in Ukraine, the supremacy rule of law, the principle of legality, the principle of equality, the principle of competition, optionality, the principle of publicity, the principle of appeal and appeal decisions, the principle of compulsory judicial decisions.

Організаційне забезпечення надання адміністративних послуг районною державною адміністрацією

У статті розглядаються організаційні форми діяльності органів виконавчої влади та найбільш проблемні і важливі напрями удосконалення організаційно-структурного забезпечення надання адміністративних послуг районною державною адміністрацією. Аналізується закон України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р. Наголошено, що ключові положення щодо поведінки державних службовців мають знайти відображення на рівні принципів саме у Законі України «Про державну службу». Проведено поділ вимог до професійної компетенції посадових осіб органів місцевого самоврядування. Встановлено, що головним завданням державних службовців в Україні має стати забезпечення прав та інтересів людини.

Ключові слова: адміністративні послуги, районна державна адміністрація, державна служба, інститут державних послуг, нормативно-правова база.

Сьогодні демократизоване суспільство стає все більш вимогливим до посадових осіб органів влади в сфері надання адміністративних послуг населенню. Запровадження інституту державних послуг є основним способом реалізації посадовими особами завдань і функцій держави у межах своєї компетенції. Ключовою проблемою, що породжує управлінські суперечності та як наслідок – неефективну діяльність влади з надання адміністративних послуг суспільству, є відсутність демократичних інституційних стандартів професійної діяльності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Забезпечення надання адміністративних послуг відповідно до міжнародних стандартів вимагає також підвищення організаційного рівня обслуговування споживачів послуг, тобто удосконалення організаційних форм.

Традиційно до організаційних форм діяльності органів виконавчої влади включають організаційні заходи (забезпечення належного рівня професійності кадрів, громадсько-організаційні дії або дії організаційно-інструктивного характеру, проведення нарад, поширення позитивного досвіду, інформацію про негативні явища в управлінні та ступені їх розповсюдження, розробку методичних рекомендацій та наказів, надання практичної допомоги виконавцям, прес-конференції представників відповідних державних органів тощо. При цьому, організаційні дії або заходи застосовуються в процесі звичайної управлінської діяльності та не впливають на процес встановлення, зміну або припинення правовідносин, тобто цим підкреслюється їх другорядна роль у системі здійснення функцій публічного управління.

До організаційного забезпечення відносяться і матеріально-технічні дії (форми управлінської діяльності, покликані забезпечити ефективність державно-службової діяльності і пов'язані із веденням документообігу, реєстрацією, оформленням та розсиланням документів, матеріалів, довідок, обробкою інформації (підрахунки, підготовка даних для машинної обробки), аналітичні розрахунки, різні вимірювання, матеріально-технічне забезпечення [1, с.351]. Водночас йдеться і про створення належних побутових умов для споживачів послуг, що є невід'ємною складовою стандартів адміністративної послуги.

На нашу думку, слід розглянути найбільш проблемні та важливі напрями удосконалення організаційно-структурного забезпечення надання адміністративних послуг районною державною адміністрацією. Одним із таких напрямів є запровадження стандартів професійної діяльності державних службовців. Курс України на європейську інтеграцію вимагає створення державної служби, орієнтованої на запровадження стандартів реальної демократії, похідними яких є демократичні інституційні стандарти професійної діяльності служ-

бовців. Реформування державної служби передбачає необхідність визначити та запровадити стандарти професійної діяльності державних службовців на засадах стратегічного планування діяльності державних органів з орієнтацією на надання державних послуг.

Створення умов для досягнення європейського рівня державної служби вимагає концентрації зусиль інституцій влади, громадських об'єднань на пріоритетних напрямках реформування інституту державної служби в Україні, серед яких чільне місце відведено становленню прозорої й етичної державної служби через запровадження і забезпечення дотримання адміністративних стандартів, зокрема, стандартів державних послуг, що потребує їх законодавчого визначення та розроблення інших актів, якими б у межах компетенції кожного органу державної влади закріплювався перелік, порядок та регламенти надання цих послуг [2, с. 1].

Варто звернути увагу насамперед на людський фактор, який важливо усвідомити при запровадженні міжнародних стандартів у роботу органів влади. Для того, щоб люди могли і хотіли забезпечити високу якість виробничих процесів, вони мусять мати необхідну інформацію про те, що і як робити, бути зацікавленими у високій якості своєї праці (тобто має бути мотивація їхньої праці), мати відповідну кваліфікацію і трудові навички, безперервно навчатися новим прийомам праці.

У сфері управління, на нашу думку, має йтися насамперед про правове поле діяльності службовців, вироблення конкретних і зрозумілих правил поведінки всіх учасників процесу, перегляд штатних розписів, ухвалення правил етичної поведінки працівника органу влади. Важливим компонентом забезпечення якості виробничих процесів є використання методів управління з акцентом на оптимізацію стилю роботи керівництва та впровадження сучасних виробничих рішень. Слід наголосити, що перехід до інноваційної діяльності в системі роботи органу влади дозволить здійснювати не лише контроль за наданням державних послуг, а й забезпечити аудит та моніторинг процесів їх вироблення.

Вимоги до професійної компетенції посадових осіб органів місцевого самоврядування можна умовно поділяти на дві групи. Перша стосується знань, умінь та навичок здійснювати професійну діяльність у системі органів місцевого самоврядування. До таких вимог належать добра поінформованість щодо питань розвитку системи місцевого самоврядування, законодавчої, нормативно-правової бази; здатність обґрунтовувати й приймати рішення в ситуаціях, для яких характерна висока динамічність і невизначеність у часі; опанування досвіду роботи інших регіонів, областей; вміння планувати й організовувати свою діяльність, поєднувати в ній основні принципи управління, використовувати залежно від ситуації найдоцільніші та найефективніші методи й стиль роботи; конкретність і чіткість у вирішенні оперативних питань та повсякденних справ тощо.

Друга група вимог пов'язана зі здатністю посадової особи працювати з людьми та володіти собою. У процесі виконання своїх функцій посадові особи органів місцевого самоврядування вступають у взаємовідносини з ширшим колом громадян – колегами, підлеглими, керівниками, відвідувачами, які приходять на прийом, тощо. Щоби працювати з людьми, вони повинні мати багато специфічних особистісних рис, що підсилюють довіру та повагу з боку тих, з ким вони безпосередньо контактують [3, с. 78]. Такими ж вимогами повинні володіти і працівники районних державних адміністрацій.

В. Авер'янов зазначає, що ефективно забезпечення прав і законних інтересів громадян може бути належним лише за умов, коли структура, форми діяльності, сам стиль праці, ставлення до людини в апараті державного управління у кожного працівника цього апарату будуть оптимальними у плані відчуття та швидкого реагування на будь-які негативні моменти, які стримують у тому чи іншому випадку практичне здійснення прав і свобод, а також інтересів членів суспільства [4, с. 73–74].

Основною метою кадрової політики в регіонах України є забезпечення органів державного управління та місцевого самоврядування високопрофесійними, ініціативними, патріотично налаштованими, моральними управлінськими спеціалістами, здатними взяти на себе відповідальність й успішно вирішувати назрілі загальнодержавні та регіональні проблеми і таким чином організувати ефективне управління політичним, економічним і

соціальним розвитком регіонів [5, с. 6]. Вказана вимога була закріплена в Указі Президента України від 10 листопада 1995 р. № 1035/95 «Про затвердження Програми кадрового забезпечення державної служби та Програми роботи з керівниками державних підприємств, установ і організацій» [6]. Адже саме від того, наскільки якісним та здатним до самовдосконалення буде сформовано кадровий потенціал державної служби в Україні залежить можливість функціонування держави й забезпечення прав, свобод та законних інтересів кожної особи [7, с. 88]. Одним із найважливіших обов'язків державних службовців є постійне вдосконалення організації своєї роботи і підвищення професійної кваліфікації. Для цього мають бути створені всі умови для навчання й підвищення кваліфікації державних службовців у відповідних навчальних закладах і шляхом самоосвіти. Результати навчання і підвищення кваліфікації є однією з підстав для просування по службі [8].

Нині головним завданням державних службовців в Україні має стати забезпечення прав та інтересів людини. Ми вважаємо справедливою думку В.Б. Авер'янова про те, що ключові положення щодо поведінки державних службовців мають знайти відображення на рівні принципів у Законі України «Про державну службу», а не тільки (як тепер) у затверджених наказом Головної державної служби України від 23.11.2000 р. «Загальних правилах поведінки державного службовця». Адже цей підзаконний акт не можна вважати належним засобом унормування поведінки державного службовця [9, с. 34].

Верховна Рада України 17 листопада 2011 р. ухвалила Закон «Про державну службу», який набуває чинності з 1 січня 2014 р. Цим Законом визначається державна служба як професійна діяльність державних службовців з підготовки пропозицій щодо формування державної політики, забезпечення її реалізації та надання адміністративних послуг [10]. Вагомим позитивним здобутком Закону України «Про державну службу» є врегулювання службових відносин з метою відокремлення цієї сфери зайнятості і законодавства від трудового. Тобто акцент на тому, що державна служба — це публічно-правовий інститут, заслуговує однозначної підтримки. Відповідні норми, що відрізняють регулювання державної служби від роботи у приватному секторі, містяться в Законі. Зокрема, статті про випробування державних службовців (до 120 календарних днів), стажування (до шести місяців), про переведення (навіть без згоди службовця, якщо йдеться про однопорядкові посади в тій самій місцевості), про ротацію, про відрядження державних службовців (у тому числі довгострокове — до 60 календарних днів) та інші містять чимало новацій, які визначають особливості вступу на державну службу та її проходження. Ці особливості здебільшого виправдані, адже і функціонування державної служби часто прямо пов'язане із забезпеченням життєво важливих потреб суспільства та держави.

Наступним важливим напрямом удосконалення організаційного забезпечення надання райдержадміністрацією адміністративних послуг є вдосконалення її структури.

Організаційна структура місцевих державних адміністрацій потребує відомої формалізації. Це завдання досягається, як вже вказувалось, за допомогою правових засобів. Іншими словами, необхідно мати міцну правову основу, яка б закріпила організаційну структуру держадміністрацій. Це складова частина – важливий аспект проблеми встановлення правового становища органів держави взагалі.

Відділи та управління місцевої державної адміністрації входять до системи місцевих органів державної виконавчої влади як самостійні органи державного управління та мають досить розгалужену систему. Створюються для безпосереднього оперативного керівництва відповідними галузями економіки, соціально-культурного розвитку, забезпечення законності, охорони прав громадян або кваліфікованого вирішення питань функціонального характеру. Вони несуть відповідальність за стан і подальший розвиток підвідомчих їм об'єктів. На відділи та управління також покладається дотримання законодавства, повноважень підприємств, установ та організацій відповідної галузі, органів місцевого самоврядування [11, с.55].

Залежно від завдань, основних напрямів роботи та належної компетенції відділи та управління місцевої державної адміністрації можна поділити на ті, що:

- здійснюють керівництво економікою;

- управляють соціально-культурною сферою;
- здійснюють керівництво у сфері адміністративно-політичної діяльності;
- забезпечують законність та дотримання прав і основних свобод людини та громадянина;
- здійснюють управління у міжгалузевій сфері. За характером виконуваних функцій та об'єктів впливу, відділи та управління держадміністрацій поділяються на: галузеві; функціональні; допоміжні [11, с. 162].

Тому, у структурі місцевої державної адміністрації можна виділити групи відділів та управлінь залежно від завдань, основних напрямів роботи та наданої їм компетенції: відділи та управління, що здійснюють керівництво економікою на певній території (сільського господарства та продовольства, економіки, промисловості, енергетики, транспорту та зв'язку, вугільної промисловості, капітального будівництва, житлово-комунального господарства, з питань надзвичайних ситуацій, зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності); відділи та управління, що здійснюють керівництво соціально-культурним будівництвом (освіти і науки, охорони здоров'я, культури, у справах сім'ї та молоді, з питань фізичної культури і спорту, туризму і курортів); відділи та управління, що здійснюють керівництво адміністративно-політичною діяльністю (з питань діяльності правоохоронних органів, оборонної та мобілізаційної роботи, з питань внутрішньої політики); відділи та управління, діяльність яких направлена на забезпечення законності, прав та свобод громадян (роботи із зверненнями громадян, з питань національностей та міграції, у справах релігії); відділи та управління, що здійснюють керівництво міжгалузевою сферою (державний архів області, відділ контролю, фінансовий відділ, відділ з питань режимно-секретної роботи). Наведена вище класифікація відділів та управлінь уявляється найбільш оптимальною, оскільки дозволяє охарактеризувати особливості повноважень і діяльності цих органів [11, с.52-53].

Отже, з викладеного вище доходимо висновку, що одним із найважливіших обов'язків державних службовців є постійне вдосконалення організації своєї роботи і підвищення професійної кваліфікації. З метою удосконалення організаційно-структурного забезпечення надання адміністративних послуг районною державною адміністрацією необхідно запровадити стандарти професійної діяльності державних службовців та вдосконалити структуру районної державної адміністрації. У сфері управління необхідно звертати увагу насамперед на правове поле діяльності службовців: виробити конкретні та зрозумілі правила поведінки всіх учасників процесу, переглянути штатний розпис, ухвалити правила етичної поведінки працівника органу влади. Слід наголосити, що перехід до інноваційної діяльності в системі роботи органу влади дозволить здійснювати не лише контроль за наданням адміністративних послуг, а й забезпечить аудит та моніторинг процесів їх вироблення.

Література:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У 2-х т.: Т. 1: Загальна частина / ред. кол.: В.Б.Авер'янов (голова) та ін. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 592 с.
2. Сороко В. Концептуальний підхід до проблеми запровадження інституту надання державних послуг у практику діяльності державних службовців / В.Сороко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.guds.gov.ua/.document.
3. Методичні матеріали семінару. Шляхи та напрями вдосконалення розвитку територій у процесі реформування місцевого самоврядування. – Х., 2004. – 78 с.
4. Ярмакі Х. Проблеми адміністративно-правового забезпечення реалізації прав і свобод людини у сфері державного управління / Х. Ярмакі, І. Маміч // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юрид. літ-ра, 2001. – Вип. 12. – С. 73–77.
5. Шевчук М. Регіональний лідер системи навчання державних службовців / М. Шевчук // Вісник державної служби України. – 2004. – № 3. – С. 4–9.
6. Про затвердження Програми кадрового забезпечення державної служби та Програми роботи з керівниками державних підприємств, установ і організацій. Указі Президента України від 10 листопада 1995 р. № 1035/95
7. Кагановська Т. Характеристика вимог, що висувуються до персоналу органів державного управління / Т. Кагановська // Юридичний журнал. – 2008. – № 10 (76). – С. 88–93.

8. Про державну службу: Закон України № 3723-ХІІ від 16 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст.490.
9. Авер'янов В. Законодавче регулювання державної служби у світлі завдань упередження та протидії корупції в Україні / В. Авер'янов, О. Андрійко // Право України. – 2008. – № 5. – С. 29–36.
10. «Про державну службу». Закон України від 17 листопада 2011 р. №4050-VI.
11. Соловійова О.М. Організаційно-правові засади формування та діяльності відділів та управлінь місцевої державної адміністрації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ Харків, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 196 с.

Сорокина И.С., ад'юнкт кафедри административного права и процесса НАВД

Организационное обеспечение предоставления административных услуг районной государственной администрацией. В статье рассмотрены организационные формы деятельности органов исполнительной власти и наиболее проблемные и важные направления усовершенствования организационно структурного обеспечения предоставления административных услуг районной государственной администрацией. Анализируется Закон Украины «О государственной службе» от 17 ноября 2011 г. Отмечено, что ключевые положения относительно поведения государственных служащих должны найти отображение на уровне принципов именно в Законе Украины «О государственной службе». Проведено разделение требований к профессиональной компетенции должностных лиц органов местного самоуправления. Установлено, что главным заданием государственных служащих в Украине должно стать обеспечение прав и интересов человека.

Ключевые слова: административные услуги, районная государственная администрация, государственная служба.

Sorokina I.S., Adjunkt of the Department of Administrative Law and Procedure of National Academy of Internal Affairs

Organizational support of administrative services provision by district state administration. The organizational forms of activity of executive power bodies as well as the problems and important directions of improvement of organizational and structural providing of administrative services by district state administration are considered in the article. The Law of Ukraine «On state service» dated November, 17, 2011 is analyzed. It is stressed that the main statements on the civil servants behavior must be reflected on the level of principles in the Law of Ukraine «On state service». The requirements for the professional competence of officials of local governments are separated. It is established that the main task of civil servants in Ukraine has to be providing the rights and interests of a person.

Key words: administrative services, district state administration, state service.

Адміністративна відповідальність за насильство в сім'ї у контексті охорони здоров'я: аналітичний аспект

У статті розглянуті проблеми сучасного стану державної політики попередження та протидії насильству в сім'ї. Розкрито систему та види адміністративних стягнень, що застосовуються до правопорушників, за порушення статті 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» Кодексу України про адміністративні правопорушення. Наводиться поняття адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї. Відповідно до чинного законодавства аналізуються поняття «насильство в сім'ї», «сім'я», «член сім'ї». Виділені обов'язкові ознаки насильства в сім'ї.

Відмічено негативний вплив насильства в сім'ї на фізичний і психічний стан здоров'я людини. Проаналізовано статистичні дані за цей вид правопорушення. Зроблені висновки, що насильство в сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини, що сімейне насильство неоднорідне і може бути розділено на специфічні категорії. Здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, протидії та запобіганню будь-яким його проявам повинні мати відповідну підтримку на державному рівні.

Ключові слова: правове регулювання, адміністративна відповідальність, насильство в сім'ї, здоров'я людини, сім'я, член сім'ї.

Ще зовсім недавно в Україні проблемам насильства в сім'ї практично не приділялося уваги, а тим більше, не йшлося про необхідність пошуку шляхів протидії цьому явищу. Основними проблемами сучасного стану державної політики попередження та протидії насильству в сім'ї у правоохоронній сфері є низька ефективність роботи та судового переслідування, в соціальній сфері – катастрофічна нестача притулків та центрів допомоги потерпілим від домашнього насильства та відсутність умов для роботи із кривдниками. Разом з цим спостерігається дуже низький рівень взаємодії між різними структурами на обласному та особливо районному рівні, а також відсутність системної підготовки фахівців для роботи в цій сфері. Проблеми недостатнього фінансування галузі також мають у ролі негативного наслідку неефективну політику в сфері попередження та протидії насильства в сім'ї. Законодавство України містить лише одну спеціальну норму, що закріплює адміністративну відповідальність за насильство в сім'ї або невиконання захисного припису. Названі дії кваліфікуються за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що таке явище як насильство в сім'ї останнім часом привертає увагу психологів, юристів, соціологів, тобто фахівців різних галузей, а проблема домашнього насильства стає предметом детального розгляду науковців та дослідників. Незважаючи на це, у сучасній юридичній науковій літературі основна увага приділяється лише окремим напрямом цієї проблеми. Питанням адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у сфері попередження насильства в сім'ї присвячені праці О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, О.І. Белової, Є.В. Курінного, С.В. Петкова, В.М. Смитиенка, В.В. Сташиса, О.С. Якубова, С.С. Яценка та інших науковців.

Ця стаття присвячується характеристиці юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП; дослідити систему та види стягнень, що застосовуються до правопорушників за вчинення насильства в сім'ї, проаналізувати статистичні дані за цей вид правопорушення.

Важливим кроком у боротьбі із сімейним насильством стало закріплення адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми (ст. 173-2 КУпАП). Вчинення насильства в сім'ї,

тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї, – тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 30 до 40 год., або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням 20 % заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'яти діб. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 40 до 60 год., або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням 20 % заробітку, або адміністративний арешт на строк до 15 діб [1].

Об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері захисту прав громадян.

Під адміністративною відповідальністю за вчинення насильства в сім'ї доцільно розуміти регламентовану адміністративно-деліктними нормами реакцію з боку уповноважених суб'єктів попередження насильства в сім'ї на діяння агресора в сім'ї, які виявилися в порушенні ним встановлених законом заборон або невиконанні покладених на нього обов'язків, що полягає у застосуванні до правопорушника заходів державного примусу у вигляді адміністративних стягнень, що тягнуть за собою несприятливі наслідки особистого, майнового й іншого характеру і владний осуд винного суб'єкта з метою попередження та припинення насильства в сім'ї.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. Насильство в сім'ї може бути вчинено тільки членом сім'ї. Одразу ж виникає необхідність з'ясувати, кого ж можна вважати членом сім'ї. За статтею 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [2]. Це визначення відповідає поняттю «сім'я», що міститься в ст. 3 Сімейного кодексу України: сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Її становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли разом з ними не проживає. Регулювання сімейних відносин здійснюється з метою: зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [3]. Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» виділяють такі обов'язкові ознаки насильства в сім'ї: 1) особами, які страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї (тобто дія цього Закону не поширюється на сусідів, розлучених осіб, що продовжують проживати разом, осіб, які зустрічаються, але не перебувають у шлюбі тощо); 2) діяння кривдника повинно бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства); 3) діяння призвело або могло призвести до

порушення прав члена сім'ї як людини, так і громадянина; 4) вина кривдника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності. Діяння визнається насильством у сім'ї лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства та призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод члена сім'ї. Насильство в сім'ї може мати форму активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо) або бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває в небезпечному для життя стані).

Ознакою насильства в сім'ї є наявність моральної, фізичної або психічної шкоди здоров'ю члена сім'ї, що заподіяна внаслідок протиправних діянь.

Шкода фізичному здоров'ю полягає у тілесних ушкодженнях, завданих жертві насильства в сім'ї. Відповідно до пункту 1.2 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6, під тілесними ушкодженнями розуміють порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджувальних чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних. Шкода психічному здоров'ю виявляється у психоневрологічних розладах, виникненні депресивних та (або) істеричних станів, деструкції особистості, викривленні психосексуального розвитку тощо [4]. Така шкода може бути наслідком будь-якого з видів насильства. Згідно з частиною 2 статті 23 Цивільного кодексу України моральна шкода полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [5].

Дуже важливим як для теорії, так і для практики є чітке розмежування насильства в сім'ї на два види залежно від наслідків такого насильства: дії, що не мають значного суспільно небезпечного характеру, але порушують або створюють загрозу порушення прав і свобод особи та мають наслідком лише вжиття заходів із попередження випадків насильства в сім'ї у майбутньому; дії, які відповідно до чинного законодавства визнаються правопорушеннями та мають наслідком притягнення винної особи до адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності. Проте це зовсім не означає, що притягнення винного у вчиненні насильства в сім'ї до юридичної відповідальності того чи іншого виду виключає застосування заходів з попередження насильства в сім'ї. Навпаки, у таких випадках запобігання наступним актам насильства має ще більше значення. Як впливає з визначення поняття насильства в сім'ї, наведеного у статті 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», це явище має чотири основні форми – фізичну, психологічну, сексуальну й економічну.

Насильство в сім'ї вважається одним із найтяжчих видів проступків. Це пояснюється тим, що дії кривдника посягають безпосередньо на життя і здоров'я, недоторканність та безпеку особи, які згідно зі ст. 3 Конституції України визнаються найвищою соціальною цінністю.

Здоров'я людини – одна з центральних проблем сьогодення. Нині людина, її здоров'я стають об'єктом вивчення широкого кола наукових дисциплін, а власне здоров'я прийнято трактувати як триєдність фізичного, психічного та соціального статусів. Здорова людина – це всебічно розвинута особистість, яка живе в гармонії з навколишнім середовищем (природним, соціальним, інтелектуальним, духовним), а здоров'я як системоутворюючий чинник пов'язує усі сфери людського існування – науку, культуру, економіку, екологію, етику, освіту, політику тощо [6].

Прерогатива розв'язання проблеми здоров'я закономірно належить медицині. Суб'єктом цієї науки є хвора людина, котрій призначається адекватне лікування, спрямоване на усунення причини, що зумовила хворобливі симптоми. На відміну від медицини суб'єктом правової науки є практично здорова людина, а предметом – її здоров'я, причому шлях до нього прямий – формування, підтримання і розширення зони охорони здоров'я. У літературі налічується велика кількість визначень поняття «здоров'я» і кожен фахівець інтерпретує

його з позиції своєї науки, згідно з напрямом власних досліджень. Ми пропонуємо власне визначення цього терміна: «здоров'я» – це максимально наближений до навколишнього середовища та умов існування людини, стабільний її психічний і фізіологічний стан, що забезпечує її максимально біологічну тривалість життя та здатність до репродуктивної функції. Відповідно визначимо поняття «здоров'я населення» – як операційне поняття, для виявлення регіональних або фонових особливостей, зумовлених характером взаємодії економічних, соціальних, екологічних, демографічних, біологічних чинників, що впливають на здоров'я людини. Узагальнюючи, можна дійти висновку, що на сучасному етапі під охороною здоров'я населення слід розуміти системи політико-правових, економічних, соціально-культурних заходів держави, спрямованих на підтримку здоров'я кожної людини та населення в цілому, підвищення рівня людського розвитку суспільства та забезпечення національної безпеки держави [7].

Викладене доцільно закріпити офіційними статистичними даними з цього приводу. В Україні від психологічного чи фізичного насильства в сім'ї страждає майже 60% дітей у віці від 2 до 14 років. Такі попередні результати дослідження озвучили представники ЮНІСЕФ в Україні. Дослідження проводили за підтримки фонду ЮНІСЕФ в усіх регіонах України серед 12 тис. домогосподарств України. Остаточні результати дослідження мають оприлюднити у червні 2013 р., але уже з попередніх висновків випливає, що 11% членів цих родин вважають, що домашнє насильство – це нормальний метод поводження з дітьми. А близько 10% чоловіків вважають, що вони мають право бити своїх дружин або дітей.

За даними Департаменту громадської безпеки МВС, сьогодні на профілактичному обліку органів внутрішніх справ перебуває 101 тис. 600 осіб-правопорушників, що застосовують насильство в сім'ї. З них 92 тис. 500 – чоловіки та 8 тис. 900 – жінки, решта – підлітки. Зокрема, з початку року на облік поставлено 22 тис. 800 осіб: 20 тис. 700 чоловіків і 2 тис. 100 жінок. Загалом уже надійшло 36 тис. 900 заяв і повідомлень про вчинення правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї. При цьому, офіційна статистика – це лише 40% від реальної картини [8].

Насильство в сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. У більшості випадків протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки. Подібні дії з боку насильника приводять до негативного фізичного, психічного стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найбільше страждають від сімейного насильства жінки та діти. Сімейне насильство неоднорідне і може бути розділено на окремі специфічні категорії. Здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, протидії та запобіганню будь-яким його проявам повинні мати відповідну підтримку на державному рівні.

Існує необхідність внести зміни до чинного законодавства, зокрема: у ст. 173-2 КУпАП посилити санкції та розширити коло суб'єктів відповідальності, у КУпАП виокремити главу, яка об'єднала б у собі норми, спрямовані на захист сімейних відносин.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page1>
2. Про попередження насильства в сім'ї / Верховна Рада України; Закон від 15.11.2001 № 2789-III Редакція від 09.12.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>.
3. Сімейний кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 10.01.2002 № 2947-III. Редакція від 09.12.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень МОЗ України; Правила від 17.01.1995 № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>
5. Цивільний кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. поточна редакція – Редакція від 19.01.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/43>

6. Гриценко В., Белов В., Котова А., Пустовойт О. Здоров'я людини як багатоаспектна проблема // Вісник НАН України. – 2006. – № 6. – С. 51-56.
7. Співак М.В. Правове регулювання адміністративної відповідальності в галузі охорони здоров'я населення [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 /Співак Марина Вікторівна; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2010. – 17 с.
8. 60% українських дітей до 14 років страждають від насильства в сім'ї Новини/Новини України25-04-13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?60_

Співак М.В., канд. юрид. наук, преподаватель кафедры административного права и процесса НАВД

Административная ответственность за насилие в семье в контексте защиты здоровья: аналитический аспект. В статье рассмотрены проблемы современного состояния государственной политики предупреждения и противодействия насилия в семье. Раскрыта система и виды административных санкций что применяются к правонарушителям, за нарушение статьи 173-2. «Совершение насилия в семье, невыполнение защитного предписания или непрохождение коррекционной программы» Кодекса Украины об административных нарушениях. Наводится определение административной ответственности за совершение насилия в семье. Согласно действующего законодательства анализируются понятия «насилие в семье», «семья», «член семьи». Выделены обязательные признаки насилия в семье. Отмечено негативное влияние насилия в семье на физическое и психическое состояние здоровья человека. Анализируются статистические данные за этой вид правонарушения. Сделаны выводы, что насилие в семье - это одна из распространяемых форм нарушения прав человека. Семейное насилие неоднородное и может быть разделено на специфические категории. Осуществление мероприятий по предупреждению насилия в семье, противодействию и предотвращению каким-либо проявлениям должны иметь соответствующую поддержку на государственном уровне.

Ключевые слова: правовое регулирование, административная ответственность, насилие в семье, здоровье человека, семья, член семьи.

Spivak M.V., Candidate of Legal Sciences, Lecturer of the Department of Administrative Law and Procedure of National Academy of Internal Affairs

Administrative responsibility for violence in family in the context of protection of health: analytical aspect. The article deals with the problems of the current state of public policy of domestic violence prevention and counteraction. The system and types of administrative sanctions applicable to offenders for violating the Article 173-2 of "Domestic violence, the failure of the protective order or failure to pass correctional program" of the Code of Ukraine on administrative violations are revealed. The concept of administrative responsibility for domestic violence is given. The concepts of «violence in a family», «family», «family member» are analyzed according to the current legislation. The required signs of domestic violence are highlighted by the author. The negative impact of domestic violence on physical and mental health of a person is marked. Statistical data for this type of the offense are analyzed. It is concluded that the violence in the family is one of extended forms of human rights violation. Family violence is heterogeneous and can be divided into a number of specific categories. It is pointed that proper measures on prevention and counteraction of domestic violence or any of its manifestations must be taken and reviewed on the state level.

Key words: legal regulation, administrative responsibility, violence in the family, health of the person, family, family member.

УДК 336.221.4(477)(045)

Удяк В.І.,

аспірант кафедри фінансового права
Національного університету Державної податкової служби України

Дослідження впливу податкової політики на формування податкової системи у незалежній Україні

У статті проаналізовано вплив та виявлено негативні тенденції податкової політики при розробці податкової системи в Україні. Проведено аналіз та обґрунтовано переваги чинної податкової системи, закріпленої Податковим кодексом України у порівнянні з попередньою податковою системою. Пропонується при реформуванні податкової політики враховувати досвід не лише розвинутих країн, а й національні особливості державного будівництва, стан розвитку національної економіки, рівень правової культури та національний менталітет.

Ключові слова: податки, збори, податкова політика, податкова система, податкове законодавство, Податковий кодекс.

Актуальність статті обумовлена тим, що за умов сьогодення в Україні податкова політика повинна насамперед спрямовуватись на формування фіскально ефективної, стабільної, гнучкої та зрозумілої податкової системи, що сприятиме економічному поживленню нашої держави та покращенні суспільного добробуту громадян. Однак, слід зазначити, що протягом всього періоду незалежності в Україні податкова політика проводиться за відсутності єдиної комплексної загальнодержавної концепції, що має своїм наслідком вирішення поточних, а не стратегічних завдань. Адже постійний перегляд принципів оподаткування, ставок податків, порядку їх нарахування та сплати призвів до побудови неефективної податкової системи, яка не стимулювала оподаткування на основі інноваційно-інвестиційних переваг, що в результаті призвело до розвитку та процвітання тіньового сектора економіки.

Дослідженню впливу податкової політики при формуванні податкової системи України присвячені праці провідних вітчизняних науковців З.С. Варналія, О.Д. Данілова, О.О. Єгорової, М.П. Кучерявенка, А.І. Крисоватого, Я.В. Литвиненка, Н.О. Лоханової, І.О. Лютого, П.В. Мельника, О.О. Молдована, О.П. Орлюк, А.М. Соколовської, Л.Л. Тарангул, Н.П. Флісак, О.В. Шевченка та ін.

Метою цієї статті є комплексне дослідження впливу податкової політики на формування податкової системи в незалежній Україні.

Податкова політика – це система заходів, що проводяться урядом країни з вирішення певних коротко- та довгострокових завдань, що стоять перед суспільством, за допомогою системи оподаткування. До довгострокових завдань належать досягнення економічного зростання, максимального рівня зайнятості населення країни, збільшення рівня його благополуччя. Короткостроковими цілями відносно податкової політики можуть бути наповнення державного бюджету, досягнення його збалансованості, стимулювання інвестиційної діяльності тощо [3, с.46].

Як зазначає О.П. Орлюк, «...вдало побудована податкова система дозволяє виявити всі свої позитивні риси через податкову політику, що її проводить держава. І навпаки, завдяки непрофесійній податковій політиці можна втратити багато переваг податкової системи» [1, с. 378].

Податкова система являє собою сукупність податків, зборів і платежів законодавчо закріплених у державі; принципів, форм і методів їх встановлення, зміни або скасування дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства [2, с. 120].

Податкова система України згідно зі ст. 8 Податкового кодексу України [7] є дворівневою: перший рівень – загальнодержавні податки та збори, які є обов'язковими до сплати на всій території України; другий рівень – місцеві податки та збори, що є обов'язковими до сплати на території відповідної територіальної громади. Крім того, чинним податковим законодавством передбачаються й спеціальні податкові режими, перелік яких закріплено у розд. XIV («Спеціальні податкові режими») Кодексу [7], якими визначається особливий порядок оподаткування окремих категорій платників податків. Так, згідно з п. 11.3. ст. 11 Податкового кодексу України [7] спеціальний податковий режим може передбачати особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів.

Невизначеність нашої держави щодо пріоритетних напрямів реалізації податкової політики протягом 20 років незалежності України проявлялась насамперед у неузгодженості та нестабільності податкового законодавства, що призвело до формування неефективної податкової системи. Всупереч нормам ст. 92 Конституції України [6], в якій підкреслюється, що «...виключно законами України встановлюється: ...система оподаткування, податки і збори...», ми спостерігали ситуацію, коли податкові правовідносини, крім численної кількості законів, регулювались й іншими нормативно-правовими актами серед яких: укази і розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України, декрети, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Державної податкової служби України, які породжували незліченну кількість прогалин, колізій та складностей у тлумаченні та практичному застосуванні податкового законодавства. З цього приводу відомі українські вчені писали так: «...нормативна база розрахунку податкових зобов'язань перетворилася на щось надзвичайно складне та неосяжне, з незліченними роз'ясненнями та уточненнями... Простежити за всіма її трансформаціями стало практично неможливо. Не припуститись помилок фізично неможливо, навіть якщо займатися суто вивченням податкового законодавства і численних роз'яснень ДПА України» [4, с.155].

Головним нормативно-правовим актом, покликаним регулювати податкові правовідносини до 01 січня 2011 р., був Закон України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 р., що діяв у редакції Закону від 18 лютого 1997 р. [9], та щорічно зазнав численної кількості змін. Законом [9] була закріплена вітчизняна податкова система, до якої входило 29 загальнодержавних та 14 місцевих податків і зборів. Однак, вартість адміністрування більшості з них перевищувала надходження від їх справляння, що у цілому ставило під сумнів ефективність такої податкової системи як з боку вітчизняних науковців, так і з боку міжнародних експертів та іноземних інвесторів, що працювали в Україні. Ми підтримуємо думку О.О. Молдована, О.В. Шевченко та О.О. Єгорової, які зазначають, що «...в Україні немає чіткого розуміння, які фактори виробництва мають нести максимальний фіскальний тиск, які податки – виконувати фіскальну функцію, а які – регулюючу, на які об'єкти оподаткування має бути зміщено податкове навантаження, а на які, навпаки, послаблене» [5, с.12].

Неефективність та фіскальна спрямованість вітчизняної податкової системи неодноразово підтверджувалась у дослідженнях, що проводить Світовий банк спільно з компанією PriceWaterhouseCoopers. Методика, яку вони використовують у ході щорічних досліджень умов ведення бізнесу «Doing Business» і передбачає експертну оцінку «Paying Taxes» країн світу за трьома важливими індикаторами відносно сплати податків [13, с.46]: кількість податкових платежів; час, необхідний до розрахунку і сплати податків; загальна ставка оподаткування.

Так, у цьому рейтингу сприятливості податкових систем Paying Taxes 2010, Україна посіла 181-е місце серед 183 досліджуваних країн [15, с.79]. За даними дослідження, середньостатистичне українське підприємство протягом 2009 р. сплачувало 147 платежів, що

виявилось найгіршим показником у світі (183-є місце) [15, с.82]. На виконання обов'язкових податкових процедур, пов'язаних із розрахунком і сплатою податків, вітчизняні підприємці витратили протягом року 736 робочих годин (175-е місце) [15,с.85]. Загальна ставка оподаткування становила 57,2% доходу (виручки) підприємства (149-е місце) [15,с.88].

На нашу думку, основними негативними чинниками, які впливали на конкурентні позиції вітчизняної податкової системи, були такі: нестабільне та неузгоджене податкове законодавство; високий рівень податкового навантаження на платників податків; значні масштаби тіньової економіки; велика кількість малоефективних податків і зборів; складна система адміністрування податків; нераціональність податкових пільг, які не стимулювали оподаткування на основі інноваційно-інвестиційних преференцій, розбіжності між податковим і бухгалтерським обліком тощо.

Нова епоха проведення податкової політики розпочалась з 01 січня 2011 р., коли набрав чинності Податковий кодекс України [7], який об'єднав в одному нормативно-правовому акті все законодавство з питань оподаткування в Україні. Цей документ покликаний регулювати відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [7].

Задекларовані Кодексом [7] реформи є досить суттєвими і безсумнівно позначаються на економічному розвитку нашої держави. Важливим позитивним моментом Податкового кодексу [7] стало поетапне зниження ставок основних бюджетоформуючих податків, зокрема, податку на прибуток підприємств та ПДВ. Так, згідно з п. 10 підрозділу 4 розд. XX Перехідних положень Кодексу [7], ставка податку на прибуток з 25% станом на 01 січня 2011 р., щорічно знижується на 2 %, починаючи з 01 квітня 2011 р., до рівня 16% – з 01 січня 2014 р. Ставка ПДВ з 20%, буде знижена – з 01 січня 2014 р. до рівня 17% (згідно з п.10 підрозділу 2 розд. XX Перехідних положень Кодексу [7]).

Отже, регресивне зниження ставок основних бюджетоформуючих податків, дозволяють нам дійти висновку про те, що в Україні вперше за роки незалежності розпочалось проведення податкової політики, де увага акцентується саме на регулюючій функції податків, що в перспективі повинно привести до стимулювання економічної активності суб'єктів господарювання. Адже, як зазначає міністр доходів і зборів України, «...стабільна та прогнозована для бізнесу податкова політика є однією з передумов інвестиційної привабливості країни. Водночас світова економічна кон'юнктура змінюється настільки швидкими темпами, що ми повинні не тільки відповідати на виклики сьогодення, але вже зараз бути на декілька кроків попереду, прогнозувати та попереджати ризики, бачити можливості та створювати умови для реалізації підприємницької ініціативи» [12, с. 5].

Стосовно податку на доходи фізичних осіб, то тепер його ставка, згідно зі ст. 167 Податкового кодексу [7], має помірно прогресивний характер. Адже, окрім базової 15% ставки для доходів, що перевищують десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 01 січня звітного податкового року, застосовується 17% ставка у частині такого перевищення.

Вважаємо, що зазначене нововведення щодо оподаткування доходів фізичних осіб має як позитивні, так і негативні ознаки. Позитивною ознакою, без сумніву, є те, що зараз при оподаткуванні доходів фізичних осіб повніше враховується принцип соціальної справедливості, де багаті повинні платити податки за бідних. Однак, виходячи з низького розміру середньомісячної заробітної плати по Україні, яку по суті отримують більшість громадян, а також значний рівень неофіційної заробітної плати «в конвертах», то навряд чи ця новація суттєво вплине на розмір податкових надходжень, що мобілізуються до бюджетів, що, на нашу думку, і є негативною ознакою.

Одним із головних позитивних моментів від прийняття Податкового кодексу [7] стало спрощення податкової системи з метою збільшення її фіскальної ефективності при значному скороченні загальної кількості податків і зборів.

Так, кількість загальнодержавних податків та зборів з 29 була скорочена в Кодексі [7] до 18 платежів, а кількість місцевих – з 14 до п'яти платежів.

Порівняння чинної податкової системи з попередньою дозволяють нам дійти таких висновків:

1. Із нової податкової системи було виключено ті загальнодержавні та місцеві податки і збори, які фактично не функціонували, адже більшість із скасованих платежів були неефективними, оскільки у практичній реалізації вимагали витрат на адміністрування більших, ніж давали надходжень до бюджетів різних рівнів (зокрема було скасовано сім загальнодержавних та 11 місцевих податків та зборів).

2. Окремі загальнодержавні збори переведені в режим неподаткових платежів. Серед них державне мито, судовий збір та збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Державне мито та судовий збір трансформовані на судовий збір – на підставі Закону України «Про судовий збір» [10].

Стосовно збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, то його разом з трьома іншими зборами – збором до фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, збором до фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та збором на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття трансформовано на єдиний соціальний внесок – на підставі Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [8].

3. У зв'язку із чітким законодавчим розмежуванням між поняттями «податок» та «збір», яке наводиться в ст. 6 Податкового кодексу України [7], у чинній податковій системі кілька загальнодержавних податків та зборів з метою термінологічної чіткості між зазначеними поняттями було перейменовано, що, у свою чергу, вплинуло на режим адміністрування цих платежів. Адже податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до норм Кодексу [7]. А збором, у свою чергу, є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій [7]. З аналізу наведених понять ми приходимо до висновку, що «податок» завжди є нецільовим загальнообов'язковим платежем, а «збір», завжди має цільове призначення, тобто справляється платниками за отримання конкретних благ. Зокрема, у Податковому кодексі [7] закріплено «акцизний податок» взамін «акцизного збору», «екологічний податок» взамін «збору за забруднення навколишнього природного середовища» та «збір за першу реєстрацію транспортного засобу» взамін «податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів».

4. Нова система місцевих платежів поповнена двома податками, які повинні стати основними бюджетоформуючими платежами на місцях, серед них – податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, введений у дію з 01 січня 2013 р., та єдиний податок, який раніше входив до системи загальнодержавних податків та зборів [11].

Виходячи з наведеного вважаємо, що чинна система місцевих податків та зборів істотно покращить надходження доходів до місцевих бюджетів. Адже до прийняття Податкового кодексу [7] питома вага місцевих платежів у наповненні місцевих бюджетів не перевищувала 2%. Це був найнижчий показник серед економічно розвинутих країн. Для прикладу, в США за рахунок місцевих платежів формується 65% доходів місцевих бюджетів, у Франції – 60%, ФРН – 45%, Великій Британії – 36%, Японії – 33% [14, с. 41].

Таким чином, через податкову політику, що покладена в основу Податкового кодексу [7], в Україні було вирішено дві ключові проблеми податкової системи: уніфіковано неузгоджене та нестабільне податкове законодавство; скорочено значну кількість малоефективних податків та зборів.

Вирішення зазначених проблем без сумніву вплинуло на конкурентні позиції податкової системи України у світовому рейтингу сприятливості податкових систем Paying Taxes 2013, підготовленому Світовим банком спільно з компанією PriceWaterhouseCoopers. Так, за простотою сплати податків у 2012 р. Україна посіла 165-е місце серед 185 досліджуваних

країн [16, с.147], що на 16 сходинок вище у порівнянні з аналогічним періодом 2009 р. [15, с.79]. Середньостатистичне українське підприємство протягом 2012 р. сплачувало 28 платежів [16, с.150], що на 119 платежів менше у порівнянні з 2009 р. [15, с.82]. На виконання обов'язкових податкових процедур, пов'язаних із розрахунком і сплатою податків, вітчизняні підприємці витратили протягом року 491 робочу годину [16, с.153], що на 245 год. менше порівняно з 2009 р. [15, с.85]. Загальна ставка оподаткування становила 55,4% доходу (виручки) підприємства [16, с.156], що на 1,8% менше показника 2009 р. [15, с.88].

Таким чином, за умов сьогодення наша держава, проводячи податкову політику, повинна реалізувати насамперед її регулюючий потенціал, що приведе до формування фіскально ефективної, стабільної, гнучкої та зрозумілої податкової системи, яка стимулюватиме платників податків до ведення законної діяльності, що в кінцевому результаті відчутно позначиться на економічному розвитку та покращенні суспільного добробуту громадян.

За весь період незалежності в Україні немає єдиної комплексної загальнодержавної концепції щодо пріоритетних напрямів реалізації податкової політики, що має своїм наслідком інтуїтивне впровадження експериментальних заходів, спрямованих на формування податкової системи. Недосконалість у проведенні податкової політики проявлялась у нестабільності та неузгодженості податкового законодавства; високому рівні податкового навантаження на платників податків; значних масштабах тіньової економіки; великій кількості малоефективних податків і зборів; складній системі адміністрування податків; нераціональності податкових пільг, які не стимулювали оподаткування на основі інноваційно-інвестиційних преференцій, а також у розбіжностях між податковим і бухгалтерським обліком.

У ході дослідження ми дійшли висновків, що з прийняттям Податкового кодексу [7] в Україні було вирішено дві ключові проблеми податкової системи: уніфіковано неузгоджене та нестабільне податкове законодавство; скорочено значну кількість малоефективних податків та зборів, що у перспективі повинно привести до істотного покращення мобілізації надходжень від податків і зборів до бюджетів усіх рівнів, а також до стимулювання оподаткування на основі інноваційно-інвестиційних преференцій.

Вважаємо, що за сучасних умов фундаментом при оновленні податкової системи України має стати виконання податковою політикою головного двоєдиного завдання, яке має публічно-правову природу, а саме – узгодження інтересів держави та платників податків.

Література:

1. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підруч. / О.П. Орлюк. – К: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
2. Кучерявенко М.П. Податкове право України: підруч. / М.П. Кучерявенко. – Х.: Право, 2012. – 528 с.
3. Данілов О.Д. Податкова система та шляхи її реформування: навч. посіб. / О.Д. Данілов, Н.П. Флісак. – К.: Парлам. вид-во, 2001. – 216 с.
4. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи: монографія / П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул, З.С. Варналій та ін.; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2008. – 675с.
5. Молдован О.О. та ін. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О.О. Молдован, О.В. Шевченко, О.О. Єгорова. – К.: НІСД, 2010. – 80 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141(із змінами, внесеними згідно із Законом № 29520-VI від 01 лютого 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 68).
7. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №13–14, № 15–16; № 17. – Ст.112.
8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08 липня 2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2–3. – Ст.11.
9. Про систему оподаткування: Закон України від 25 червня 1991 р. в редакції Закону від 18 лютого 1997 р. № 77/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 16. – Ст. 119, з наступними змінами та доповненнями (Закон втратив чинність на підставі Кодексу № 2755-VI від 02 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №13–14, № 15–16, № 17. – Ст.112).

10. Про судовий збір: Закон України від 08 липня 2011 р. № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст.87.
11. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва: Указ Президента України від 3 липня 1998 р. № 727/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – №27. – 20 лип. – Ст. 1, з наступними змінами та доповненнями (Указ втратив чинність на підставі Закону № 4014-VI від 04 листопада 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – №24. – Ст.248).
12. Клименко О. Про стабільність податкової політики // Вісник податкової служби України. – 2012. – № 45. – С.5.
13. Лоханова Н. Податкове навантаження в Україні як чинник впливу на стан економічної стійкості підприємств // Економіст. – 2012. – № 4. – С. 46–49.
14. Ніколаєва О. Місцеві податки і збори в світлі прийняття Податкового кодексу України // Фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – № 3. – С. 41–45.
15. Paying Taxes 2010 The global picture. – World Bank Group and PriceWaterhouseCoopers: 2009. – 115 p.
16. Paying Taxes 2013 The global picture. – World Bank Group and PriceWaterhouseCoopers: 2012. – 159 p.

Удяк В.И., аспирант кафедры финансового права Национального университета Государственной налоговой службы Украины

Исследование влияния налоговой политики на формирование налоговой системы в независимой Украине. В статье проанализировано влияние, и выявлены негативные тенденции налоговой политики при разработке налоговой системы в Украине. Проведен анализ и обоснованы преимущества действующей налоговой системы, закрепленной Налоговым кодексом Украины, по сравнению с предыдущей налоговой системой. Предлагается при реформировании налоговой политики учитывать опыт не только развитых стран, но и национальные особенности государственного строительства, состояние развития национальной экономики, уровень правовой культуры и национальный менталитет.

Ключевые слова: налоги, сборы, налоговая политика, налоговая система, налоговое законодательство, Налоговый кодекс.

Udyak V.I., Post-graduate student of Financial Law Department of National University of State Tax Service of Ukraine

Research of the influence of tax policy on the formation of tax system in independent Ukraine. The article deals with the analysis of the negative tendencies of tax policy within the development of tax system of Ukraine. The advantages of the current tax system, fixed by the Tax Code of Ukraine, comparatively to the previous tax system are explained. The author proposes to take into account not only the experience of the developed countries on tax policy reforming, but also the national peculiarities of the state building, state development of the national economy, the level of legal culture and the national mentality.

Key words: taxes, fees, tax policy, tax system, tax law, the Tax Code.

УДК 339.543:341.678(477)"1991/..."(045)

Хом'яков Д.О.,

ад'юнкт Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка

Коропатнік І.М.,

канд. юрид. наук, доцент, начальник кафедри військового права
Військового інституту КНУ імені Тараса

*Правові аспекти діяльності суб'єктів здійснення
міжнародних передач товарів військового призначення
та подвійного використання*

У статті розглянуто історичні та юридичні аспекти процесу перетину митного контролю товарів військового призначення та подвійного використання. На основі нормативно-правових актів України створено схему експортних процедур, що здійснюють суб'єкти зовнішньоекономічних відносин та запропоновані шляхи їх вдосконалення. Запропоновано нові напрями вдосконалення законодавства України в сфері, що стосується процесу перетину митного контролю товарів військового призначення та подвійного використання.

Ключові слова: митний контроль, ВПК, озброєння, право, оформлення, перетин, законодавство, товари військового призначення, товари подвійного використання, експортний контроль.

На момент розпаду СРСР та становлення України як самостійної і незалежної держави військово-промисловий комплекс (ВПК), що розташовувався на території України, налічував близько 700 оборонних підприємств із загальною чисельністю близько 2 млн. осіб [1].

При належному бюджетному фінансуванні та у рамках загальносоюзних програм, потужностей виробництва УРСР вистачало для забезпечення потреб понад 12 республік. За часи існування СРСР ВПК розвивався за умов новітніх технологій та із залученням передових фахівців з усіх республік, були створені могутні науково-дослідні інститути (НДІ) та конструкторські бюро (КБ) з новітнім високопродуктовим та промисловим обладнанням.

Скасування державних оборонних замовлень, припинення централізованого фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), втрата виробничих зв'язків з підприємствами колишнього СРСР – усе це негативно позначилося на сучасному стані вітчизняного ОПК. Наразі внаслідок недостатнього фінансування українська армія неспроможна здійснювати масові закупівлі озброєння і бойової техніки. Єдиною можливістю виживання і розвитку підприємств, що виробляють військово-технічну продукцію, по суті стає світовий ринок озброєнь, який характеризується жорсткою конкуренцією.

Для існування за таких умов необхідно відновити виробничі зв'язки підприємств ВПК всередині держави за моделлю співробітництва підприємств оборонної сфери колишнього СРСР та поглиблювати економічно вигідну міжнародну співпрацю підприємств ВПК у сфері спільного виробництва ОВТ і НДКР озброєння. Особливо це реформування є вживаним, оскільки не потребує значних капіталовкладень у створення науково-технічного оснащення, технологій, випробувально-виробничої бази. Таке ВТС дозволить розробляти та використовувати новітні технології, зменшить вартість зразка ОВТ і сприятиме економії коштів за рахунок використання наявних технологій та інфраструктури [2].

Сьогодні, коли стрімко розвиваються відносини України з іншими державами у військово-технічній сфері, укладаються міжнародні договори та проводяться спільні навчання, на захисті вітчизняних досягнень є охоронні документи, що перейшли до України у правовий спадок від колишнього СРСР та нові міжнародні угоди, що не є вичерпними за

умов стрімкого розвитку політичних процесів у світі. Необхідно зазначити, що документація часів СРСР здебільшого є закритою (таємною) та потребує оновлення.

Значний обсяг розробок у створенні зразків ОВТ займає проведення науково-дослідних конструкторських робіт «озброєння» (НДКР озброєнь). Результатом цих робіт зазвичай є товари військового призначення та подвійного використання. У ч. 11 ст. 1 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [2] подається значення основних термінів, які використовуються в досліджуваній проблематиці.

Перелік (список) таких товарів затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до ст. 9 цього Закону [2] і визначений у Додатку до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2003 р. № 1807 [3].

У статті 13 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [2] визначено термін «товари подвійного використання» як «...окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також роботи і послуги, пов'язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях чи для розроблення виробів і використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, у тому числі окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних і токсичних препаратів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України».

Переліки (списки) товарів затверджуються Кабінетом Міністрів України відповідно до ст. 9 цього Закону і визначені в додатках до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 86 [4].

Під терміном «технологія подвійного використання» розуміється спеціальна інформація в будь-якій формі, необхідна для розроблення, виробництва або використання виробів, обладнання чи матеріалів подвійного використання чи надання послуг стосовно цих товарів. Ця інформація може надаватися у формі технічних даних або технічної допомоги.

Передача (розкриття) «технологій військового призначення» і «технологій подвійного використання» може здійснюватися шляхом передачі в Україні чи за її межами в будь-якій формі (будь-яким засобом) технологій іноземному суб'єктові господарської чи іншої діяльності, іноземцю чи особі без громадянства.

Технічні дані можуть передаватися на відповідних матеріальних носіях інформації (папір, гнучкий диск, компакт-диск, магнітна стрічка тощо), тобто матеріальними й нематеріальними засобами (телефон, факс, електронна пошта, сервери, локальні мережі, Інтернет тощо). Технічна допомога зазвичай передається нематеріальними засобами, включаючи усну передачу, візуальне й мовне навчання під час проведення інструктажів, конференцій, зустрічей, наукових обмінів, консультацій, візуальних інспекцій, демонстрацій, лекцій, семінарів, спільних військових навчань тощо. Тобто можна дійти висновку, що технології військового призначення та подвійного використання можуть передаватися як матеріальними, так і не матеріальними засобами.

Науково-дослідні та конструкторські роботи з розвитку дослідної, проектно-конструкторської та виробничо-технологічної бази організацій з метою виконання оборонного замовлення, а також підвищення мобілізаційної спроможності економіки в основі містять інформацію з обмеженим доступом, тому необхідно розглянути деякі аспекти національного законодавства, що дозволяють переміщувати через державні кордони України інформацію з обмеженим доступом.

Поняття «державна таємниця» визначається Законом України «Про державну таємницю» [5]: це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони й правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку,

встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Відповідно формується Звід відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ) [6], – єдиний реєстр цих відомостей в Україні. З моменту опублікування ЗВДТ держава забезпечує захист і правову охорону зареєстрованих у ньому відомостей. ЗВДТ формує Служба безпеки України на підставі рішень державних експертів з питань таємниць про причетність інформації до державної таємниці та висновків державних експертів щодо застосування раніше прийнятих рішень, а у випадках, передбачених ст. 12 Закону України «Про державну таємницю», – на виконання рішень суду, та публікує в офіційних виданнях. Причому інформація вважається державною таємницею з часу її включення до ЗВДТ. Реєстрація відомостей у ЗВДТ є підставою для надання документів, виробу чи іншому матеріальному носію інформації, що містить ці відомості, грифу секретності, який відповідає ступеню секретності, встановленому для них у ЗВДТ.

Порядок обігу таємної інформації та її захисту визначається Кабінетом Міністрів та Службою безпеки України за умови додержання вимог, встановлених законодавством.

Експорт та імпорт товарів військового призначення може здійснюватися суб'єктами підприємницької діяльності, які в установленому порядку отримали відповідні повноваження, крім випадків, передбачених п. 4 Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення і тих, які містять відомості, що становлять державну таємницю, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 1998 р. № 838 [9]. Товари подвійного використання можуть передаватися суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів (далі – суб'єкт) або іноземним суб'єктом господарської діяльності (далі – іноземний суб'єкт) за наявності в нього відповідного дозволу чи висновку Держекспортконтролю. Дозвіл чи висновок Держекспортконтролю на право здійснення відповідної міжнародної передачі будь-якого виробу військового призначення або виробу, обладнання чи матеріалу подвійного використання є підставою для передачі імпортеру (кінцевому споживачеві) комплексу технічної документації (технічних даних), необхідної для налагодження експлуатації та використання такого виробу за цільовим призначенням в обсягах, визначених цим дозволом чи висновком [3; 4].

Верховна Рада України визначає законодавчі основи державної політики в галузі державного експортного контролю.

Президент України здійснює загальне керівництво державною політикою у галузі державного експортного контролю відповідно до Конституції України.

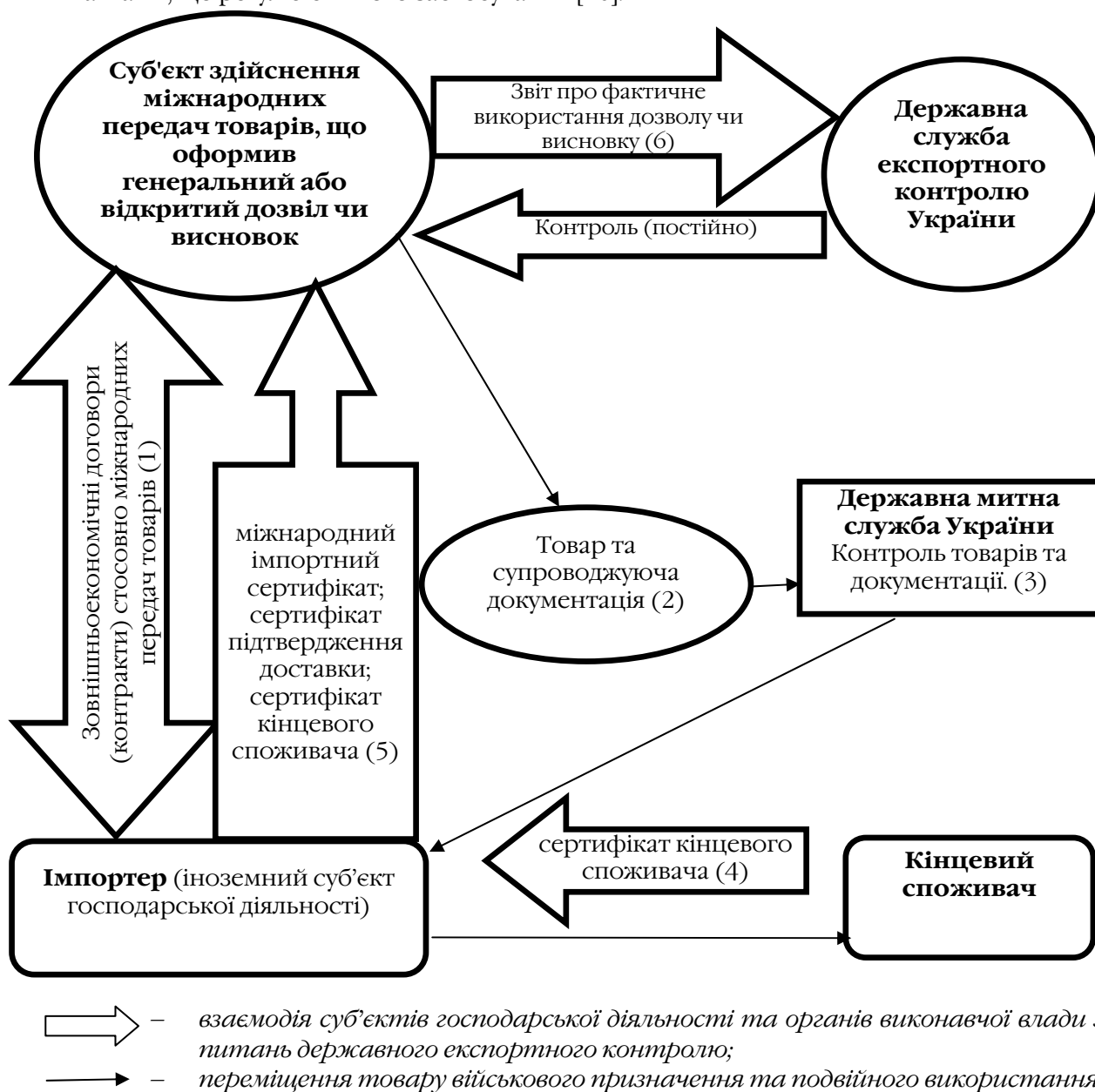
Рада національної безпеки і оборони України координує діяльність та здійснює контроль за діями органів виконавчої влади в галузі державного експортного контролю.

Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення державної політики в галузі державного експортного контролю.

Державна служба експортного контролю України є спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань державного експортного контролю, який відповідає за реалізацію державної політики в галузі державного експортного контролю.

Зазначені органи виконавчої влади можуть також залучати до участі у здійсненні заходів державного експортного контролю інші центральні органи виконавчої влади, представництва України за кордоном та юридичних осіб, діяльність яких безпосередньо не пов'язана з державним експортним контролем, за згодою їх керівників.

Переміщення товарів військового призначення і товарів подвійного використання через митний кордон України, їх митний контроль і митне оформлення здійснюється в порядку, встановленому законодавством – Митним кодексом України та нормативно-правовими актами, що регулюють його застосування [10].

Під час митного оформлення товарів військового призначення і товарів подвійного використання суб'єкт або іноземний суб'єкт зобов'язаний подати до митного органу відповідний дозвіл чи висновок Держекспортконтролю, а також інші документи, необхідні для здійснення митного контролю і митного оформлення товарів згідно із законодавством. Експорт, імпорт, тимчасове вивезення, тимчасове ввезення товарів, що є матеріальними носіями інформації, зарахованої до державної таємниці, здійснюється з дотриманням вимог законодавства з питань охорони державної таємниці [2–6; 9–13]. Не допускається експорт окремих товарів до держав, стосовно яких Радою Безпеки ООН встановлено ембарго.

У разі, коли експорт здійснюється до держав, стосовно яких Радою Безпеки ООН встановлено часткове ембарго, до зазначених документів додається копія відповідного висновку Держекспортконтролю на право проведення переговорів, пов'язаних з укладенням зовнішньоекономічного договору (контракту) на експорт товарів, окрім випадків,

передбачених п. 4 Положення про порядок державного контролю за проведенням переговорів, пов'язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів), здійснення міжнародних передач товарів військового призначення і подвійного використання, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 4 лютого 1998 р. № 125 [14]. Зобов'язання та гарантії іноземного суб'єкта – кінцевого споживача імпортованих товарів повинні бути надані у вигляді сертифіката кінцевого споживача, імпортного сертифіката чи іншого документа.

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про інформацію» експорт та імпорт інформаційної продукції (послуг) здійснюється згідно із законодавством України про зовнішньоекономічну діяльність.

Положення про підготовку документів для передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації затверджено Указом Президента України «Про деякі питання передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації» від 14 грудня 2004 р. № 1483/2004 [15].

Порядок митного оформлення документів з грифом обмеженого доступу визначено наказом Державної митної служби України «Про затвердження Порядку захисту інформації під час здійснення митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів із застосуванням вантажної митної декларації, яка містить інформацію з обмеженим доступом, що є власністю держави» від 5 січня 2005 р. № 5 [13].

Митне оформлення товарів за вантажними митними деклараціями, які мають гриф обмеження доступу, повинно здійснюватися з дотриманням вимог режиму секретності й конфіденційності, у приміщеннях, що відповідають вимогам нормативно-правових актів у галузі захисту інформації.

Водночас пропускаються через державний кордон України з дозволу міністерств, відомств, організацій та установ (за належністю) раніше не опубліковані матеріали виконаних в організаціях робіт, якщо вони можуть містити дані про: роботи, що виконуються за планом закритої тематики; Збройні сили України, оборонну промисловість, транспорт, зв'язок, мінерально-сировинну базу та інші питання, опублікування яких обмежується документами в галузі охорони таємниць.

З викладеного доходимо таких висновків. Перетин кордону України товарів військового призначення та подвійного використання є дуже складним та бюрократизованим процесом, що в основі використовує нормативні документи застарілого зразка. Особливо слід звернути увагу на те, що національним законодавством України на суб'єкта здійснення міжнародних передач товарів, на етапі здійснення експортних процедур покладено певні дії щодо витребування з контрагента міжнародного імпортного сертифіката, сертифіката підтвердження доставки та сертифіката кінцевого споживача, що не повністю урегульовано та закріплено на міжнародному рівні. Отже, не існує однієї, загальної для всіх, міжнародної норми, що зобов'язувала б державу, на території якої знаходиться як імпортер, так і кінцевий споживач, проводити дії щодо стимулювання надання зазначених сертифікатів. Також одною із основних проблем національного законодавства треба виділити проблему збереження інтелектуальної власності та розвитку військово-технічного співробітництва в галузі експорту. Необхідність реформування національного законодавства в галузі митного оформлення перетину кордонів вантажами військового призначення та подвійного використання зумовлена потребою України в забезпеченні активної участі у технологічному обміні, а також усвідомленні необхідності протидії неконтрольованого витоку за кордон українських технологій, що, у свою чергу, завдає нищівної шкоди національному військово-промислому комплексу та економіці України.

Особливо необхідно звернути увагу на ті сфери, що забезпечують національну безпеку України. Усім підприємствам та організаціям, які входять до ядра ОПК, крім казенних, належить функціонувати на основі комерційного розрахунку. Саме їм мають надаватися першочергові державні замовлення, різні пільги та стимули, у тому числі податкові тощо. Це стосується, зокрема, науково-дослідних інститутів та дослідно-конструкторських організацій. Вони потребують державної фінансової підтримки, інвестицій для збереження і

розвитку науково-технічного потенціалу, державної допомоги в освоєнні ринків збуту ОВТ, у науково-технічній співпраці з зарубіжними країнами. Без виваженого селективного державного протекціонізму більшість з них не зможе адаптуватись і успішно діяти за умов ринкової економіки. Слід зазначити, що після скасування спільного наказу Державної служби експортного контролю, Служби безпеки та Державної митної служби України від 05.06.2003 № 135/222/386 «Про затвердження Положення про взаємодію України, Служби безпеки України та Державної митної служби України при здійсненні державного контролю за міжнародними передачами товарів спеціального призначення» з'явилися прогалини в схемі взаємодії Державної митної служби України з Державною службою експортного контролю України. Це особливо стосується процедури фактичного ввезення/вивезення товарів військового призначення та подвійного використання суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів, що оформили генеральний або відкритий дозвіл чи висновок. Це може бути використано для зловживань у цій сфері діяльності та призвести до завдання шкоди економіці України.

При здійсненні процедур по реформуванню національного законодавства слід врахувати помилки та досягнення лідерів світового ринку озброєння. Такими лідерами є США, Росія, Франція, Німеччина, Велика Британія, Італія, Китай, Нідерланди, Білорусь та Україна, що займають 92% світових поставок озброєння та військової техніки. Також для успішної діяльності на світовому ринку озброєнь суб'єктам ОПК України слід розробити та постійно вдосконалювати комплексну стратегію ринкової боротьби, яка б враховувала тенденції розвитку світового ринку та ґрунтувалась на конкурентних перевагах вітчизняного ОПК. З метою завоювання нових для України ринків озброєння та вибору стратегії військово-технічного співробітництва необхідною умовою є вивчення конкретного регіону, військово-політичного балансу сил на ньому, фінансової спроможності держав, ставлення країн-імпортерів до військового експорту, присутність традиційних експортерів на цьому ринку тощо.

Література:

1. Горбулин В. Оборонное строительство в Украине: проблемные вопросы развития ОПК и подходы к их решению [Электронный ресурс] / В. Горбулин // Зеркало недели. – 2001. – № 4 (328). – 27 янв. – 2 февр. – Режим доступа: <http://www.zn.ua>.
2. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та використання: Закон України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 23. – Ст. 148.
3. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2003 р. № 1807 (чинна редакція від 21 січня 2010 р.) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 48. – Ст. 2506.
4. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 86 (чинна редакція від 21 січня 2010 р.) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 4. – Ст. 167.
5. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII (чинна редакція від 5 червня 2008 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
6. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 12 серпня 2005 р. № 440 (чинна редакція від 21 серпня 2010 р.) // Офіційний вісник України. – 2005. – № 34. – С. 172. – Ст. 2089.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 р. № 122 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
8. Про затвердження Положення про експертні комісії з питань державної таємниці [Електронний ресурс]: наказ Служби безпеки України від 14 грудня 2004 р. № 696. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=838-98-%EF>.
9. Про затвердження Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 1998 р. № 838 (чинна редакція від 14 травня 2008 р.). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0008-05>.

10. Митний кодекс України та нормативно-правові акти, що регулюють його застосування: зб. док. / упоряд.: П. В. Пашко, В. П. Науменко. – К.: Знання, 2004. – 1173 с.
11. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» / за ред. О.С. Легейди, А.І. Дмитрієва, О.М. Гришуткіна. – К.: КИТ, 2005. – 1140 с.
12. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ (чинна редакція від 2 липня 2010 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
13. Про затвердження порядку організації оформлення товарів і транспортних засобів із застосуванням вантажної митної декларації, яка містить інформацію з обмеженим доступом, що є власністю держави [Електронний ресурс]: наказ Державної митної служби України від 5 січня 2005 р. № 5. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua.doc?code=v0005342-05>.
14. Про затвердження Положення про порядок державного контролю за проведенням переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про здійснення міжнародних передач військового призначення та подвійного використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 1998 р. № 125 // Офіційний вісник. – 2008. – № 36. – Ст. 1207.
15. Про деякі питання передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 14 грудня 2004 р. № 1483/2004. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Хомяков Д.О., ад'юнкт Военного института КНУ имени Тараса Шевченко, **Коропатник И.М.**, канд. юрид. наук, доцент КНУ имени Тараса Шевченко

Правовые аспекты деятельности субъектов осуществления международных передач товаров военного назначения и двойного использования. В статье рассмотрены исторические и юридические аспекты процесса пересечения таможенного контроля товаров военного назначения и двойного использования. На основе нормативно-правовых актов Украины создана схема экспортных процедур, осуществляемых субъектами внешнеэкономических отношений и предложены пути их совершенствования. Предложены новые направления совершенствования законодательства Украины в сфере касающейся процесса пересечения таможенного контроля товаров военного назначения и двойного использования

Ключевые слова: таможенный контроль, ВПК, вооружение, право, оформление, сечение, законодательство, товары военного назначения, товары двойного использования, экспортный контроль.

Khomjakov D.O., Adjunct of Military Institute of Kyiv National University named after Taras Shevchenko, **Koropatnik I.M.**, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of Kyiv National University named after Taras Shevchenko

Legal aspects of activity of entities carrying out international transfers of military goods and goods of dual use. This article deals with the historical and legal aspects of the process of passing customs control by military goods and goods of dual use. Based on the regulations of Ukraine the scheme of export procedures that are carried out by the entities of foreign economic relations is established and the ways of its improvement are proposed. The new directions of improvement of legislation of Ukraine in the field concerning the process of crossing the customs control by military goods and goods of dual use are proposed.

Key words: customs, defense industry, weapons, law, design, crossing customs, law, military goods, goods of dual use, export control.

Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.228(045)

Аніщук В.В.,

канд. юрид. наук, ст. викладач Черкаського факультету
НУ «Одеська юридична академія»

Співвідношення уявної оборони з суміжними кримінально-правовими категоріями

У статті досліджується співвідношення уявної оборони з іншими кримінально-правовими категоріями. Визначено спільні та відмінні риси уявної оборони та помилки особи під час затримання злочинця і у стані крайньої необхідності. Проведений порівняльний аналіз умов правомірності уявної оборони та уявної крайньої необхідності і уявного затримання злочинця.

Виявлено нормативну безсистемність у регулюванні помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння, у КК України. У результаті проведеного дослідження запропоновано закріпити у КК України єдину норму, якою б регулювались наслідки заподіяння шкоди через помилку в наявності обставин, що виключають злочинність діяння.

Ключові слова: уявна оборона, помилка, обставина, що виключає злочинність діяння, необхідна оборона, крайня необхідність.

Науковий аналіз уявної оборони як обставини, що виключає злочинність діяння, передбачає визначення співвідношення цієї обставини з іншими суміжними кримінально-правовими категоріями. Визначення місця кожної кримінально-правової категорії у комплексі з іншими поняттями дасть змогу забезпечити системність кримінального права як галузі права, а також удосконалити норми закону про кримінальну відповідальність з погляду його побудови як цілісної системи, в якій кожен елемент займає своє місце та разом з іншими забезпечує цілісність кримінально-правового регулювання й охорону порядку суспільних відносин. Саме цим обумовлюється актуальність обраної теми.

Основна увага науковців традиційно приділена розмежуванню уявної й необхідної оборони як обставин, що виключають злочинність діяння. Проте уявна оборона співвідноситься й з іншими кримінально-правовими категоріями.

Крайня необхідність є обставиною, що виключає злочинність діяння, яка закріплена у ст. 39 КК України. Складність дослідження крайньої необхідності насамперед викликана тим, що навіть за наявності значної кількості наукових досліджень, що проводились як у радянський період, так і в період дії чинного Кримінального кодексу України, дискусійним залишається питання місця крайньої необхідності в системі кримінального права. Так, Н.В. Лісова виокремлює чотири підходи, а саме: віднесення крайньої необхідності до «...обставин, що виключають суспільну небезпеку діяння»; до «...обставин, що усувають суспільну небезпеку та протиправність діяння»; до «...обставин, що виключають кримінальну відповідальність та караність діяння»; до обставин, що «...звільняють від кримінальної відповідальності» [6].

Як зазначав А. Н. Трайнін, у стані крайньої необхідності не існує нападника та жертви, а є конфлікт інтересів – двох охоронюваних законом благ, між якими діюча особа за наявності

певних умов може зробити вибір. Лише дотримання вказаних у законі умов надає діям, учиненим у стані крайньої необхідності, правомірний характеру [10].

Вирішення питання про наявність стану крайньої необхідності передбачає визначення умов правомірності цієї обставини, які прямо визначаються в нормі закону про кримінальну відповідальність. Так, С. А. Домахін правомірність крайньої необхідності пов'язував із наявністю двох груп умов: умов виникнення та завершення стану крайньої необхідності й умов правомірності діянь, учинюваних при крайній необхідності [4].

П.С. Матишевський, певною мірою відходячи від зазначеного розподілу умов правомірності обставин, що виключають злочинність діяння, визначає правомірність крайньої необхідності за наявності такої сукупності ознак:

- наявність небезпеки заподіяння шкоди об'єктові захисту;
- небезпека, що виникла, має бути наявною, дійсною, тобто вона виникла, існує та ще не минула;
- небезпека має бути невідвратною, а її усунути неможливо без заподіяння шкоди іншим цінностям, що також охороняються правом;
- шкода має завдаватися так званим третім особам; якщо шкода завдається тому, хто посягає, то вчинене кваліфікується за правилами про необхідну оборону;
- особа завдає шкоду, будучи зобов'язаною або вимушеною до цього об'єктивними обставинами;
- заподіяна шкода має бути меншою, ніж відвернена шкода [7].

Характеризуючи цей підхід, слід зробити поправку на те, що, відповідно до положень чинного Кримінального кодексу України, заподіяна шкода в стані крайньої необхідності має бути меншою або рівнозначною шкоді відверненій.

Н. В. Лісова вказує, що стан крайньої необхідності характеризується наявністю двох підстав: небезпекою, що загрожує охоронюваним законом особистим суспільним інтересам чи інтересам держави; неможливістю негайно відвернути небезпеку, що виникла, іншими засобами, крім учинення діяння, що підпадає під ознаки дії (злочину), передбаченої Кримінальним кодексом.

При цьому небезпека, яка виходить від різноманітних джерел, має: загрозувати особі чи правам цієї особи або інших осіб, охоронюваним законом інтересам суспільства чи держави; бути наявною – безпосередньо загрозувати заподіянням суттєвої шкоди особистим або суспільним інтересам; бути реальною (дійсною), а не уявною; бути такою, яку неможливо усунути за цих обставин іншими засобами, ніж тільки через заподіяння шкоди інтересам третіх осіб [6].

Отже, із погляду суб'єктивного сприйняття, особа, яка перебуває в стані крайньої необхідності, сприймає ситуацію як таку, що загрожує певним інтересам, вона існує реально, її неможливо усунути іншими засобами, аніж через заподіяння шкоди іншим інтересам – інтересам третіх осіб. Однак виникає запитання: чи завжди особа може правильно оцінити ситуацію.

У цьому випадку є доцільним провести порівняння умов правомірності уявної крайньої необхідності з уявною обороною, за якої заподіюється шкода правохоронюваним інтересам, за обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було й особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання. Таким чином, законом про кримінальну відповідальність визнається допустимим заподіяння шкоди при помилковому припущенні про наявність суспільно небезпечного посягання, адже уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатньо підстав вважати, що мало місце реальне посягання й вона не усвідомлювала та не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.

Зі свого боку, діаметрально протилежними будуть наслідки для особи, котра заподіяла шкоду правохоронюваним інтересам унаслідок помилкового припущення про наявність небезпеки або помилкового припущення про неможливість усунення такої небезпеки іншими засобами, аніж заподіянням шкоди, тобто помилки у висновку про наявність стану крайньої необхідності. Кримінальна відповідальність особи, котра заподіяла шкоду певним

охоронюваним законом інтересам у зв'язку із уявною небезпекою, вирішується за правилами фактичної помилки: особа має нести кримінальну відповідальність за необережний злочин, якщо вона була зобов'язана та могла усвідомлювати помилковість свого припущення, або звільняється від кримінальної відповідальності, якщо встановлено, що вона не усвідомлювала й за обставинами справи не могла усвідомлювати свої помилки [8].

На означену проблему кримінально-правового регулювання звертали увагу Ю. В. Баулін, В. М. Бурдін, Т. І. Якімець. Як зазначає Т. І. Якімець, детальне з'ясування уявної оборони є необхідним для проникнення в суть поведінки особи, коли за відсутності реальної небезпеки вона уявляє, що небезпека існує та діє відповідно до цієї уявної небезпеки, ніби перебуваючи в стані крайньої необхідності. Як за необхідної оборони, так і за крайньої необхідності, особа має справу із небезпекою, що загрожує певним правам та інтересам цієї особи або інших осіб, суспільства, держави. Відмінність полягає в джерелі небезпеки, однак, психічний стан особи і у першому, і у другому випадку досить схожий. Тому помилка щодо наявності небезпеки однаково можлива як для особи, небезпека якій створюється протиправними діями іншої особи, так і для особи, небезпека для якої створюється іншими джерелами, у тому числі й діяльністю людини [11].

Помилка в стані крайньої необхідності може мати місце як при помилковій оцінці наявності небезпеки, так і особа може помилятися щодо того, що усунення наявної небезпеки можливе виключно через заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. Іншими словами, особа помиляється, що заподіяння шкоди є єдиноможливим засобом відвернення реальної небезпеки.

Під час характеристики наявності небезпеки як умови правомірності крайньої необхідності, як і у випадку з необхідною обороною, має місце розширене тлумачення, а саме: небезпека або існує, або ж існує реальна загроза небезпеки.

Варто звернути увагу й на те, що навіть за наявності реальної небезпеки, особа все ж може помилитися в обранні шляхів відвернення небезпеки, адже законодавець висуває до відвернення одну із найбільш важливих ознак крайньої необхідності, а саме – заподіяння шкоди вважається правомірним, якщо в особі не існувало інших шляхів, тобто, не пов'язаних із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам. В. Л. Зуев не вважає за доцільне визначати всі можливі шляхи захисту від небезпечних наслідків. Натомість формулює загальне правило, відповідно до якого особа має насамперед передбачити змогу приховатися від небезпеки, що загрожує (утекти, сховатися тощо), покликати на допомогу, усунути небезпеку будь-якими іншими ймовірними засобами, при цьому не заподіявши шкоду охоронюваним законом інтересам. Якщо ж окреслені способи неможливі, законом дозволяється заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. При цьому за змістом закону з усіх можливих варіантів заподіяння шкоди перевагу має бути віддано меншому з них [5]. Як зазначає Н. В. Лісова, небезпека, яка загрожує певним охоронюваним законом інтересам, – це, як правило, дуже швидко мінливі в часі та обмежені в просторі факти об'єктивної дійсності, що вимагають рішучих і негайних відповідних дій. Саме швидкоплинність дій і наближення невідвратної загрози вказує на те, що за таких умов імовірність помилки та, відповідно, констатація стану як «уявної крайньої необхідності», а не крайньої необхідності, є досить високою.

На нашу думку, першочерговою метою у вирішенні питання про заподіяння шкоди в стані так званої уявної крайньої необхідності має бути уніфікація кримінально-правового регулювання. Необхідна оборона та крайня необхідність є самостійними складовими у системі кримінально-правового інституту обставин, що виключають злочинність діяння, однак, відсутність загальних принципів у побудові окремих частин цілого засвідчує про недосконалість правового регулювання. Саме тому це питання повинне вирішуватися принципово не у межах розробок наукових теорій або роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, а безпосередньо в нормах Закону про кримінальну відповідальність. Якщо законодавець визнав допустимим звільняти особу від кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну особі внаслідок помилкового припущення про наявність суспільно небезпечного посягання, то, очевидно, таке саме правило повинне поширюватися на випадки заподіяння шкоди

правоохоронюваним інтересам при помилковому припущенні про наявність небезпеки або помилковому припущенні про те, що реальну небезпеку неможливо відвернути іншим шляхом, аніж заподіянням шкоди іншим правоохоронюваним інтересам.

Так, З. Г. Алієв визначає уявну оборону як психічне ставлення особи до свого діяння (дії чи бездіяльності) та його наслідків, що має в інтелектуальному й (або) вольовому моменті порок, обумовлений оманною, тобто неправильною інтерпретацією юридичного факту або неправильною оцінкою поведінки іншої особи як суспільно небезпечного посягання на охоронювані законом права та інтереси, пов'язаного із заподіянням шкоди такій особі або з погрозою заподіяння такої шкоди. На його ж думку, помилка можлива й у ситуації заподіяння шкоди під час затримання особи, котра скоїла злочин, крайній необхідності, фізичному або психічному примусі, виправданому ризику та виконанні наказу чи розпорядження [1].

Т.І. Якімець, розглядаючи питання уявної крайньої необхідності, пропонує характеризувати це поняття через такі ознаки: по-перше, у ситуації, що склалася, реальної небезпеки, яка б загрожувала правоохоронюваним інтересам, не було; по-друге, особа сумлінно помиляється в реальності небезпеки й обстановка, що склалася, давала їй достатньо підстав для такої помилки; по-третє, обставини, за яких особа помилилася в реальності небезпеки, виникли не з її вини, по-четверте, заподіюється шкода об'єктам кримінально-правової охорони – для збереження рівноцінних інтересів або більш важливих; нарешті, за умов захисту об'єктів кримінально-правової охорони через відсутність реального посягання шкода, що заподіюється, не перевищує меж, необхідних для захисту. Відповідно до встановлених ознак учений формулює таке визначення: уявна крайня необхідність – стан, за якого заподіюється шкода правоохоронюваним інтересам для відвернення небезпеки від рівноцінних інтересів або більш важливих, коли насправді (у реальності) небезпеки, що загрожує таким благам, не існувало й особа сумлінно помилялася в її дійсності, а обстановка, що склалася, давала їй достатньо підстав вважати, що небезпека об'єктивно існує [11].

Зі свого боку, український науковець В. М. Бурдін правильно ставить питання про те, чому законодавець звертає увагу на один вид помилки й ігнорує при цьому всі інші (уявна крайня необхідність, затримання уявного злочинця). При цьому вчений указує на помилковість вирішення цієї проблеми казуальним шляхом, натомість пропонує розв'язання цього питання через установаження загальної норми, яка б охоплювала всі можливі види помилок і вказувала на їх кримінально-правове значення [3].

Як стверджує С. Г. Блинська, під час затримання особи, котра вчинила злочин, повинно бути тверде переконання в тому, що затримується саме злочинець, а не інша особа. Це має ґрунтуватися на усвідомленні затримуючим очевидності злочину. Зі свого боку, дослідник зазначає, що практика, однак, нерідко зіштовхується з випадками, коли потерпілий сумлінно помиляється щодо злочинця, у зв'язку з чим питання про відповідальність за необґрунтоване заподіяння шкоди має вирішуватися за правилами затримання так званого уявного злочинця, які аналогічні правилам про уявну оборону.

Затримання уявного злочинця може виражатись у таких діях: по-перше, уявне затримання матиме місце у випадку, якщо особа, котру затримують, реально не вчинила злочину, та, по-друге, особа справді вчинила суспільно небезпечне посягання, однак не намагалась уникнути затримання після його вчинення, а особа, котра здійснює затримання, помилково припускала наявність того чи іншого [2]. В окреслених випадках помилка в оцінці обставин, що призвели до заподіяння шкоди особі задля її затримання, з об'єктивної сторони має спільні риси з уявною обороною, оскільки за таких обставин заподіюється невимушена й неадекватна шкода, викликана суб'єктивною помилкою в оцінці об'єктивних обставин.

У науці кримінального права випадки помилки під час затримання злочинця пропонується кваліфікувати за правилами про фактичну помилку. Відповідно до таких наукових положень, якщо особа сумлінно помилялася щодо особистості затримуваного й при цьому не перевищила встановлених законом меж заподіяння шкоди, то вона звільняється від кримінальної відповідальності. Якщо за тих самих умов шкода, заподіяна затримуваній особі, виявиться неспіврозмірною тяжкості скоєного діяння чи обставинам затримання, то винний підлягає відповідальності за перевищення меж, необхідних для затримання

злочинця. Якщо особа помилково приймала громадянина за злочинця, але за обставинами справи могла й повинна була переконатись у своїй помилці – відповідальність настає за необережне заподіяння шкоди. Якщо ж ніщо в обстановці не вказувало на те, що затримуваний є злочинцем і тільки надмірна пильність підштовхнула громадянина затримати невинного, відповідальність за заподіяння шкоди настає на загальних підставах як за навмисний злочин.

В. Ф. Примаченко виділяє такі різновиди помилок, що можуть мати під час затримання особи, котра вчинила злочин: щодо винуватості затримуваної особи; учиненого діяння; якостей затримуваної особи, яка вчинила злочин; необхідності заподіяння шкоди; оцінки суспільної небезпечності посягання; обставин затримання; обстановки затримання [9]. На думку науковця, за наявності помилки під час затримання особи, котра вчинила злочин, питання про кримінальну відповідальність особи, яка заподіяла шкоду, повинно вирішуватися за правилами, установленими для уявної оборони (ст. 37 КК України), але не з позицій зрівняння інститутів необхідної оборони і кримінально-правового затримання, а лише з урахуванням нормативно визначеного алгоритму оцінки, на прикладі однієї з обставин, що виключає злочинність діяння.

Така позиція автора є доволі дискусійною, адже він пропонує вирішувати проблему помилки шляхом аналогії закону, що є категорично недопустими для галузі кримінального права та прямо заборонено чинним Кримінальним кодексом України.

Тому аналізовані вище випадки фактичних помилок під час затримання злочинця не зобов'язують суди діяти тим чи іншим чином. Відтак при констатації того, що шкода, заподіяна особі (помилково прийнятій за злочинця) при затриманні, очевидно, кваліфікуватиметься відповідно до положень Особливої частини Кримінального кодексу України, адже підстав для визнання наявності обставини, що виключає злочинність діяння, фактично не існує.

Отже, дослідження співвідношення уявної оборони та інших обставин, що виключають злочинність діяння, дає підставу дійти висновку про нормативну безсистемність у регулювання помилки в обставинах, що виключають злочинність діяння. Очевидним є те, що суб'єктивна складова під час заподіяння шкоди внаслідок помилки у наявності стану необхідної оборони, стану крайньої необхідності, підстав для затримання особи, яка вчинила злочин, є однаковою. Відрізняються лише об'єктивна складова діяння та підстави, що призводять до заподіяння шкоди. Установлення співвідношення уявної оборони з іншими помилками в наявності подібних обставин дало змогу аргументувати пропозиції щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність у частині необхідності виокремлення загальної норми, яка б передбачала правові наслідки заподіяння шкоди внаслідок помилки в наявності обставин, що виключають злочинність діяння. У такій нормі має йтися про звільнення від кримінальної відповідальності, а не про виняток, як у випадку наявності обстави, що виключає злочинність діяння.

Література:

1. Алиев З. Г. Квалификация при фактической ошибке в случае мнимой обороны / З. Г. Алиев // Российское право в Интернете. – 2007. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.rpi.msaf.ru/prints/200701crim_law2.html
2. Блинська С. Г. Кримінально-правова природа затримання особи, що вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. Г. Блинська – К., 2006. – С. 105.
3. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): [монографія] / В. М. Бурдін. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 474.
4. Домахин С. А. Крайняя необходимость по советскому уголовному праву / С. А. Домахин – М.: Госюриздат, 1955. – С. 19-20.
5. Зуев В. Л. Необходимая оборона и крайняя необходимость. Вопросы квалификации и судебной следственной практики: [учеб. пособ.] / В. Л. Зуев. – М.: Кросна-Лекс, 1996. – С. 23.
6. Лісова Н. В. Крайня необхідність як обставина, що виключає злочинність діяння: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н. В. Лісова – К., 2006. – С. 21.
7. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / П. С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – С. 352.

8. Овезов Н. А. К вопросу об обстоятельствах, устраняющих общественную опасность и противоправность деяния в советском уголовном праве / Н. А. Овезов – Ашхабад: Ылым, 1972. – С. 86.
9. Примаченко В. Ф. Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. Ф. Примаченко. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 139.
10. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин – М.: Госюриздат, 1957. – С. 163.
11. Якімець Т. І. Крайня необхідність за кримінальним правом України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т. І. Якімець – К., 2008. – С. 181

Анищук В.В., канд. юрид. наук, ст. преподаватель Черкасского факультета НУ «Одесская юридическая академия»

Соотношение мнимой обороны со смежными криминально-правовыми категориями. В статье исследуется соотношение мнимой обороны с другими уголовно-правовыми категориями. Определены общие и отличительные черты мнимой обороны и ошибки человека во время задержания преступника и в состоянии крайней необходимости. Осуществлен сравнительный анализ условий правомерности мнимой обороны, а также мнимой крайней необходимости и мнимого задержания преступника. Обнаружено нормативную бессистемность относительно регулирования ошибки в обстоятельствах, исключающих преступность деяния в УК Украины. В результате проведенного исследования предложено закрепить в УК Украины единую норму, которой регулировались бы последствия причинения вреда вследствие ошибки в наличии обстоятельств, исключающих преступность деяния.

Ключевые слова: мнимая оборона, ошибка, обстоятельство, которое исключает преступность деяния, необходимая оборона, крайняя необходимость.

Anischuk V.V., Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer of Cherkassy Faculty of National University «Odessa Law Academy»

Correlation of imaginary defense with neighboring criminal and law categories. The article deals with the correlation between imaginary defensive and other criminal-legal categories. The common and distinctive features of imaginary defense and the person's mistakes during the detention of the criminal and in the state of extreme necessity are determined. The comparative analysis of the conditions of legality of imaginary detention, imaginary necessity and imaginary detention of the criminal is done. The normative drawback of the system in the Criminal Code of Ukraine according to the regulation of the circumstances which exclude criminality of the act is found out.

Based on the results of the research the author proposes to include fixed unified rule into Criminal Code of Ukraine, that will regulate the consequences of the damage caused by mistakes in the circumstances excluding criminality of the act.

Key words: imaginary defence, mistake, circumstances excluding criminality of the act, necessary defence, extreme necessity.

Вітко О.Ю.,

аспірант кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»

Родовий об'єкт злочинів у сфері емісії, розміщення (або видачі) цінних паперів та їх обігу

У статті розглядаються злочини, що мають самостійний родовий об'єкт та потребують окремої кримінально-правової охорони. Визначається, що злочини в сфері емісії, розміщення (або видачі) цінних паперів та їх обігу, а також інші злочини, що посягають на фінансові відносини, мають свій родовий об'єкт. Пропонується таким родовим об'єктом злочинів у сфері емісії, розміщення (або видачі) цінних паперів та їх обігу вважати фінансову систему як сукупність фінансових відносин у сфері державних та приватних фінансів.

Ключові слова: родовий об'єкт злочинів, цінні папери, господарські відносини, фінанси, фінансові відносини, фінансова система, державні (публічні) фінанси, приватні фінанси.

У кодифікованому кримінальному законі України злочини в сфері емісії, розміщення або видачі цінних паперів та їх обігу, а саме: ст. 222-1; 223-1; 223-2; 224; 232-1; 232-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачені у розд. VII, що має назву «Злочини у сфері господарської діяльності». З огляду на це, більшість науковців вважають, що родовий об'єкт злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів є таким самим, як і родовий об'єкт інших злочинів, передбачених цим розділом КК України (у КК УРСР такий розділ мав назву «Господарські злочини», а у чинному КК України цей розділ має назву «Злочини у сфері господарської діяльності»).

Разом з тим, у науковій літературі деякі автори ставлять під сумнів те, що всі злочини, про які йдеться у розділі КК України «Злочини у сфері господарської діяльності», мають однаковий родовий об'єкт. Через це, питання визначення родового об'єкту злочинів у сфері емісії, розміщення або видачі цінних паперів та їх обігу наразі є досить таки актуальним. Вирішення цієї проблеми сприятиме застосуванню кримінального закону на практиці.

За радянських часів дослідженню питання родового об'єкта господарських злочинів окрему увагу приділяли С.В. Познишев, А.Я. Єстрін, А.Н. Трайнін, Г.І. Вольфман, Б.М. Леонтєв, Ю.І. Ляпунов, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, П.Т. Некіпелов, В.Н. Киричко та ін.

Зокрема, С.В. Познишев визнав родовим об'єктом таких злочинів фінансово-господарську сферу держави [1, с. 232-241], А.Я. Єстрін – нормальне функціонування системи господарських (економічних) відносин [2, с. 47], А.Н. Трайнін – інтереси держави як безпосередньо господарюючого суб'єкта [3, с. 68]. На думку П.Т. Некіпелова, господарські злочини посягають на суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням державою господарської діяльності у сфері використовуваних або можливих до використання економічних ресурсів та засобів [4, с. 5], В.В. Сташиса – інтереси народного господарства [5, с. 4], В.М. Киричка – суспільні відносини у сфері соціалістичного господарювання [6, с. 8]. У свою чергу, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, Ю.І. Ляпунов визнавали родовим об'єктом господарських злочинів соціалістичну систему господарства [7, с. 16; 8 с. 4-7; 9 с. 4].

Після розпаду СРСР проблемою злочинів у сфері господарської діяльності продовжили опікуватися такі українські науковці як А.І. Перепелиця, В.О. Навроцький, Н.О. Гуторова, П.П. Андрушко, В.О. Останін, О.О. Кашкаров, М.М. Панов, В.Р. Щавінський, О.О. Дудоров та ін.

Так, А.І. Перепелиця визнавав родовим об'єктом цих злочинів систему суспільних відносин, що виникають у сфері економічної діяльності суспільства [10, с. 5], В.О. Навроцький – систему господарства України [11, с. 8], М.М. Панов – суспільні відно-

сини, що складаються в процесі господарської економічної діяльності незалежно від форм власності (у тому числі у сфері ринкової економіки) [12, с. 26], О.О. Кашкаров – суспільні відносини, що складаються в сфері господарської діяльності [13, с. 77], В.Л. Щавінський – правильну, що відповідає інтересам держави та суспільства, засновану на законах та інших нормативно-правових актах України, господарську діяльність всіх суб'єктів такої діяльності незалежно від форм власності [14, с. 68]. У свою чергу, О.О. Дудоров стверджує, що під злочинами у сфері господарської діяльності слід розуміти посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, бюджетного і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права і законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію і антимонопольну діяльність, а також на порядок приватизації [15, с. 24].

Таким чином, за радянських часів домінували точки зору, що родовим об'єктом господарських злочинів є соціалістичне господарство, або система соціалістичного господарства. Серед сучасних точок зору побутує та, що ним є господарські злочини, які посягають на суспільні відносини у сфері господарської діяльності.

На нашу думку, вказані вище точки зору щодо визначення родового об'єкта господарських злочинів, або злочинів у сфері господарської (економічної) діяльності, не відповідають суті злочинів, передбачених у розд. VII Особливої частини КК України, адже цей розділ передбачає різні склади злочинів, які взяті разом, не зовсім посягають на суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Іншими словами, у розд. VII Особливої частини КК України передбачалось та й сьогодні передбачає злочини, які прямо не посягають на суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Крім того, поняття господарської діяльності є досить таки широким за змістом, і воно не відображає сутність всіх разом узятих об'єктів злочинів, передбачених цим розділом КК України. Тому, ми вважаємо, що питання визначення родового об'єкту злочинів у сфері емісії, розміщення (або видачі) цінних паперів та їх обігу, передбачених у розд. VII Особливої частини КК України, підлягає додатковому вивченню та є актуальним.

Метою цієї статті є визначення родового об'єкту злочинів у сфері емісії, розміщення (або видачі) цінних паперів та їх обігу.

Очевидним є те, що разом взяті злочини, передбачені розд. VII Особливої частини КК України, певним чином або прямо, або опосередковано стосуються суспільних відносин у сфері господарської діяльності. Також безспірним є те, що такі злочини або прямо, або опосередковано впливають на суспільні відносини у сфері господарської діяльності, однак визначати суспільні відносини у сфері господарської діяльності – родовим об'єктом разом взятих злочинів, передбачених розд. VII Особливої частини КК України, на нашу думку, є неправильним, що обґрунтовується наступним.

Чинним законодавством України дається визначення господарської діяльності. Згідно зі ст. 3 Господарського кодексу України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

У науковій літературі також визначається поняття господарської діяльності. Зокрема, В.А. Січевлюк вважає, що господарська діяльність – це діяльність з виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, яку за плату та професійно проводять уповноважені на це суб'єкти з метою задоволення відповідної суспільної потреби згідно зі встановленими у законодавстві правилами та під публічним контролем [16, с. 43].

Зважаючи вище викладені визначення поняття господарської діяльності, можна вести мову про те, що не всі злочини, які містяться в розд. VII Особливої частини КК України, безпосередньо посягають на суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Грунтовним аргументом на підтримку цього твердження є те, що положеннями ч. 1 ст. 4 ГК України визначено, що сфера державних фінансів не регулюється цим Кодексом.

Виходячи з цього, злочини, передбачені у ст. 199; 201; 210; 211; 212; 212-1; 216 КК України безпосередньо не посягають на суспільні відносини у сфері господарської діяльності, а посягають на сферу державних публічних фінансів та бюджетну систему України. Тому, на нашу думку, не зовсім правильно вважати родовим об'єктом перелічених вище злочинів суспільні відносини у сфері господарської діяльності.

Подібну точку зору поділяють Н.О. Гуторова, яка вважає, що державні фінанси являють собою самостійний об'єкт кримінально-правової охорони, оскільки мають фундаментальні розбіжності як з недержавними фінансами, так і з господарськими відносинами, адже державні фінанси за своїм змістом належать до відносин, які виникають у сфері державного управління і регулюються нормами публічного права, а приватні фінанси – до господарських відносин, що регулюються нормами приватного права [17, с. 12]. Цю точку зору поділяє Л.П. Брич, яка стверджує, що відносини у сфері оподаткування виходять за межі господарських, тому вважати родовим об'єктом ухилення від оподаткування систему господарства принаймні не точно. Л.П. Брич доходить висновку про те, що фінансові відносини – це група суспільних відносин, яка відрізняється від всіх інших груп об'єктів, які охороняються кримінальним правом, вони становлять самостійну, відокремлену групу суспільних відносин і потребують самостійної охорони [18, с. 153-154].

Таким чином, вказані вище науковці, піддаючи сумніву правильність віднесення злочинів у сфері оподаткування і державних фінансів, та пропонуючи виділити такі злочини в окремий розділ, виходили із розуміння фінансів, фінансових відносин як суто державних (публічних) фінансових інтересів, які реалізуються в сфері державних фінансових відносин.

Разом з тим, фінансова система – це не тільки публічні (державні) фінанси, та відповідно, фінансові відносини складаються не лише у сфері фіскальної та бюджетної політики держави. Фінансова система (фінанси в широкому економічному розумінні) складаються із приватних та публічних фінансів. Для обґрунтування вказаних вище тверджень слід звернутись до наукових положень фінансової теорії та положень фінансового права.

Термін «*фінанси*» пов'язують із середньовічним італійським словом – *finanzia*, що означало грошовий потік [19, с. 21].

У фінансовій теорії поняття «фінанси» як економічні відносини пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій та завдань господарюючих суб'єктів, а також будь-якої фізичної особи й суспільства загалом й забезпечення умов розширеного відтворення [20, с. 4]. З точки зору фінансового права під «фінансами» розуміють систему економічних відносин, що пов'язані з планомірним утворенням та розподілом централізованих і децентралізованих фондів коштів, необхідних для функціонування держави й органів місцевого самоврядування та інших утворень, визначених державою як необхідні [21, с. 15].

Таким чином, очевидним є те, що з позиції фінансового права фінанси розглядають більш вузько, лише щодо державних (публічних) фінансів, адже предметом дослідження науки фінансового права є лише державні фінанси. Однак у широкому економічному сенсі поняття фінансів стосується не лише державних фінансів, а фінансові відносини виникають не лише з приводу державних фінансів.

Зважаючи на це, слід з'ясувати питання поняття та структури фінансової системи.

У науковій літературі поширені точки зору про те, що фінансова система – це сукупність фінансових відносин [20, с. 33], або сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ (інституцій), за допомогою яких формуються, розподіляються і використовуються централізовані й децентралізовані фонди фінансових ресурсів та грошових засобів [21, с. 57].

Важливо з цього приводу відзначити точку зору французького науковця Поля Марі Годме, який зауважує, що фінансове право – це наука про державні фінанси. Приватні фінанси слугують предметом вивчення інших наук. До приватних фінансів автор відносить цінності, гроші, грошові зобов'язання, які належать окремим особам або приватним об'єднанням. Крім того, П.М. Годме стверджував, що незважаючи на подібні риси державних та приватних фінансів, наприклад, спільність проблеми встановлення бюджету, обмеження

видатків, контроль, звітність, касові операції, між державними та приватними фінансами існують фундаментальні відмінності, основним з яких є те, що стан приватних фінансів і динаміка приватних фондів залежать від ринкової економіки, а стан і динаміка державних фінансів визначаються рішенням держави і діями публічної влади [22, с. 41].

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що фінанси можуть бути державними (публічними) та приватними.

З огляду на це, можна визначити структуру (складові частини, елементи) фінансової системи, яка включає державні фінанси (бюджетну систему); та фінанси суб'єктів господарювання (фінанси підприємств). Поряд з цим, різними авторами у структурі фінансової системи, крім державних фінансів та фінансів суб'єктів господарювання (фінансів підприємств), виділяються також: міжнародні фінанси [16, с. 385; 22, с. 37]; фінанси страхування [19, с. 37]; фінанси домогосподарств (населення) [16, с. 385]; фінансовий ринок [19, с. 37; 16, 385], які можуть бути частинами приватних або державних фінансів.

Державні фінанси або бюджетна система (входять до централізованих фондів) – відносини, що виникають у сфері державного та місцевого бюджету (місцевого самоврядування) (бюджетного процесу), державних цільових позабюджетних фондів, державного кредитування, державного сектора економіки або державних підприємств (ми вважаємо, що державні фінанси, стосуються державних підприємств лише щодо використання бюджетних коштів), державного запозичення [19, 36-38; 20 с. 58-59; 21 с. 42-43].

Фінанси підприємств або фінанси суб'єктів господарювання є частиною приватних фінансів та входять до децентралізованих фондів. Ці фінанси визначаються як відносини, що виникають з приводу формування, розподілу і використання фінансових ресурсів у процесі здійснення господарської діяльності [23, с. 17].

Фінансові ресурси – це платіжні засоби (кошти) та цінні папери. Фінансові ресурси можуть бути *централізованими*, зокрема, бюджетні кошти, вони контролюються державою і створюються за рахунок податків, обов'язкових відрахувань, емісій центрального банку. Також фінансові ресурси можуть бути *децентралізованими*, зокрема фінансові ресурси суб'єктів господарювання, що складаються з власних коштів підприємств, з коштів, що мобілізуються на фінансовому ринку, запозичених коштів, бюджетних субсидій, субвенцій, дотацій тощо [19, с. 29 – 30].

Отже, до фінансової системи входять як державні, так і приватні фінанси.

Судячи з теоретичних положень фінансового права, очевидним є те, що державні фінанси не є сферою господарської діяльності, однак, є системою фінансів. З іншої сторони, виходячи з позицій фінансової теорії, можна стверджувати, що приватні фінанси є частиною сфери господарської діяльності, і разом з тим є також частиною фінансової системи.

Злочини, передбачені статтями 200; 209-1; 222; 222-1; 223-1; 223-2; 224; 232-1; 232-2 КК України посягають на сферу приватних фінансів, що є також однією із сфер господарської діяльності.

Якщо розглядати державні та недержавні фінанси у рамках сфери господарської діяльності, то такі відносини важко поєднати одним родовим об'єктом, яким визнаються суспільні відносини у сфері господарської діяльності.

Водночас, якщо взяти до уваги викладені вище наукові положення щодо фінансової системи та фінансів у широкому економічному сенсі, то можна дійти висновку про те, що приватні і державні фінанси, становлячи єдину фінансову систему, відносяться до єдиної сфери фінансових суспільних відносин, що поєднують частину господарських відносин та частину адміністративно-фінансових імперативних державних відносин. Іншими словами, окремо взяті злочини в сфері випуску та обігу цінних паперів посягають на одну із сфер господарської діяльності – сферу використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів. Також окремо взяті злочини в сфері кредитно-фінансової діяльності України, у тому числі оподаткування, сплати інших загальнообов'язкових платежів, бюджетної системи України безпосередньо не посягають на суспільні відносини в сфері господарської діяльності, а безпосередньо посягають на іншу публічну сферу – сферу державних фінансів.

Однак, разом узяті злочини в сфері випуску та обігу цінних паперів і злочини у сфері

кредитно-фінансової, банківської і бюджетної системи України мають інший, власний родовий об'єкт – фінансову систему, в широкому економічному сенсі, яка включає публічні (державні фінанси) та приватні фінанси. Цьому самостійному родовому об'єкту злочинів, що посягають на ці, разом узяті суспільні відносини, притаманні відмінні від родового об'єкта суто злочинів в сфері господарської діяльності якості, ознаки і характерні риси. У зв'язку з цим, цей родовий об'єкт злочинів проти фінансової системи займає особливе окреме місце в системі суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, а тому потребує самостійної кримінально-правової охорони.

Ми поділяємо точку зору про те, що об'єктом злочину є унормовані суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону. Фінансова система як родовий об'єкт злочинів, які ми досліджуємо в економічному та правовому сенсі, є однією із сфер суспільних відносин. Зокрема, *фінансові відносини* в економічній теорії розглядаються як суспільні відносини між державою, юридичними особами та фізичними особами, що виникають з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання певних грошових фондів [24, с. 7].

Тому ми переконані в необхідності окремої кримінально-правової охорони фінансової системи як відповідних суспільних відносин, адже фінансова система є тим осередком, який суттєво впливає на інші сфери суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального закону, зокрема основи національної безпеки України, сферу виробничих, трудових та інших соціальних відносин, сферу господарських відносин та ін.

Якщо розглядати сферу державних фінансів і сферу приватних фінансів як частини фінансової системи, що в свою чергу є окремим родовим об'єктом – «суспільні відносини в сфері фінансів (фінансова система)», то за таким родовим об'єктом дані злочини, що посягають на фінансову систему, доцільно поєднати в рамках одного окремого розділу КК України, під назвою «Злочини проти фінансової системи» або «Злочини в сфері фінансової системи», виділивши їх із розділу «Злочини в сфері господарської діяльності». Цей розділ на наш погляд необхідно розташувати після глави – «Злочини проти власності» та перед главою – «Злочини в сфері господарської діяльності», що на практиці сприятиме у вирішенні проблем розмежування подібних між собою складів злочинів.

Отже, підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку про те, що родовим об'єктом злочинів в сфері емісії, розміщення (або видачі) цінних паперів та їх обігу є *фінансова система* в широкому економічному розумінні (сенсі), як сукупність унормованих сфер і ланок фінансових суспільних відносин.

На основі викладеного вважаємо, що перспективним напрямком подальших досліджень (розвідок) проблематики родового об'єкта злочинів у сфері емісії, розміщення (або видачі) цінних паперів та їх обігу, є додаткове обґрунтування визначення родового об'єкта цих злочинів як фінансової системи.

Література:

1. Познышев С.В. Очерк основных начал науки уголовного права. Особенная часть / С.В. Познышев. – М., 1923.
2. Эстрин А.Я. Уголовное право СССР и РСФСР / А.Я. Эстрин. – М., 1927.
3. Трайнин А.Н. Должностные и хозяйственные преступления / А.Н. Трайнин. – М.: Юриздат, 1938. – 136 с.
4. Некипелов П. Г. Хозяйственные преступления по советскому уголовному праву. Автореф. дис... доктора юрид. наук / П. Т. Некипелов. – Киев, 1967. – 45 с.
5. Сташис В.В. Хозяйственные преступления по советскому уголовному праву / В.В. Сташис. – Х., 1971.
6. Киричко В.Н. Уголовная ответственность за получение незаконного вознаграждения от граждан, за выполнение работ, связанных с обслуживанием населения: автореф. дис. канд. юрид. наук / В.Н. Киричко. – Х., 1986. – 21 с.
7. Стрельцов Е.Л. Ответственность за обман заказчиков по советскому уголовному праву / Е.Л. Стрельцов. – К.: Вища шк., 1985. – 152 с.
8. Тацкий В.Я. Понятие, система и общие виды хозяйственных преступлений: Текст лекций / В.Я. Тацкий. – Х., 1974. – 40 с.
9. Ляпунов Ю.И. Хозяйственные преступления: лекция / Ю.И. Ляпунов. – М., 1964. 52 с.

10. Перепелица А.И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности: Комментарий к действующему законодательству / А.И. Перепелица. – Х., 1997. – 106 с.
11. Навроцький В.О. Господарські злочини: лекції для студ. юрид. фак. / О.В. Навроцький. – Львів: Юрид. фак. ЛДУ, 1997. – 60 с.
12. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картами та іншими засобами доступу до банківських рахунків: монографія / М.М. Панов. – Х.: Право, 2009. – 184 с.
13. Кашкаров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів: дис. ... канд. юрид. наук / Кашкаров Олександрович; Харківський національний університет внутр. справ. – Х., 2006. – 219 арк.
14. Щавінський В.Р. Кримінальна відповідальність за незаконну емісію недержавних цінних паперів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Щавінський Віталій Романович; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 207 арк.
15. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія / О.О. Дудоров. – К.: Юрид. практика, 2003. – 924 с.
16. Січевлюк В.А. Господарське право України: навч. посіб. / В.А. Січевлюк. – К.: УІРФР, 2010. – 474 с.
17. Гуророва Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів: автореф. дис. канд. юрид. наук. / Н.О. Гуророва. – Х., 2002.
18. Брич Л.П. Кримінально-правова класифікація ухилення від оподаткування в Україні: монографія / Л.П. Брич, В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 2000. – 288 с.
19. Фінанси: навч. посіб. / З.М. Мочаліна, Н.І. Склярчук, І.А. Федоренко. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 393 с.
20. Теорія фінансів: підруч. / П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л.Л. Лазебник та ін.; за ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
21. Фінансове право України: навч. посіб. / за ред. Л. К. Воронової. – К.: Правова єдність, 2009.
22. Годме П.М. Финансовое право / Поль Мари Годме. – М., 1978.
23. Опарін В.М. Фінанси: Загальна теорія. 2-е вид., доп. і перероб. / В.М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2002.
24. Фінанси (теоретичні основи): підруч. / В.М. Грідчина, В.Б. Захожай, Л.Л. Осіпчук та ін.; під кер. і за наук. ред. М.В. Грідчиної, В.Б. Захожая. – 2-е вид., випр. і допов. – К.: МАУП, 2004. – 312 с.

Витко А.Ю., аспірант кафедри кримінального права і процесу ВУЗ «Національна академія управління»

Родовой объект преступлений в сфере эмиссии, размещения (или выдачи) ценных бумаг и их обращения. В статье рассматриваются преступления, имеющие самостоятельный родовой объект и требующих отдельной уголовно-правовой охраны. Определяется, что преступления в сфере эмиссии, размещения (или выдачи) ценных бумаг и их обращения, а также иные преступления, которые посягают на финансовые отношения, имеют свой родовой объект. Предлагается родовым объектом исследуемых преступлений автором считать финансовую систему как совокупность финансовых отношений в сфере государственных и частных отношений.

Ключевые слова: родовой объект преступлений, ценные бумаги, хозяйственные отношения, финансы, финансовые отношения, финансовая система, государственные (публичные) финансы, частные финансы.

Vitko O.Y., Post-graduate student of the Department of Civil and Criminal Law of National Academy of Management

Generic object of crimes in the sphere of emission, placement (or distribution) of securities and their circulation. The article deals with the crimes that have independent generic object and require a separate criminal protection. It is determined that the offenses in the sphere of emission, placement (or distribution) of securities and their circulation and other crimes that can be involved in the financial relations have its generic object. Financial system is considered to be a set of financial relations in the sphere of public and private finances which will serve the generic object of the crimes in the sphere of emission, placement (or distribution) of securities and their circulation.

Key words: generic object of crime, securities, economic relations, finances, financial relations, financial system, state (public) finances, private finances.

Філософія права

УДК 340.132.1-028.45(045)

Грачова К.Ю.,

викладач кафедри практичної психології та соціальної роботи,
магістр права, магістр психології АПСВТ

Подолання деформації правової свідомості як запорука законності і правопорядку в суспільстві

У статті розглядаються теоретичні аспекти формування правової свідомості, основні чинники деформації правової свідомості, розкрито поняття деформації правової свідомості та її негативний вплив на окремих громадян та суспільство в цілому. Аналізуються причини виявлених деформацій правосвідомості та пропонуються заходи підвищення її рівня. Доводиться, що від усвідомлення членами суспільства права як вищої цінності залежить соціально-політична стабільність держави.

Ключові слова: *правова свідомість, деформація правової свідомості, право, суспільство, ціннісні орієнтації, правове виховання.*

Кожна нація має свою національну свідомість. Вона втілюється в складній сукупності соціальних, політичних, економічних, моральних, правових, філософських, релігійних та інших поглядах і переконаннях, що характеризують певний рівень духовного розвитку нації. Національна свідомість є продуктом тривалого історичного розвитку. Однією з форм її прояву є правова свідомість. Витоки формування правосвідомості мають першоджерелами ранні міфологічні та релігійні переконання про соціальний порядок. За сучасних умов розвитку українського суспільства, який відбувається в період економічної та політичної кризи в державі, актуалізується проблема збереження та розвитку духовності й правової свідомості громадян.

Правову свідомість можна визначити як усвідомлення місця і ролі права в регулюванні системи суспільних відносин, знання та емоційне ставлення до правових норм та державно-правових явищ. Правосвідомості як категорії філософії права присвячені праці В.Д. Бабкіна, В.Г. Бондаревського, Ю.М. Дмитрієнко, М.І. Коцюби, В.А. Котюка, П.Ф. Мартиненко, Є.В. Назаренко, П.М. Рабіновича, В.М. Селиванова.

Українські вчені (А.П. Заяць, В.В. Копейчиков, П.М. Рабінович) пов'язують розбудову громадянського суспільства в Україні із суттєвим підвищенням правосвідомості громадян, їх правової культури, подоланням явищ правового нігілізму, професійної деформації.

Кожна людина має правосвідомість незалежно від того, чи знає вона про це, чи ні. Рівень правосвідомості обумовлює все її життя. Кожній людині з дитинства розповідали про такі суспільно обов'язкові критерії як «добре» – «погане», «припустиме» – «неприпустиме», на підставі яких регулюються всі суспільні відносини у державі і які знаходять своє втілення в нормах права. Якщо людина не засвоює ці категорії або засвоює викривлені категорії, її правосвідомість зазнає деформації.

Деменко О.І. зазначає, що правосвідомість можна класифікувати за такими підставами:

- залежно від суб'єкта (носія) правосвідомості: суспільна (масова), групова (колективна) та індивідуальна правосвідомість;
- залежно від рівня глибини відображення дійсності з точки зору співвідношення теоретичного та емпіричного рівнів: буденна чи побутова (емпірична), наукова (тео-

ретична) правосвідомість та професійна «спеціалізована» правосвідомість [4, с. 15].

Суспільна (масова) правосвідомість – це знання і ставлення до діючого чи бажаного права, що характеризує основну масу населення певної країни.

Групова свідомість характеризує правову ідеологію та правову психологію, притаманні певній групі населення країни (лікарям, вчителям, військовослужбовцям, юристам тощо).

Індивідуальна свідомість – це сукупність правових знань, емоцій і настанов конкретного суб'єкта щодо чинного чи бажаного права [9, с. 144].

Теоретичний рівень правової свідомості являє собою науково сформовану, систематизовану конструкцію, що складається з наукових знань про правові явища, норми, цінності та ін., що були вироблені нацією за тривалий час її існування. Цією конструкцією визначається стратегію розвитку правових поглядів нації.

Професійний рівень притаманний людям, які безпосередньо займаються правовою діяльністю, а також глибокі знання чинного законодавства, розуміння принципів права і механізму правового регулювання, професійне ставлення до права в цілому та практики його застосування. Від професійного рівня юристів-практиків залежить ефективність функціонування правотворчих та правозастосовних, зокрема, судових та правоохоронних органів держави.

Буденний рівень правової свідомості включає в себе суб'єктивне ставлення до чинного законодавства, уявлення про свої права та обов'язки, справедливість правових норм і цінність права та безпосередні реакції людей на правову дійсність. Буденний рівень може характеризуватися невисоким рівнем оволодіння і усвідомлення правових знань, які використовуються людиною у повсякденному житті, під час реалізації нею суб'єктивних прав і виконання обов'язків. Необхідно зазначити, що саме на рівні буденної свідомості формуються негативні установки та стереотипи щодо правових норм. Буденна свідомість впливає на професійну свідомість.

Ю.М. Дмитрієнко вважає, що індивідуальний і колективний вибір правового орієнтиру більшою мірою носить ірраціональний характер, оскільки буденна правосвідомість неспроможна осмислити специфіку нестійкого функціонування правової системи за умов масштабних соціальних змін [5, с. 132].

Правосвідомість є складним багаторівневим правовим явищем, структурними елементами якого є інформаційний (пізнавальний), оціночний (емоційний), поведінковий компоненти.

Пізнавальний компонент правосвідомості являє собою певні знання – істинні або хибні – про норми права, державний устрій, отримані при сприйнятті інформації про них. Ці знання можуть бути розпливчасті або чіткі залежно від кількості і якості інформації, що отримується, та досвіду людей від їх особистісної здатності до обробки інформації та від специфіки їх пізнавальних процесів. Пізнавальний компонент правосвідомості значною мірою дає людині змогу орієнтуватись у чинному законодавстві.

Оціночний (емоційний) компонент правосвідомості – це емоційне відношення людини (групи людей) до права, правових норм на основі знань про них. Емоційний компонент дає певний енергетичний заряд людині, стимулюючи її пізнавальну та поведінкову діяльність та мотивує її певним чином.

Поведінковий компонент знаходить своє втілення в діях, вчинках людей та являє собою схильність людей діяти певним чином відповідно до знань та відношень до права й державно-правових явищ.

Узагальнюючи вищезазначене, можна дійти висновку, що правова свідомість:

- впливає на формування правової культури та є її невід'ємним елементом;
- регулює соціальні стосунки з позиції закону та обумовлює все соціальне життя нації включаючи функціонування суспільних інститутів;
- відображає погляди, ідеї, уявлення, переконання, оцінки, настрої та емоційне ставлення людей до права і державно-правових явищ;
- виступає сукупністю принципів і норм поведінки, що санкціоновані державою;
- забезпечує передачу правових теорій, поглядів, ідей, уявлень, переконань, оцінок права і державно-правових явищ з покоління в покоління в процесі соціалізації даної нації.

Кожна людина сприймає право залежно від рівня своєї правосвідомості. Люди можуть бачити в праві явище духовного життя, або лише етичний мінімум чи взагалі вважати його невід'ємним елементом обмеження свободи особистості та примус. Причина останнього у невизнанні права як вищої суспільної цінності, нерозуміння його ролі в забезпеченні свободи особистості. Таке становище можна пояснити історичними умовами, в яких знаходилась Україна ще з часів Російської імперії. З приводу цього Герцен у 50-х роках XIX ст. писав, що правова незабезпеченість була для народу свого роду школою. Кричуща несправедливість однієї половини його законів навчила народ ненавидіти й іншу, якій він підкоряється як силі. Повна нерівність перед судом вбило в нього повагу до законності. Росіянин, якого б звання він не був, обходить чи порушує закон всюди, де це можна зробити безкарно і так саме вчиняє уряд [8, с. 127].

Правосвідомість найбільш повно і всебічно відображає ідеальну й духовну суть права як елемента культури та своєрідний показник життєвого способу життя певного народу. У кожного народу існує своє уявлення про норми поведінки, належне, про особливі заходи регулювання певних ситуацій. Право слід розглядати як феномен, що обумовлюється насамперед рівнем духовності та культури народу, і лише потому наказами влади та економічними рішеннями.

Льїн І.А. зазначає: «Право потребує правосвідомість для того, щоб стати творчою життєвою силою, а правосвідомість потребує право для того, щоб набути предметну основу і об'єктивну вірність» [6, с. 83].

З одного боку, правосвідомість передуює праву, оскільки останнє є виразом волі суспільства або певної його частини, тобто висловлює погляди та настанови суспільства або певної його частини (їх правосвідомість). З іншого боку, правова система, яка склалася в суспільстві, виступає одним із найважливіших факторів, що впливають на правосвідомість. І, нарешті, функціонування права, його застосування та дотримання залежать від рівня правової свідомості. Лише норм права недостатньо, щоб правовий механізм запрацював, встановлюючи і розвиваючи правові відносини. Важливу роль у механізмі правового впливу відіграє правосвідомість. Вона формується у людей під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників [2, с. 7].

Необхідно зазначити, що формування правосвідомості значною мірою знаходиться під впливом зовнішніх чинників. Такими чинниками є процес правотворчості, процес реалізації та застосування правових норм державними органами України, стан законності та правопорядку, розвиток правовідносин. Але не слід недооцінювати внутрішні чинники, якими є: позитивно-правові знання, повага до права в суспільстві, визнання права як вищої цінності, наявність єдиної державної цілі, політичні й правові переконання, установки, розвинуті моральні якості членів суспільства. На правосвідомість громадян впливає правовий менталітет, який можна визначити як спосіб мислення, що зумовлює поведінку, психічні реакції, оцінку певних подій чи дій, ставлення до оточуючої дійсності. На основі аналізу теоретичних і емпіричних даних Ю.М. Дмитрієнко вважає, що в правовому українському менталітеті юридичні цінності не сприймаються як вкрай необхідні для його існування. Принципова правова позиція все менше виявляється у сучасних українців [5, с. 132].

У разі виникнення несприятливих умов на певних етапах розвитку держави і права можуть створюватися історичні передумови для формування дефектної правосвідомості. Деформація правосвідомості виявляється у викривленні уявлень про цінність права. Правова свідомість зазнає деформації, коли норми права сприймаються особистістю тільки як зовнішні, а іноді і чужі вимоги, спостерігається або формальне, або байдуже ставлення до норм права або негативна реакція на правові явища. У всіх цих випадках створюється реальна загроза невиконання вимог правових норм, скоєння правопорушення. В таких випадках деформація індивідуальної правової свідомості проявляється в дефектах її пізнавального, емоційного, поведінкового компонентів. Вони можуть втілюватися у незрілості правових поглядів, відсутності позитивних правових почуттів та скоєнні правопорушення.

Проявами деформації правосвідомості є: правовий інфантилізм, правовий ідеалізм, правовий дилетантизм, «переродження» правосвідомості та правовий нігілізм [1, с. 147]. Відрізняються вони один від одного за глибиною викривлення правових поглядів, ідей, а

також за ступенем поширеності в суспільній, груповій, індивідуальній правосвідомості. Сучасне українське суспільство характеризується проявами, з одного боку, тотального правового нігілізму, а з іншого, – правового ідеалізму. Деформована правосвідомість залишається правосвідомістю, проте викривлює свій зміст, беручи від права лише форму.

На деформацію правової свідомості впливають фактори внутрішнього та зовнішнього походження.

Зовнішні фактори – це недоліки системи політичної та економічної організації суспільства. Вони виступають як середовище, де має функціонувати право. До зовнішніх факторів відноситься соціальна нестабільність; соціальна і моральна кризи в суспільстві; корупційність структур влади; прогалини та суперечності в законодавстві; відсутність дієвого механізму захисту прав і свобод громадян; невиконання законів; низький рівень соціальної та правової захищеності співробітників правоохоронних органів.

Внутрішні фактори – це стереотипи мислення, негативні установки, аморальні критерії оцінки, порушення норм чинного законодавства, хабарі, корупція, правовий нігілізм, мотивація на досягнення особистих інтересів всупереч інтересам суспільства.

У деформації правосвідомості неможливо лише звинувачувати зовнішні умови. Якщо відбувається усвідомлення цього суспільного явища, то громадськість повинна звільнити свою свідомість від негативного впливу зовнішніх несприятливих умов.

Зважаючи на системний характер прояву деформації правової свідомості, що охоплює державу, суспільство та особистість, потрібно вжити комплексні заходи для подолання цього деструктивного явища. В юридичній літературі пропонується до цього комплексу заходів включити спеціально юридичні, загальносоціальні та виховні заходи [1, с. 156].

Не викликає сумнівів те, що зростанню правосвідомості нашого суспільства слугуватиме підвищення життєвого рівня громадян України, правове забезпечення бізнесу, вільний розвиток особистості, посилення її захисту, в тому числі судового. Але якщо подолання зовнішніх факторів деформації правової свідомості від пересічних громадян безпосередньо не залежить, то подолання внутрішніх факторів залежить цілком. Задача сьогодення полягає в тому, щоб пробуджувати правосвідомість громадян. Подолати зовнішні умови можливо лише в результаті усвідомлення цінності права кожним членом суспільства. Це сприятиме підвищенню рівня правової свідомості громадян і, як наслідок, покращиться ситуація стосовно правотворчості, законності та правопорядку.

Головну увагу в процесі формування правової свідомості суспільства потрібно зосередити на формуванні в кожній людині позитивно-правових знань і механізмів поваги до права. Науковий рівень правосвідомості забезпечує формування ідеалу особистості, яка поважає правовий закон, визнає його верховенство в усіх сферах життя, своїми діями підтримує режим законності в Україні [2, с. 9].

Людина з розвинутою правосвідомістю сприймає право як правове переконання, а не примусове правило. Сучасна філософія права визнає факт того, що право повинно забезпечувати такий порядок, при якому всі особи даного суспільства володіють свободою діяльності та самовизначення, а також гарантувати свободу особистості. У той самий час людина усвідомлюється і позиціонується як головна дійова особа як системоутворюючий чинник.

Правове виховання громадян має спрямовуватись на формування переконань у вищій цінності права. Вищі цінності відображають фундаментальні відношення та потреби людей, становлять фундамент індивідуального світогляду та визначають сенс існування людини, з якого впливає вся мотивація даного суб'єкта. Формуючись за певних соціальних умов, вищі цінності втілюють у собі високі суспільні інтереси, активізують соціальну діяльність, залучаються до свідомого втручання індивіда у справи суспільства, слугують свідомому вибору місця в ньому.

Процес інтеріоризації правових цінностей особистості здійснюється через формування правової установки, яка полягає у готовності дотримання особистістю норм права. На думку І.А. Ільїна, «...задача права в тому, щоб створити в душі людини мотиви для кращої поведінки» [7, с. 61].

І.А. Ільїн робить наголос на тому, що будь-яка державна влада повинна працювати над вихованням у громадян правосвідомості, оскільки саме вона становить живу основу будь-якої держави взагалі, джерело її сили, запоруку її нездоланності [6, с. 120].

Правове виховання молоді сьогодні є одним з основних засобів, за допомогою якого

можна вплинути на індивідуальний і груповий рівні правової свідомості.

Кожний громадянин держави повинен відчувати власну приналежність до правового життя країни, бути активним учасником правового процесу, що означає набуття ним навичок самостійного аналізу чинного законодавства, відзначаючи його позитивні сторони та недоліки, та здобуття вмінь захищати свої права в правовому полі. Правосвідомість має інтегральну функцію, що полягає у пристосуванні особового й групового правосвітогляду до завдання самозбереження соціуму засобами права. Подоланню деформації правосвідомості може сприяти винайдення єдиної загальної державної цілі, яка об'єднуватиме інтегреси всіх членів суспільства. Спільність цілі створює спільність шляхів і засобів її досягнення. Якщо людина приймає державну ціль, то вона стає її особистою ціллю, для досягнення якої вона діятиме в правовому полі.

Отже, правова свідомість виступає як засіб регулювання суспільних відносин та є передумовою правомірної поведінки особистості. Вона обумовлює законність і правопорядок у суспільстві, виступає однією з основних гарантій дії верховенства права в державі. Подоланню деформації правової свідомості сприятиме насамперед правове виховання громадян України.

Література:

1. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М.: Прадигма, 2007. – 240 с.
2. Бондаревський В.Г. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування / В.Г. Бондаревський // Філософія. Культура. Життя. – 2009. – Вип. 32. – С. 5-11.
3. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура: учеб. пособ. / Н.Н. Вопленко – Волгоград: ВолГУ, 2000. – 51с.
4. Деменко О.І. Правосвідомість студентської молоді в Україні: теоретико-правове дослідження: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Харків: нац. ун-т внутрішніх справ, 2012. – 20с.
5. Дмитрієнко Ю.М. Новий напрям досліджень у теорії держави та права: комп'ютерне моделювання української правосвідомості як форми української держави / Ю.М. Дмитрієнко // Антропологія права: філософський та юридичний виміри. Стан, проблеми, перспективи. – К.: Край, 2006. – С.129-143.
6. Ильин И. А. О сущности правосознания / И.А. Ильин. – М.: Парог, 1993. – 235 с.
7. Ильин И. А. Теория права и государства / И. А. Ильин / под ред. В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – 400 с.
8. Кистяковский Б.А. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) / Б.А. Кистяковский // Вехи: сб. статей о русской интеллигенции. – М.: Правда, 1991. – С. 122 – 149.
9. Правознавство: підруч.: 2-ге видання / за ред. А.М. Колодія, А.Ю. Олійника. – К.: Либідь, 2009. – 792с

Грачева Е.Ю., преподаватель кафедры практической психологии и социальной работы, магистр права, магистр психологии АТСОТ

Преодоление деформации правового сознания как гарантия законности и правопорядка в обществе. В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования правового сознания. Раскрыто понятие деформации правового сознания и его негативное влияние на отдельных граждан и общество в целом. Анализируются причины выявленных деформаций правосознания и предлагаются способы повышения его уровня. Подчеркивается значение правового воспитания, которое должно быть направлено на формирование у граждан убеждений в высшей ценности права.

Ключевые слова: правовое сознание, деформация правового сознания, право, общество, ценностные ориентации, правовое воспитание.

Grachova K.Y., Lecturer of the Department of Applied Psychology and Social Work, Master of Law, Master of Psychology of ALSRT

Overcoming deformation of legal consciousness as a guarantee of law and order in society. The article considers the theoretical aspects of formation of legal consciousness. The concept of deformation of legal consciousness and its negative impact on individual citizens and society as a whole are described. The reasons of the identified deformations of legal awareness are analyzed. The ways of increasing its level are suggested. It is proved that the social and political stability of the state depends on citizens' belief in a higher value of the law.

Key words: legal consciousness, deformation of legal consciousness, law, society, value orientations, law education.

АВТОРИ НОМЕРА

Аніщук Вікторія Василівна,	кандидат юридичних наук, старший викладач Черкаського факультету НУ «Одеська юридична академія»
Артеменко Олена Вікторівна,	кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України
Бакалінська Олена Олегівна,	кандидат юридичних наук, доцент кафедри комерційного права Київського національного торговельно-економічного університету
Безzubов Дмитро Олександрович,	кандидат юридичних наук, доктор філософії права, завідувач кафедри права Київського професійно-педагогічного коледжу імені А. Макаренка
Верцімага Ірина Володимирівна,	аспірант кафедри політичної аналітики та прогнозування НАДУ
Вітко Олександр Юрійович,	аспірант кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління»
Власов Іван Михайлович,	ад'юнкт науково-організаційного відділу Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Грачова Катерина Юріївна,	викладач кафедри практичної психології та соціальної роботи, магістр права, магістр психології Академії праці, соціальних відносин і туризму (далі- АПСВТ)
Гурняк Олександр Григорович,	ад'юнкт Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, полковник юстиції
Древаль Юрій Дмитрович,	доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки Національного університету цивільного захисту України
Дроздовська Віталіна Вікторівна,	асистент кафедри цивільно-правових дисциплін АПСВТ
Ефендієва Лейла Азадівна,	асистент кафедри цивільно-правових дисциплін АПСВТ
Завидняк Володимир Іванович,	кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики АПСВТ
Завидняк Ірина Олександрівна,	аспірант кафедри управління, адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності Національного університету державної податкової служби України,
Князька Лілія Антонівна,	кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Національного університету Державної податкової служби України
Коропатнік Ігор Михайлович,	кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри військового права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Кузьмич Ігор Іванович,	ад'юнкт кафедри військового права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Лазько Гюльназ Заурівна,	кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін АПСВТ
Макаренко Володимир В'ячеславович,	суддя Святошинського районного суду м. Києва
Мураховська Олена Олександрівна,	викладач кафедри адміністративного, фінансового та господарського права АПСВТ
Настюк Андрій Анатолійович,	старший викладач кафедри теорії, історії держави і права та конституційно-правових дисциплін АПСВТ
Опанасенко Олена Олександрівна,	старший науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем військового та міжнародного гуманітарного права науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Пружанська Тетяна Петрівна,	викладач кафедри цивільно-правових дисциплін АПСВТ
Сорокіна Інна Сергіївна,	ад'юнкт кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ
Співак Марина Вікторівна,	кандидат юридичних наук, викладач кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ
Удяк Віктор Іванович,	аспірант кафедри фінансового права Національного університету Державної податкової служби України
Хом'яков Дмитро Олегович,	ад'юнкт кафедри військового права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Циганчук Наталія Антонівна,	кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін АПСВТ, заслужений юрист України
Шамрай Василь Олександрович,	професор, доктор наук з державного управління, професор кафедри адміністративного, фінансового та господарського права АПСВТ

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Стаття повинна розкривати зміст однієї з рубрик збірника:

- 1) Державне управління
Теорія та історія державного управління
Механізми державного управління
Державна служба
Місцеве самоврядування
- 2) Юридичні науки:
Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень
Конституційне право; муніципальне право
Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право
Господарське право, господарсько-процесуальне право
Трудове право; право соціального забезпечення
Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право
Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право
Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
Судоустрій; прокуратура та адвокатура
Міжнародне право
Філософія права

Автор статті відповідає за правильність і достовірність викладеного матеріалу, за належність останнього йому особисто.

Обсяг статті – від 6 до 12 сторінок машинопису.

Стаття повинна вміщувати такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язування порушеної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі (витяг з постанови Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» // Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Текст статті друкується на папері стандартного формату (**A4**) через 1,5 інтервала з дотриманням таких розмірів полів: верхнього, нижнього, правого і лівого – 2 см.

Весь текст повинен бути набраний шрифтом **Times New Roman 14 pt** в одну колонку без застосування будь-якого форматування. Не допускається використання вставок та гіперпосилань. Можна виділяти окремі частини тексту курсивом. Посилання на літературу розміщується наприкінці тексту.

Ілюстрований матеріал виконується чітко і якісно. Посилання на ілюстрації у тексті статті – обов'язкове.

Разом із друкованою статтею подається електронний варіант на дискеті, або CD-R диску. Файл статті повинен бути збережений у форматі RTF або у форматі MSWord. На електронному носії обов'язковими мають бути тільки файли, які відносяться до змісту статті. На етикетці електронного носія необхідно вказати прізвище та ініціали автора/авторів.

Структура статті: назва рубрики, УДК, прізвище і ініціали автора, назва статті, текст статті, бібліографія, анотація і ключові слова укр., рос., англ. мовами.

Наприклад:

Рубрика «Юридичні науки»

Адміністративне право і процес: фінансове право; інформаційне право
УДК 351.078.18:347.998.85

Іванов Іван Іванович

Заходи забезпечення провадження в адміністративних справах

... *Аналіз останніх публікацій*, зокрема, О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржія, О.Н. Панченка [1, с. 125–127; 2, с. 241–249; 3, с. 535–543], Т.О. Коломєць [4, с. 221–222; 5, с. 219–226] дає підстави дійти висновку про неповне дослідження такого юридичного явища як забезпечення адміністративних проваджень процесуальними засобами, їх фрагментарне висвітлення в навчальних посібниках та підручниках.

Література

1. Кузьменко О.В. Заходи процесуального примусу в адміністративному судочинстві / О.В. Кузьменко, О.Н. Панченко // Адміністративне судочинство України: підруч. / О.М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О.Н. Панченко, В.Б. Авер'янов [та ін.]; за заг. ред. О.М. Пасенюка. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 672 с.

Автор підписується на звороті останньої сторінки.

До статті додаються:

- 1) УДК
- 2) Метаданні (російською, українською та англійською мовами):
 - ПІБ;
 - звання, посада, кафедра, вуз;
 - назва статті.
 - анотація: *У статті досліджуються* (обсягом не менше 500 символів);
 - ключові слова: *5-8 слів*.
- 3) дві рецензії:
 - одна з них може бути затверджена кафедрою або науково-дослідним відділом, де працює автор;
 - друга – зовнішня;
- 4) довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові, повністю звання, посада, контактні телефони.

Наприклад:

Іванов Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Академії праці і соціальних відносин ФПУ.

Телефон: 526 – 15 – 45; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів.

До рубрики «**Наукові рецензії**» подаються матеріали українською мовою (обсягом від 3 до 6 стор.) у двох варіантах:

роздрукований за підписом автора рецензії і печаткою;

електронний на дискеті 3,5 дюйма.

Після подання матеріалу редколегія журналу в місячний термін розглядає доцільність розміщення рецензії, а науковий редактор вносить правки редакційного характеру (якщо це потрібно) та письмово погоджує їх з автором рецензованої роботи, або рецензентом. Поданий матеріал відображає точку зору рецензента, яка може не збігатися з позицією редколегії журналу.

Роздруковані матеріали і дискета авторів не повертаються.